

rapor

minority
rights
group
international

Bir eşitlik arayışı: Türkiye'de azınlıklar

Türkiye, Diyarbakır'da bir Kürt kızı.

Carlos Reyes-Manzo/Andes Haber Ajansı.

Teşekkür

Bu rapor, Uluslararası Azınlık Hakları Grubu (MRG) ve Diyarbakır Barosu tarafından ortaklaşa yürütülen "Türkiye'de ayrımcılıkla mücadele ve azınlık haklarının desteklenmesi" başlıklı projenin bir parçası olarak hazırlanmış ve yayımlanmıştır.

Bu projenin amacı, Türkiye'deki azınlıkların, Avrupa standartlarında ifadesini bulan (ve Kopenhag Kriterleri'ne de yansıyan) etnik, dilsel ve dinsel haklarının korunmasıdır. Proje, Türkiye'deki azınlıkların yerlerinden edilme, ayrımcılıkla mücadele yasası ve hak arama yolları ve eğitim hakları sorunlarına eğilmektedir.

Bu rapor Avrupa Birliği'nin (AB) mali desteğiyle hazırlanmıştır. Bu belgenin içeriğinden tümüyle proje ortakları sorumludur ve bu içerik hiçbir şekilde AB'nin görüşlerini temsil etmemektedir.

AB hakkında daha fazla bilgi için lütfen Birliğin resmî internet sitesini ziyaret ediniz: http://europa.eu/index_en.htm

Uluslararası Azınlık Hakları Grubu

Uluslararası Azınlık Hakları Grubu, tüm dünyadaki etnik, dinsel ve dilsel azınlıkların ve yerli halkların haklarını güvence altına almak ve topluluklar arasında işbirliği ve anlayışı geliştirmek için çalışan bir sivil toplum kuruluşudur (STK). Faaliyetlerimiz uluslararası savunuculuk, eğitim, yayın ve destek eli uzatma konularına odaklanmaktadır. Azınlıkları ve yerli halkları temsil eden dünya çapındaki örgütlerden oluşan ortaklık ağımızın dile getirdiği ihtiyaçlar doğrultusunda hareket etmekteyiz.

MRG, 50'ye yakın ülkede 150'den fazla kurum ile birlikte çalışmaktadır. Yılda iki kez toplanan Yönetim Kurulumuz, 10 farklı ülkeden gelen üyelerden oluşmaktadır.

MRG, Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal Haklar Komisyonu'nda (ECOSOC) danışman statüsüne ve Afrika İnsan ve Halkların Hakları Komisyonu'nda (ACHPR) gözlemci statüsüne sahiptir. MRG, İngiliz hukuku güvencesinde hayır kuruluşu ve limited şirket olarak tescil edilmiştir. Hayır kuruluşu sicil numarası: 282305, Limited şirket numarası: 1544957

© Uluslararası Azınlık Hakları Grubu 2007

Tüm hakları saklıdır

Bu yayında kullanılan malzemeler eğitim veya ticari olmayan başka amaçlar için çoğaltılabilir. Raporun hiçbir bölümü telif hakkı sahiplerinin önceden açıkça izni alınmaksızın herhangi bir ticari amaçla kullanılamaz. Daha fazla bilgi için lütfen MRG ile temasa geçiniz. Bu yayının CIP katalog kaydı British Library'den temin edilebilir.

ISBN 1 904584 68 3. Yayın tarihi Eylül 2007. **Dizgi** Kavita Graphics. Birleşik Krallık'ta geri kazanılmış kâğıt üzerine basılmıştır.

Bir eşitlik arayışı: Türkiye'de azınlıklar, MRG tarafından, çalışma konusunu oluşturan meselenin kamuoyu tarafından anlaşılmasına katkı sağlamak amacıyla yayımlanmıştır. Metin ve yazarın görüşleri, tüm ayrıntıları ve yönleriyle MRG'nin kolektif görüşünü temsil etmek durumunda değildir.

Bir eşitlik arayışı: Türkiye’de azınlıklar

İçindekiler

Harita	2
Özet	3
Türkiye – AB Süreci	5
Türkiye – Türkiye Cumhuriyeti’nde azınlık hakları ve önemli olaylar	6
Giriş	7
Azınlık haklarına ilişkin uluslararası standartlar	10
Türkiye’nin azınlık politikaları: yasal çerçeve	12
Türkiye’deki temel azınlık grupları	13
Türkiye’deki azınlıkların korunmasına ilişkin sorunlar	17
İlerleme yönünde adımlar	34
Tavsiyeler	35
Notlar	39

Türkiye

Özet

Türkiye toprakları, geniş bir etnik, dilsel ve dinsel çeşitliliğe ev sahipliği yapmaktadır. Bu topraklar yalnızca Türk, Kürt ve Ermenilerin değil, aynı zamanda milyonlarca Alevi, Yezidi ve Süryani'nin de vatanıdır. Bunlardan başka Lazlar, Caferiler, Romanlar, Rumlar, Kafkasyalılar ve Museviler de mevcuttur. Ülke sınırları içerisinde yüzyıllar boyunca birbiri ile kaynaşmış diller, kültürler ve gelenekler bulunmaktadır.

Ne var ki, bu çeşitliliğin kucaklanması yerine, Türkiye Cumhuriyeti tarihi milliyetçilik adına azınlıklara uygulanan sert ve bazen de şiddet içeren baskılara sahne olmuştur. Devletin kuruluşundan bu yana, azınlıklara ilişkin tek koruma 1923 tarihli Lozan Antlaşması'yla sağlanmıştır. Türkiye, kabul edildiği tarihten itibaren Antlaşma'yı ihlal etmektedir; ve bu ihlaller Antlaşma'nın kapsamının Ermeni, Musevi ve Hristiyan Rumlarla sınırlanmasından ibaret değildir.

Lozan Antlaşması dışında bırakılan azınlıkların okullarda ve medyada kendi dillerini kullanmaları ve dini haklarından tam olarak yararlanmaları yasaklanmıştır. Diğerleri de Türkiye nüfusunu türdeşleştirmeyi ve azınlık dil, kültür ve dinlerini ortadan kaldırmayı amaçlayan politikalarla maruz kalmaktadır. Genel olarak, eğitim alanında ve siyasi yaşamda yalnızca Türk dili, kültürü ve tarihi hoşgörüsüyle karşılanmaktadır.

Azınlıklar Türk toplumu içerisinde dezavantajlı bir konumdadırlar. Yüzde 10'luk seçim barajı azınlık partilerinin meclise girmesini engellemektedir. Medya alanında, yıllar boyunca yasaklanmış olan azınlık dillerinde radyo ve televizyon yayınları bakımından ciddi kısıtlamalar söz konusudur. Azınlık dillerinin siyasal yaşamda ve kamu hizmetlerinde kullanılması halen yasaktır. Ders kitapları azınlıklar hakkındaki kalıp yargıları yeniden üretmektedir. Ayrımcılığa karşı etkili bir yasal mekanizma bulunmamaktadır. Dolayısıyla azınlıklar, nesiller boyunca, siyasal katılım imkânları olmaksızın, kimi zaman okuma-yazma bilmeden ve ifade özgürlüğü haklarından mahrum şekilde yaşamaya mahkûm edilmişlerdir ve bunlar aleyhine başvurabilecekleri bir yargı yolu mevcut değildir. Çoğunluğunu Kürt ve Süryanilerin oluşturduğu bir milyondan fazla nüfus, güneydoğudaki evlerinden edilmiş bir halde yaşamaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti'ndeki pek çok azınlık açısından, şiddet yaşamın bir parçasıdır ve bu durum geçtiğimiz sene ağırlaşmıştır. 19 Ocak 2007'de, saygın bir Ermeni insan hakları savunucusu olan Hrant Dink İstanbul'da vurularak öldürülmüştür. On yedi yaşındaki

sanık, polise Dink'in Ermeni olduğunu ve "Türklüğe hakaret ettiğini" söylemiştir.

Ancak Türkiye'nin bir başka yüzü mevcuttur. Dink'in ölümü, üzerlerinde "Hepimiz Ermeniyiz" yazılı pankartlar taşıyan 100.000'e yakın insanı sokaklara dökmüştür. Azınlıklara yönelik yerleşik nefretin bir sonucu olan Dink cinayeti ülke çapında bir dayanışma ifadesiyle karşılanmıştır. Türkiye azınlıkların korunmasına ilişkin Avrupa standartlarını yakalama yönünde birtakım fiili adımlar atmışsa da, yapılması gereken daha çok şey vardır. Türkiye bir dönüm noktasındadır. Gerçek eşitliğe doğru ilerleyecek midir?

Bu rapor, konuya ilişkin uluslararası standartlar karşısında Türkiye'deki mevcut yasa ve uygulamaları ortaya koymaktadır. Türkiye'nin azınlıklara yönelik tavrının son 6 yılda ne kadar değiştiğini ve daha ne kadar yol katedilmesi gerektiğini gözler önüne sererek, AB'ye katılım sürecinin etkisini değerlendirmektedir.

Bazı yasalar reformdan geçirildiyse de, bu reformlar çoğu zaman fiili bir değişim yaratmamıştır. Nisan 2006'da, nüfus cüzdanlarında din hanesinin doldurulması zorunluluğu kaldırılmıştır. Ancak devlet vatandaşlarından dinlerini ilan etmelerini istemeye devam etmektedir. Dolayısıyla, bu hane boş bırakan gayrimüslimler, dini inançlarını dile getirdiklerinde olduğu kadar savunmasız bir konumdadırlar. Bu nedendir ki, AB'nin Türkiye'deki azınlıkların fiili durumuna odaklanması ve tüm azınlıklara eşit davranılmasını sağlaması hayati önemdedir.

Katılım sürecinin doğurduğu en olumlu gelişmelerden biri, farklı kimliklerinin tanınmasını talep eden azınlık örgütlerinin sayısının artmış olmasıdır. Azınlıklar ulusal mahkemelerde ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nde sorunlarını dile getirmeye ve haklarını talep etmeye başlamışlardır. Azınlıkların hapsedilme ve öldürülme korkusu olmaksızın bu çabayı sürdürebilmesi için, AB, toplumun her seviyesinde azınlık hakları ihlallerinin üstesinden gelmesi için devlete daha çok baskı uygulamalıdır.

Şimdi devletin elinde daha ileri reformlar gerçekleştirmek ve azınlık haklarına yönelik daha fazla koruma sağlamak için büyük bir fırsat bulunmaktadır. Hükümetin gündeminde yeni bir anayasa bulunmaktadır; bu süreçte, zorunlu din eğitimi gibi ayrımcı anayasal hükümler mutlaka değiştirilmelidir. Devlet daha sonra, hem doğrudan hem de dolaylı ayrımcılığı yasaklayan ve cezalandıran kapsamlı bir ayrımcılıkla mücadele yasasını hayata geçirmelidir.

Devletin ve toplumun, din, dil veya etnik kökenlerine bakmaksızın tüm grupları, azınlık ve eşit vatandaş olarak kabul etmemesi, en büyük engel olarak durmak-

tadır. Bu kabul bir kez gerçekleşti mi, eşitliğin sağlanması için ihtiyaç duyulan adımlar çok daha kolay bir şekilde atılabilir.

Türkiye – AB Süreci

Eylül 1959: Türkiye, Avrupa Ekonomik Topluluğu'na (AET) ortaklık başvurusunda bulunur.

Nisan 1987: Türkiye AET için tam üyelik başvurusunda bulunur.

1993: AB'nin, katılım talebinde bulunan ülkeler için Kopenhag Kriterleri'ni kabulü. Devletler "azınlıkların korunmasını ve saygı görmesini ... güvence altına alan kurumlara" sahip olduklarını kanıtlamalıdır.

Aralık 1997: Lüksemburg Zirvesi'nde, Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğine uygun olduğu ilan edilir.

Aralık 1999: AB Helsinki Konseyi, Türkiye'yi diğer aday ülkelerle eşit düzeyde bir AB aday ülkesi olarak tanıır (bkz. s. 7).

Mart 2001: AB Bakanlar Konseyi AB-Türkiye Katılım Ortaklığı belgesini kabul eder.

Mart 2001: Türk hükümeti Müktesebatın (AB Yasaları) Benimsenmesi'ne yönelik Ulusal Programı'nı sunar (bkz. s. 11).

Eylül 2001: TBMM, AB üyeliği için Kopenhag siyasi kriterlerinin gereklerini yerine getirmeye yönelik kapsamlı bir anayasal reform yapar.

Ağustos 2002: TBMM, Kopenhag siyasi kriterlerinin gereklerini yerine getirmeye yönelik siyasal reformlarla insan hakları alanında reformlar yapmaya başlar.

13 Aralık 2002: Kopenhag Avrupa Konseyi, Avrupa Konseyi'nin Aralık 2004'te Türkiye'nin Kopenhag siyasi kriterlerini yerine getirdiğine karar vermesi halinde AB'nin katılım müzakerelerini başlatacağını kararlaştırır.

Mayıs 2003: AB Bakanlar Konseyi, Türkiye Katılım Ortaklığı'nın ilke, öncelik, ara hedef ve şartlarını belirler.

Ekim 2004: Komisyon, "Türkiye'nin Üyelik Perspektifinden Kaynaklanan Meseleler" başlıklı raporuyla birlikte, "Türkiye'nin Katılım Yönünde İlerlemesi Üzerine Avrupa Komisyonu'nun Tavsiye Kararları"nı da sunar.

Aralık 2004: Avrupa Konseyi, katılım müzakerelerinin başlatılma şartlarını belirler.

Haziran 2005: Komisyon, gözden geçirilmiş bir Katılım Ortaklığı teklifi ve AB ile Aday ülkeler arasındaki sivil toplum diyaloguna ilişkin bir Tebliğ çıkartır. AB'ye göre: "Bu tebliğ, AB sivil toplumu ile aday ülkeler arasında nasıl bağ kurulacağı ve bu bağların nasıl kuvvetlendirileceğini ortaya koyan genel bir çerçeve sunmaktadır. Türkiye'yle karşılıklı bilgi alışverişi bilhassa zayıf olduğu, ve yanlış anlama ve endişeler daha yaygın olarak gözlemlendiği için diyalog konusunda bu ülkeye özel ilgi gösterilecektir".

3 Ekim 2005: Türkiye'yle Katılım müzakerelerinin resmen başlamasının ardından müzakereleri yönetecek ilkeleri ortaya koyan Müzakere Çerçevesinin Konsey tarafından kabulü.

Aralık 2005: Gözden geçirilmiş Türkiye Katılım Ortaklığı belgesinin Konsey tarafından kabulü.

Kasım 2006: Komisyon, Türkiye'yle katılım müzakereleri konusunda Konsey'e sunulmak üzere bir Tebliği kabul eder. Tüm tarihler http://ec.europa.eu/enlargement/turkey/key_events_en.htm adresinden alınarak hazırlanmıştır.

Aralık 2006: Komisyon'un Avrupa Parlamentosu'na ve Konsey'e sunduğu Genişleme Stratejisi ve Temel Zorluklar 2006-2007 Raporu'nda şu ifadeler yer almaktadır: "Ceza Kanunu'nun 301. maddesinin kaldırılması veya değiştirilmesi ve mevzuatın tümüyle Avrupa standartlarına uygun hale getirilmesi ile ifade özgürlüğünün gecikmeksizin güvence altına alınması gereklidir. İfade özgürlüğünün yanı sıra, din özgürlüğünün, kadın haklarının, azınlık haklarının ve sendikal hakların da güçlendirilmesi için daha fazla çaba gösterilmesi gerekmektedir. Aynı zamanda Türkiye'de, Güneydoğu'daki ciddi ekonomik ve sosyal sorunların ele alınması ve Kürt nüfusun hak ve özgürlüklerini tam olarak kullanmasının sağlanması yönünde çabalara da ihtiyaç bulunmaktadır". http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2006/nov/com_649_strategy_paper_en.pdf

2015: Türkiye AB'ye katılır?

Türkiye – Türkiye Cumhuriyeti'nde azınlık hakları ve önemli olaylar

1923: TBMM cumhuriyeti ilan eder ve Kemal Atatürk'ü cumhurbaşkanı olarak seçer (bkz. s. 8). Lozan Antlaşması Türkiye'deki "gayrimüslimlere" bazı azınlık hakları tanıır (bkz. s. 8, 12).

1928: Türkiye resmen laik hale gelir: Devletin dininin İslam olduğunu belirten hüküm Anayasa'dan kaldırılır (bkz. s. 22).

1934: Trakya'daki Musevilere yönelik toplu saldırılar (bkz. s. 8).

1949: Türk olmayan köylerin isimlerinin devlet tarafından Türkçe isimlerle değiştirilmesine izin veren yasa kabul edilir (bkz. s. 20).

1955: İstanbul'daki gayrimüslimlere yönelik toplu saldırılar (bkz. s. 8).

1960: Askeri darbe.

1965: Devlet İstatistik Enstitüsü nüfus sayımından elde edilen anadile ilişkin bilgileri açıklamayı bırakır (bkz. s. 13).

1971: Ordu "muhtıra" ile siyasete müdahale eder ve Başbakan istifa eder.

1980: Askeri darbe.

1982: Temel hak ve özgürlükleri sınırlandıran yeni anayasa yürürlüğe girer. Zorunlu din eğitimi (Sünni İslam) getirilir (bkz. s. 36).

1991: Kürt milletvekili Leyla Zana TBMM'de kendi dilinde konuşur; tutuklanır ve diğer üç milletvekili ile birlikte 15 yıl hapis cezasına çarptırılır.

1992: 20.000 Türk askeri PKK'ya karşı yürütülen operasyonda Irak'ta Kürtlerin bulunduğu güvenli alanlara girer.

1994: Anayasa Mahkemesi Kürt yanlısı Demokrasi Partisi'ni (DEP) kapatır.

1995: Kuzey Irak'taki Kürtlere karşı, 35.000 Türk askerinin görev aldığı büyük bir askeri taaruz başlatılır.

2001: Fransız Ulusal Meclisi'nin Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilerin öldürülmesini soykırım olarak tanımasıyla Fransa ile diplomatik sorunlar baş gösterir. Anayasa değişiklikleri bkz. Birçok yazar, yayıncı ve düşünürün Ermeni veya Kürt meselesi konusunda devletin görüşüne aykırı görüşler ifade ettiği için kovuşturulmasında kullanılan 301. maddenin kabulü (bkz. s. 24).

2002: TBMM Kürtçe eğitim ve radyo-televizyon yayını üzerindeki yasakların kaldırıldığını ilan eder (bkz. s. 18).

2003: TBMM ifade özgürlüğü ve Kürtçe dil hakları üzerindeki sınırlamaları gevşeten yasalar çıkarır (bkz. s. 20). Kürtler çocuklarına Kürtçe isim koyma konusunda halen büyük oranda engellenmektedir (bkz. s. 20). Anayasa Mahkemesi Kürt yanlısı Halkın Demokrasi Partisi'ni (HADEP) kapatır.

2004: İlk özel Kürtçe dil kursu açılır (bkz. s. 18). Devlet televizyonunda ilk Kürtçe program yayımlanır (bkz. s. 19).

2005: İstanbul'daki Roman bölgelerinin kamulaştırılması kararı çıkartılır. Romanlar, adil olmayan muamelelere tabi tutulur (bkz. s. 30).

Nisan 2006: Güneydoğu'da Kürt göstericiler ile güvenlik güçleri arasındaki çatışmalarda en az bir düzine insan öldürülür. İstanbul'da bunun üzerine yaşanan olaylarda pek çok insan hayatını kaybeder.

2006: TBMM'den, AB'yi kaygılandıran ve hak örgütlerinin işkenceye davetiye çıkartmakla eleştirdikleri yeni bir terörle mücadele yasası geçirilir (bkz. s. 25, 36). Roman ailesine yüzlerce kişi saldırır; kimse tutuklanmaz (bkz. s. 33).

Ocak 2007: Gazeteci ve Ermeni cemaati önderi Hrant Dink katledilir. Cenazesinde 10.000'i aşkın kişinin katıldığı bir gösteri yürüyüşü düzenlenir. Başbakan Erdoğan, demokrasiye ve ifade özgürlüğüne kurşun sıkıldığını söyler (bkz. s. 15, 32). <http://www.guardian.co.uk/international/story/0,,1997149,00.html>

Şubat 2007: Eski parti başkanı ve 12 Kürt yanlısı siyasetçi, Kürtçe konuşma yaptıkları için altı aydan bir yıla değişen hapis cezalarına çarptırılır (bkz. s. 27).

12 Nisan 2007: Genelkurmay Başkanı Yaşar Büyükanıt, basın açıklamasında, AB'yi ve MRG'yi Türkiye'deki azınlıklara ilişkin faaliyetlerinden ötürü eleştirir (bkz. s. 8).

27 Nisan 2007: Genelkurmay Başkanı, bir basın açıklamasında, "Ne mutlu Türküm diyene!" anlayışına karşı çıkan herkes Türkiye Cumhuriyeti'nin düşmanıdır ve öyle kalacaktır" ifadesini kullanır; bu açıklama siyasetçiler, medya ve sivil toplum tarafından yaygın olarak, hükümete yönelik bir muhtıra veya bir darbe teşebbüsü olarak algılanmıştır (bkz. s. 8).

Mayıs 2007: Sur Belediye Başkanı Abdullah Demirbaş, çokdilli belediye hizmeti sunduğu için Danıştay tarafından görevden alınır ve belediye meclisi feshedilir (bkz. s. 21).

22 Temmuz 2007: AKP, genel seçimlerde ikinci kez tek başına hükümet olmasına yetecek şekilde 341 sandalye kazanır; 22 Kürt yanlısı milletvekili seçilir, 1991'den beri ilk kez TBMM'ye girmektedirler (bkz. s. 25, 35).

Ağustos 2007: Abdullah Gül cumhurbaşkanı seçilir.

3 no'lu not ve rapor içerisindeki sayfa referansları dışında, tarihlere ilişkin yukarıdaki tüm metinler <http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/europe/1023189.stm> ve www.minorityrights.org adreslerinden alınmıştır.

Giriş

Türkiye'nin 1999 yılında Avrupa Birliği'ne (AB) üyelik için adaylığa resmen kabulü, 2002 yılında Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) iktidara gelmesinin ardından hızlanan, eşi benzeri görülmemiş bir siyasi reform süreci başlatmıştır. Etnik ve dilsel azınlıklara sınırlı ve şarta bağlı dil haklarının tanınması ve gayrimüslim azınlıklara yönelik birtakım mülkiyet hakkı ihlallerinin giderilmesi yönünde önemli ilerlemeler kaydedilmiştir; ancak daha yapılması gereken çok şey bulunmaktadır.

Temmuz 2007 genel seçimleri öncesinde, tek başına iktidar olmasına yetecek sayıda milletvekilliği elde etmeyi arzulayan AKP hükümetinin siyasi reform sürecine bağlılığında gözle görülür bir zayıflama olmuştur. Bazı AB ülkeleri, Türkiye'nin üyeliğine tam ve sağlam destek sunma noktasından, Türkiye'yle aralarına mesafe koymaya doğru bir kayış göstermişlerdir. Türkiye'de insan ve azınlık haklarını koruma yönündeki olumlu gidişat, terörle mücadele yasasının çıkartılması; Türkiye'nin azınlık politikasını eleştirdikleri ve/veya azınlık haklarını savundukları için aydınlar ve yazarlar aleyhine açılan ceza davaları; yükselen milliyetçilik ve ırkçılık; aşırı sağ grupların güçlenmesi; azınlıklara yönelik saldırıların artması; ve yalnızca medya ve sivil toplum açısından değil, en yüksek makamlardaki devlet yetkilileri tarafından da ayrımcı bir üslup kullanılmasının olağan hale gelmesi ile gerilemiştir.

Hükümetin AB sürecine bağlılığı, ve güçlü bir sivil toplum tarafından demokratikleşme ve insan hakları talepleriyle yaratılan baskılar birer umut ışığı yakmakta ise de, Ermeni meselesine ilişkin muhalif görüşleri dilendiren, önde gelen bir gazeteci ve aydın olan Hrانت Dink'in 19 Ocak 2007'de katledilmesi Türkiye'de azınlıkların ve onların savunucularının zor bir süreçle karşı karşıya olduğunu ortaya koymuştur.

Ancak AKP'nin Temmuz 2007'deki seçimlerle iktidarını koruması ve AB'ye katılma yönündeki reform sürecinin hızlandırılması konusunda dile getirdiği bağlılık umut yaratmaktadır. Ağustos 2007'de Abdullah Gül'ün –AB'ye üyelik için öngörülen insan hakları koşulunu yerine getirmek için çok gayret gösteren eski dışişleri bakanı– yeni cumhurbaşkanı olarak seçilmesi de azınlıkların korunması anlamında cesaret uyandıran bir gelişmedir. Pek çok şey, yeni hükümetin reformları gerçekleştirme yönünde siyasi irade göstermesine ve sivil ve askeri kurumlara göğüs germe becerisine bağlıdır. Hükümetin yeni bir “sivil” anayasa hazırlama sürecine girişmesi ümit vaat eden bir başlangıçtır.

Tarihsel Arkaplan¹

“Azınlık hakları” kavramının Türk devleti ve toplumu için ihtilaflı çağrışımları mevcuttur. Şu anda Türkiye Cumhuriyeti'ni oluşturan toprakların çok uzun yıllar boyunca farklı etnik ve dinsel gruplara ev sahipliği yaptığı düşünüldüğünde bu durum şaşırtıcı gelebilir. İmparatorluk, on dördüncü yüzyıldan yirminci yüzyıla dek, çoğunlukla Türkçe konuşan, Sünni Müslüman ve etnik olarak Türk olmayan devşirmelerin (Fethedilen topraklardan genç yaşta orduda ve sarayda hizmet vermek üzere alınan ve İslamiyet'i kabul eden çeşitli etnik kökenlere ait Hristiyanlar) ağırlıklı olduğu Osmanlılar tarafından yönetilmiştir. İmparatorluk içerisinde azınlıklara yönelik gerçek bir hoşgörünün varlığı, millet sistemi içerisinde dini grupların kendi kendilerini yönetme konusunda sınırlı bir özerkliğe sahip olmasını da mümkün kılıyordu. Millet sistemi, en üstte Sünni Hanefilerin yer aldığı, cemaatler arası gayri resmî bir hiyerarşiye dayanıyordu.² İmparatorluk, 1492'de İspanya'dan sürülen binlerce Yahudi mülteciyi topraklarına kabul ederken, aynı dönemde İspanya'dan sürülen Müslümanlara daha mesafeli yaklaşmıştır. Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde, hem azınlık hem de çoğunluk grupları arasında hak ve özgürlük taleplerinin yanı sıra milliyetçilik de baş göstermiştir. Yönetimin toplumdan yükselen demokratikleşme ve eşit muamele taleplerini karşılayamaması, başta Rusya, Fransa ve zaman zaman da İngiltere gibi dış güçlerde, Hristiyan azınlıkların hamisi olma iddiasıyla Osmanlı'nın içişlerine karışma cesareti uyandırmıştır. Bu süreç, Rusya'yla 1915'te yapılan savaş sırasında, Anadolu'daki Hristiyan cemaatlerin –Ermeniler, Süryaniler ve Rumlar³– neredeyse tümüyle yok edilmesi ile sonuçlanmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu ve müttefiklerinin yenilgisinin ardından yapılan 1919-20 barış antlaşmalarında, galip devletler mağluplardan ve yeni kurulan devletlerden etnik, dilsel ve dinsel azınlıkların haklarını güvence altına almalarını talep etmiştir. Sevr Antlaşması ile Türkiye'ye de azınlıkları koruma yükümlülüğü getirilmiştir. O dönemde yapılan diğer antlaşmalar gibi bu antlaşma da, Türkiye'nin “ırksal, dinsel veya dilsel” azınlıkların haklarını, hiçbir fark gözetmeksizin güvence altına almasına ilişkin hükümler içermektedir. Fakat aynı zamanda, eski Osmanlı topraklarının büyük bir kısmı İtilaf devletleri tarafından işgal edilmiş durumdadır; İngiliz ve Fransızlar Arap bölgesinin büyük bir kısmını ele geçirmiş, İtalya, Fransa ve

Yunanistan Anadolu topraklarını işgal etmiştir. İstanbul İngilizler tarafından işgal edilmiştir.

Türkiye'nin buna cevabı, Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti, yaklaşık 50 yıl içerisinde topraklarının %85'ini ve nüfusunun da %75'ini kaybeden büyük bir imparatorluğun kalıntıları üzerine inşa edilmiştir.⁴ Türkiye Cumhuriyeti, zaferle sonuçlanan Kurtuluş Savaşı'nın ardından, 1923'te yapılan Lozan Antlaşması müzakerelerinde Avrupalı güçlerin isteği üzerine "gayrimüslimlere" azınlık hakları tanımayı bir kez daha kabul etmek zorunda kalmıştır. Bu Antlaşma ayrıca tüm vatandaşlara da sınırlı dil hakları tanımıştır.⁵ Bu nedendir ki, Türkiye'de "azınlık hakları" kavramının içişlerine haksız bir müdahaleyle ilişkilendirildiği tarihsel bir hatıra mevcuttur ve bu haklar resmî söylemde gayrimüslimlere 1923'te ilk ve son kez tanınan özel bir muamele olarak tanımlanmaktadır. Bazı gayrimüslimler (fiilen yalnızca Ermeniler, Rumlar ve Museviler) için ayrı bir hukuki rejim oluşturulurken, "Türk" olarak sınıflandırılan tüm Müslümanlar homojenleştirme politikalarına maruz kalmıştır. Bu ikilem içerisinde azınlık statüsü ile tam vatandaşlık arasında bir takas durumu mevcuttur: Gayrimüslimler azınlık haklarını elde etmenin bedelini ağır ödeyerek "ikinci sınıf vatandaş" konumuna itilmiş ve çeşitli etnik grupların yanı sıra İslamiyet'in Sünni dışındaki mezheplerine ait bireyler de "tam vatandaşlık" edinebilmek için farklılıklarını bastırmak zorunda kalmışlardır.

Anadolu'nun gayrimüslimlerden arındırılma süreci, 1923'te gerçekleştirilen ve Türkiye ile Yunanistan'ın birkaç istisna dışında ülkelerindeki Rum ve Türk azınlıkları "değiş tokuş", yani sürgün etmelerini öngören nüfus mübadelesi anlaşması⁶ ile Lozan'dan sonra da devam etmiştir. Geriye kalan gayrimüslimler ise esasen, azınlık koruma rejimi kisvesi altında ikinci sınıf vatandaşlık kazanmışlardır. Resmî korumaya karşın, 1923'ten itibaren yürütülen bir dizi politika bu azınlıkların birer grup olarak neredeyse yok edilmesine katkıda bulunmuştur: toplu saldırıların teşviki ve bunlara göz yumulması –1934'te Trakya'daki Musevilere⁷ ve 1955'te İstanbul'daki gayrimüslimlere⁸–, 1941 ve 1942'de amele taburlarında hizmet vermek üzere yalnızca gayrimüslimlere yönelik askerlik çağrısı,⁹ 1942'de gayrimüslimlere yönelik oransız ve ayrımcı bir varlık vergisi getirilmesi¹⁰, 1964'te İstanbul Rumlarının sınır dışı edilmesi¹¹ ve gayrimüslim vakıflarına ait mülklere 1960'lardan beri sistematik bir şekilde el konulması. Bu olay, yasa ve politikalar iki sonuç yaratmıştır: geri kalan gayrimüslimlerin çok büyük bir kısmının Türkiye'yi terk etmesi ve servetin Müslümanlara geçmesi. Öte yandan, ortak Müslüman kimliğine sahip çeşitli etnik gruplar "Türk" olarak etiketlenmiş ve 1920'lerde ve 1930'larda çıkartılan çeşitli yasalar ve ben-

imsenen politikalar yoluyla homojenleştirme politikalarına maruz bırakılmıştır: 3 Mart 1924'te Diyanet İşleri Başkanlığı'nın (Diyanet) kurulması;¹² "Vatandaş Türkçe konuş!" kampanyaları;¹³ Türk tarihi ve dilinin üstünlüğünü savunan milliyetçi kuramlar;¹⁴ azınlıkların "Türk kültürü" içerisinde asimile olmaları düşüncesiyle nüfusun çoğunlukla Türklerden olduğu bölgelere zorla yerleştirilmeleri;¹⁵ Türkçe olmayan isimlerin kullanımının yasaklanması;¹⁶ okullarda¹⁷ ve mahkemelerde¹⁸ azınlık dillerinin kullanımının yasaklanması; ve askeri okullara girebilmek ve kamu sektöründe çalışabilmek için "Türk ırkına mensup olma" şartının getirilmesi.¹⁹ Böylece, çeşitli etnik grupların farklı kültürleri, dilleri ve tarihleri tam vatandaşlık "ödülü" karşılığında bastırılmıştır.

Türkiye'nin, tüm aday ülkeleri azınlıklara koruma sağlanmasını ve saygı gösterilmesini güvence altına alan kurumların istikrarını sağlamak zorunda kılan AB Kopenhag katılım kriterlerine uyma zorunluluğuyla karşı karşıya kaldığı ortam işte buydu. Türkiye bu AB şartını yerine getirebilmek için esaslı reformlar gerçekleştirmek zorunda kalırken, "azınlık" kavramı bir çekişme konusu olmaya ve ayrımcı tepkileri tetiklemeye devam etmektedir. En üst düzeylerdeki devlet yetkilileri, azınlık kimliğini istenmeyen ve değersiz bir statü gibi göstererek saldırgan beyanlarda bulunmaktadırlar. Örneğin, Demokratik Sol Parti (DSP) başkanı Zeki Sezer, hükümeti AB'ye girebilmek adına Kürtleri ve Alevileri azınlık gibi göstermekle "suçlamıştır".²⁰ Azınlık haklarını savunmak, milliyetçiler ve bazı devlet görevlileri tarafından devlete yönelik bir komplo veya ihanet olarak algılanmaktadır. Son olarak Genelkurmay Başkanı Yaşar Büyükanıt, bir basın toplantısında AB'yi, Türkiye hakkındaki raporlarında Aleviler ve Kürtler gibi etnik ve dinsel grupları azınlıklar olarak adlandırmak suretiyle Cumhuriyet içerisinde yeni azınlıklar yaratmakla suçlamıştır. Aynı konuşmada Büyükanıt, MRG'yi, Türkiye'de azınlıkların korunması üzerine bir proje yürütmekle ve Türkiye'deki, Süryaniler ve Romanlar gibi bazı etnik, dilsel ve dinsel grupları azınlık olarak değerlendirmekle suçlamıştır.²¹ Bunun hemen ardından, 27 Nisan tarihinde Genelkurmay Başkanlığı'nın internet sitesinde yayımlanan –siyasetçiler, medya ve sivil toplum tarafından yaygın bir şekilde, hükümete yönelik bir muhtıra veya darbe girişimi olarak yorumlanan– gece yarısı açıklamasında Genelkurmay Başkanı "Ne mutlu Türküm diyene!" anlayışına karşı çıkan herkes Türkiye Cumhuriyeti'nin düşmanıdır ve öyle kalacaktır" ifadesini kullanmıştır.

Bu olumsuzluk, Kürtler ve Aleviler gibi Müslüman azınlıklar tarafından kaçınılmaz olarak içselleştirilmiştir; bunların bir kısmı, anadillerinde eğitim ve dini hizmetler için ulusal bütçeden pay almak gibi azınlık haklarını zaman zaman fiilen talep etmelerine karşın, güvenlik tehdidi olarak algılanma korkusuyla, azınlık etiketini şid-

detle reddetmektedir.²² Gayrimüslimler ise azınlık statüsünü daha düşük bir vatandaşlık statüsüyle ilintilendirmektedir:

“Eşit bir vatandaş olduğumu hissetmiyorum. Hiçbir zaman da hissetmedim. Zaten kanunlar da beni öyle görmüyor. ... Biz hep potansiyel bir tehdit olarak algılanıyoruz ... halkın gözünde düşmanız. Lozan kapsamında azınlık statüsü tanınması gayrimüslimleri eşit vatandaşlık hakkından mahrum etmiştir.”²³

Azınlık haklarına ilişkin uluslararası standartlar

Azınlık haklarının uluslararası anlamda korunması Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kabul edilen ve Avrupa ve Orta-doğu'daki (çoğunluğu mağlup veya yeni devletlerden oluşan) pek çok devletin azınlıkların korunmasını güvence altına almasını talep eden antlaşmalarla başlamıştır. Bunlar arasında, Lozan Antlaşması ile bağlı olan Türkiye'de bulunmaktadır. Sonraki 90 yılda, azınlık haklarının korunması konusu, insan haklarına ilişkin genel korumanın bütünüyle anlaşılmış ve savunmasız konumdaki etnik, dilsel ve dinsel gruplara tam koruma sağlamayı amaçlayan bir parçası olmaya doğru gelişim göstermiştir. Azınlık hakları, ayrılıkla değil, bünyesindeki bütün farklılıklara saygı gösteren bütünlümlü toplumlarla alakalı bir kavramdır.

"Azınlık" teriminin 1979 yılında Birleşmiş Milletler (BM) tarafından geliştirilen uluslararası tanımı üzerinde geniş bir mutabakat bulunmaktadır:

*"Bir Devletin geri kalan nüfusundan sayıca az olan, hâkim konumda olmayan, mensupları –Devletin vatandaşları olarak– etnik, dinsel veya dilsel olarak nüfusun geri kalanından farklı özellikler taşıyan ve zımnen de olsa, kendi kültür, gelenek, din veya dillerini koruma yönünde bir dayanışma sergileyen bir grup."*²⁴

Bir ülkede azınlıkların varlığı meselesi, devletlerin özel politikalarına bağlı olmayan nesnel bir durumdur.²⁵ Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) Ulusal Azınlıklar Eski Yüksek Komiseri tarafından ifade edildiği üzere, "bir azınlığın varlığı, tanım meselesi değil, olgu meselesidir."²⁶ Benzer biçimde, BM İnsan Hakları Komitesi de, "belirli bir ülkede etnik, dini veya dilsel azınlığın bulunup bulunmadığı[nın] o taraf devletin kararına değil, nesnel ölçütlere bağlı [olduğunu]" vurgulamıştır.²⁷

Günümüzde azınlık hakları, Türkiye'nin tam üye olduğu üç temel örgüt tarafından geliştirilmektedir: BM, ve Avrupa'da AGİT ve Avrupa Konseyi. Azınlık hakları ayrıca, Türkiye'nin katılım sürecinde olduğu AB açısından da büyük önem taşımaktadır.

Birleşmiş Milletler

BM insan hakları sözleşmeleri azınlıkların korunması konusunda özel hükümler içermemektedir –Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin (MSHS), azınlıklara grubun diğer üyeleri ile birlikte toplu olarak

kendi kültürlerinden yararlanma, kendi dinlerine inanma ve bu dine göre ibadeti etme veya kendi dillerini kullanma hakkını tanıyan 27. maddesi dışında–, ancak BM Şartı, Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi (EİHB) ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'de (ESKHS) yer alan ayrımcılık yasağı hükümleri aracılığıyla şekli eşitliği savunmaktadır. Çocuk Haklarına Dair Sözleşme ve Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesine Dair Sözleşme (CEDAW) çocuklara ve kadınlara ek koruma getirmektedir. Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme (CERD) ise ayrımcılığa karşı evrensel koruma sağlamaktadır.

BM düzeyinde azınlıklara özgü tek belge Ulusal veya Etnik, Dini ve Dilsel Azınlıklara Mensup Kişilerin Haklarına Dair Bildirge'dir (BM Bildirgesi). Bu Bildirge BM Genel Kurul'u tarafından oybirliğiyle kabul edilmiştir.

Türkiye, BM üyesi olarak, BM Şartı'yla hukuken bağlıdır. EİHB'nin örf ve adet hukuku niteliği de bu belgeyi bağlayıcı kılmaktadır. Türkiye MSHS'ne,²⁸ ESKHS'ne, Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'ye,²⁹ CEDAW'a ve CERD'e de taraftır.

Avrupa Konseyi

Avrupa'da doğrudan azınlıklara ilişkin belge, Ulusal Azınlıkların Korunması için Çerçeve Sözleşme'dir (Çerçeve Sözleşme). Azınlıklara ilişkin ilk bağlayıcı sözleşme olan Çerçeve Sözleşme, imzacı devletlere azınlık kültürlerini desteklemek için müspet adımlar atma yönünde şarta bağlı ve sınırlı ödevler yüklemektedir. Türkiye, Avrupa Konseyi'ne üye 47 devlet arasında Çerçeve Sözleşme'yi imzalamamış dört devletten biridir. 12 yeni AB üyesinin hepsi Birliğe girmeden önce veya sonra bu sözleşmeye taraf olmuşlardır.³⁰

En güçlü Avrupa belgesi, İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına ilişkin Avrupa Sözleşmesi'dir (AİHS). 14. madde, diğerlerinin yanı sıra, ulusal azınlık mensubu olma temeline dayalı ayrımcılığı yasaklamaktadır. Türkiye AİHS'ye taraftır ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin (AİHM) yargı yetkisine tabidir. AİHM, azınlıkların korunmasının temel bir Avrupa ilkesi olduğunu dile getirmiştir.³¹ AİHS'ne ek 12 no'lu Protokol, yasayla güvence altına alınmış olan tüm hakların kullanılmasında ayrımcılığı yasaklamaktadır. Türkiye bu protokolü 18 Nisan 2001'de imzalamış, ancak henüz onaylamamıştır.

AGİT

AGİT, azınlıkların korunmasını bir çatışma önleme tedbiri olarak savunmaktadır. Azınlık meselelerine yönelik bu güvenlik yaklaşımı, 1990 yılında, ayrımcılık yasağı ilkesini teyit eden ve devletlerden, azınlıklar ile çoğunluk arasında tam eşitliği sağlayacak müspet adımlar atmalarını isteyen Kopenhag Belgesi'ni doğurmuştur. AGİT, özellikle Ulusal Azınlıklar Yüksek Komiserliği aracılığıyla, azınlık meseleleri konusunda özel bir uzmanlık geliştirmiştir. AGİT, azınlıkların eğitimi, dil hakları, azınlıkların etkili katılımı ve radyo ve televizyon yayınlarında azınlık dillerinin kullanılmasını da içeren belirli konulardaki Avrupa standartlarını özetleyen yazılı kılavuz ilkeler geliştirmektedir.³²

Avrupa Birliği

Avrupa Temel Haklar Şartı, “bir ulusal azınlığa mensup olma” temeline dayalı ayrımcılığı yasaklamaktadır. AB'nin genişleme politikası, tüm aday ülkelerin, azınlık

koruması ilkesini de içeren Kopenhag siyasi kriterlerini yerine getirmesini şart koşturmaktadır.³³ Ayrımcılık yasağı ilkesi AB topluluk müktesebatı tarafından da güçlü bir şekilde desteklenmektedir. 1997 Amsterdam Antlaşması genel bir ayrımcılık yasağı hükmü içeren 13. maddeyi getirmiştir. Avrupa Konseyi 13. madde ile kendisine verilmiş olan yetkiyi, din veya inanç, engellilik, yaş ya da cinsel yönelim temellerine dayalı ayrımcılığı yasaklayan İstihdam Yönergesi'ni³⁴ ve istihdam, eğitim, öğretim, ve sosyal güvenliğe, sağlık hizmetlerine, sosyal avantajlara ve barınmayı da içeren mal ve hizmetlere erişim konularında ırksal veya etnik köken temellerine dayalı ayrımcılığı hukuka aykırı kılan Irk Yönergesi'ni³⁵ çıkarmak için kullanmıştır. Tüm üyeleri açısından bağlayıcı olan bu yönergelerin kabulüyle, AB'nde artık ayrımcılık yasağı konusunda ortak bir yasal çerçeve bulunmaktadır. Türkiye de, katılım sürecinin bir parçası olarak, kendi iç hukuk mevzuatını AB topluluk müktesebatıyla uyumlu kılmak için ayrımcılık yasağına ilişkin bir yasal mevzuat çıkarmak durumunda kalacaktır.

Türkiye'nin azınlık politikaları: yasal çerçeve

Lozan Antlaşması

Türkiye'deki azınlıkların statüsü, azınlıkları din temeline dayalı olarak tanımlayan 1923 tarihli Lozan Antlaşması ile tesis edilmiştir.³⁶ Bu Antlaşma gayrimüslimler için tam vatandaşlık hakları öngörmekte ve Türk hükümetine müspet yükümlülükler yüklemektedir. Antlaşma bu hükümlerin Türk hukuk sistemi içerisinde üstün bir konuma sahip olduğunu belirtmektedir.³⁷

Her ne kadar Lozan tüm gayrimüslimlere azınlık statüsü tanısa da, Türkiye uygulamada Antlaşma'nın kapsamını Ermeniler, Museviler ve Rumlarla sınırlandırmıştır.³⁸ Böylece Bahailer, Gürcüler, Maronitler, Protestanlar, Süryaniler ve Yezidiler gibi diğer gayrimüslimler hukuka aykırı bir şekilde Antlaşma korumasının dışında bırakılmaktadır. Hukuka aykırı şekilde dışlandıklarını ve haklarının tanınmasını talep ettiklerini özellikle Süryaniler sıkça dile getirmektedir: "Türkiye'deki Süryaniler açısından bugünkü en büyük sorun, Lozan kapsamındaki haklarını kullanmalarına izin verilmemesidir. Bu durum antlaşmayı ihlal etmektedir."³⁹

Türkiye, Antlaşma'nın kabulünden beri Lozan'ı sistematik bir şekilde ihlal etmektedir. Ancak Lozan Antlaşması şartlarının tam olarak uygulanması halinde dahi, Türkiye'deki tüm azınlıklara yasal koruma sağlanmış ve azınlıkların yükselen beklentileri karşılanmış olmayacaktır. Lozan'ın sınırlayıcı tanımı, Türkiye'nin birçok etnik, dilsel ve kültürel azınlığını kapsam dışı bırakmaktadır. Antlaşma, günümüz uluslararası standartlarının gerisinde kalmaktadır. Günümüzde azınlıklara yönelik yükümlülüklerini sınırlama gerekçesi olarak Birinci Dünya Savaşı antlaşmalarından birine dayanan diğer tek devlet, Batı Trakya'da Türk azınlığının varlığını reddetmek için aynı Lozan Antlaşması'nı kullanan Yunanistan'dır.

Anayasa ve yasal çerçeve

Türk anayasal düzeni, azınlıklar sorununu, bu meseleye hiç değinmeden "çözmektedir". Anayasa'da, "azınlık" kelimesine, Lozan azınlıklarına dahi, tek bir atıf bile bulunmamaktadır.

Türkiye'de azınlıklara yönelik olarak, ne azınlık haklarını tanıyan yasalar aracılığıyla doğrudan, ne de ayrımcılıkla mücadeleyle yönelik bir yasa aracılığıyla dolaylı olarak oluşturulmuş bir yasal çerçeve bulunmamaktadır. Aksine, önemli anayasal ve yasal reformlar gerçekleştirilmiş olmasına karşın, pek çok yasa azınlıkların siyasal haklarını, katılıma yönelik haklarını, din, eğitim ve dil haklarını sınırlamayı amaçlamaktadır.

Dış politika

Türkiye'nin uluslararası sözleşmelere ilişkin dış politikası da, gayrimüslimler dışında hiçbir azınlığa yasal koruma verilmemesini sağlama gayretindedir. Çerçeve Sözleşme örneğinde görüldüğü gibi, söz konusu sözleşme özel olarak azınlık hakları konusunda ise, izlenen politika bu sözleşmeyi imzalamama şeklindedir. Sözleşme münhasıran azınlıklar konusuna ilişkin değilse, ancak azınlıklara haklar tanıyan hükümler getiriyorsa, bu durumda izlenen politika, ilgili hükümlere çekince koymak suretiyle sözleşmeyi imzalamak şeklindedir.⁴⁰ Türk Anayasası ve dış politikası, bir arada, ikili bir amaca hizmet etmektedir: Türkiye'nin gayrimüslimlere anayasada azınlık statüsü tanımaksızın Lozan Antlaşması'na uygun davranır şekilde kalmasını sağlamak ve Lozan korumasının genişletilmesini veya derinleştirilmesini önlemek.

Öte yandan, başta Yunanistan, Irak ve Batı Avrupa olmak üzere, bu ülkelerdeki etnik Türklerin din özgürlükleri ve siyasi hakları için var gücüyle mücadele eden Türkiye'nin bu ülkelere karşı izlediği dış politika temel bir çelişkiye işaret etmektedir. Bu politika kendi azınlıklarının vatandaşlık ve aidiyet duygusunu da zayıflatmaktadır.

Türkiye'deki temel azınlık grupları

Etnisite, mezhep ve anadil temelinde çoğunluktan ayrılan azınlıklar yasalar gözünde tanınmamış bir halde durmaktadır. Türkiye'deki çeşitli azınlık gruplarına mensup olan kişilerin sayısı bilinmemektedir, zira devlet nüfus sayımlarında bu kişilerin etnik, dini ve diğer kökenlerine ilişkin sorular sormamaktadır. 1990'a dek, nüfus sayımlarında anadilin ne olduğu sorusu sorulmakta idiye de, Devlet İstatistik Kurumu 1965 yılından sonra bu bilgiyi açıklamamaya başlamıştır.⁴¹ Dolayısıyla, Türkiye'deki azınlıklara ilişkin resmî nitelikli tek bilgi, 1965'te anadilini beyan eden kişilerin sayısıdır. Bu bilgi de güncel değildir ve zaten bazı kişilerin anadilini beyan etmemesi ve anadilin, kişinin etnik kökeninden ziyade ailede konuşulan dilin göstergesi olması nedeniyle, muhtemelen doğru da değildir.⁴²

Türkiye'deki azınlıkların sayısı konusunda yapılmış hiçbir bilimsel araştırma mevcut değildir. Aşağıdaki liste tahdidi bir nitelik taşımamaktadır; kendilerini "azınlık" olarak niteliyor olup olmadıklarına bakılmaksızın, temel azınlık gruplarını ve her biri hakkında kesin olmayan bilgileri içermektedir. Aşağıdaki niceliksel tahminlere ihtiyatla yaklaşılmalıdır; bu tahminler büyük oranda bizzat azınlıklar tarafından sunulmuş olup, akademik çalışmalarla desteklenmiş değildir.

Etnik ve dilsel azınlıklar

Kafkasyalılar

Yanlış bir şekilde Çerkezler olarak anılan bu grup Kafkas kökenli çeşitli halklardan oluşmaktadır: Abhazlar, Çeçenler, Çerkezler,⁴³ Dağıstanlılar, Osetyalılar ve çeşitli Türki topluluklar. "Kafkasya" terimi, ataları on dokuzuncu yüzyılın ortalarında Rusya'dan göç etmiş olan bu grupların asıl anavatanına göndermede bulunmaktadır. Her grubun kendine ait bir dili vardır. Abhazların, Çeçenlerin, Çerkezlerin ve Dağıstanlıların anadilleri İber-Kafkas dil ailesine mensup iken, Osetyalılar bir Hint-Avrupa dili, Türki topluluklar ise Türki dilleri konuşmaktadır. Türkiye'deki Kafkasların yüzde doksanı Çerkez, geri kalan yüzde 10'un büyük bir kısmı ise Abhazdır. Kafkasların tümü Müslümandır. Çeçenler ve Dağıstanlılar İslamiyet'in Şafi mezhebine ait iken, geri kalanı Hanefi'dir. Kafkasyalılar, kuzeybatı, orta ve güney Türkiye'de 15 ilde yaşamaktadırlar. Kafkas Dernekleri Federasyonu'na göre, kendisini Çerkez olarak nitelendiren kişilerin sayısı 3 milyondur.⁴⁴ Gürcistan sınırının 1988'te açılmasıyla, Sovyetler Bir-

liği'nin dağılmasıyla ve kimlik politikaları konusunda yaşanan küresel yükselişle Kafkasyalılar arasında bir farklılaşma ortaya çıkmıştır. Diğer grupların aksine, Çerkezler ve Abhazlar, küçük bir azınlık olarak yaşadıkları tarihsel anavatanlarına geri dönmeyi arzulamışlardır. Bu iki grup ile sınırın ötesindeki anavatanları arasındaki ilişkinin gelişmesiyle, Çerkezler ve Abhazlar dışındaki etnik gruplar da kendi derneklerini oluşturmaya başlamışlardır.⁴⁵

Kürtler

Kürtler, Türkiye'deki en büyük etnik ve dilsel azınlıktır. Çeşitli kaynaklar tarafından ileri sürülen tahmini sayılar nüfusun yüzde 10'u ile 23'ü arasında çeşitlilik göstermektedir.⁴⁶ 1965 nüfus sayımına göre, Kürtçeyi anadili veya ikinci dili olarak beyan edenler nüfusun yaklaşık yüzde 7,5'ünü oluşturmaktadır.⁴⁷ Ancak, yukarıda belirtilen nedenlerden ötürü, bu oranın o sıradaki gerçek sayının altında kalmış olması olasıdır. Kürtler Kürtçe konuşurlar; Kürtçe'nin Kırmançi, Zazaca ve diğer lehçeleri vardır. Çoğunluğu Sünni Müslüman olmasına karşın, Alevilerin sayısı da oldukça fazladır. Tarihsel olarak Türkiye'nin, ezici çoğunluğu oluşturdukları doğu ve güneydoğu bölgelerinde yoğun bir nüfusa sahiptirler, ancak geniş kitleler Türkiye'nin batısındaki kentsel alanlara göç etmiştir. Başlangıçta, 1950'lerin sonlarından itibaren, Kürt göçü gönüllü ve ekonomik nedenlere dayalı bir nitelik taşımıştır. 1984'te Türk ordusu ile Kürdistan İşçi Partisi (Partiya Karkerên Kurdistan, PKK) arasında silahlı çatışmanın baş göstermesiyle, 1 milyondan fazla Kürt Türkiye'nin doğu ve güneydoğusundaki kırsal ve kentsel alanlardan zorla tahliye edilmiştir.⁴⁸ Yerlerinden edilenler, bölgedeki kent merkezlerinin yanı sıra Türkiye'nin batı ve güneyindeki şehirlere yerleşmişler ve birçoğu da Avrupa'ya kaçmıştır.

Lazlar

Lazlar, bugünkü Abhazya ile Gürcistan arasında yaşayan Migrellerle benzer kökleri paylaşan Kafkas kökenli bir halktır. Türkiye'de iki ana Laz grubu bulunmaktadır. Birinci grup Karadeniz bölgesinin doğusunda, Rize ve Artvin illerinde yaşamaktadır. İkinci grup ise, on dokuzuncu yüzyılın sonlarında Osmanlı ve Rus İmparatorlukları arasındaki savaştan kaçıp Karadeniz ve Marmara bölgelerinin sırasıyla batı ve doğusunda yer alan Adapazarı, Sapanca, Yalova ve Bursa'ya yerleşen göçmenlerin torunlarıdır. Bu grupların her ikisi de esasen, on beşinci yüzyılda Sünni İslam'a geçen Ortodoks Hristiyanlardır.

Gürcü ve Abhaz dilleriyle ilişkilendirilen bir Güney Kafkasya dili olan Lazca (Lazuri) konuşurlar. 1965 nüfus sayımına göre, kendisini Laz olarak beyan eden kişilerin sayısı 250.000'dir. Bugünkü sayılarının ise 750.000 ile 1,5 milyon arasında olduğu tahmin edilmektedir. Lazların büyük bir kısmı son 20 yıl içinde Türkiye'nin batısındaki kentlere göç etmiştir.⁴⁹

Romanlar

Türkiye'deki Romanların esasen Doğu Trakya'da, Bulgar ve Yunan sınırları yakınında yaşadıkları yönünde genel bir algılayış mevcut ise de, aslında ülkenin tümünde ve net sayılar açısından bakıldığında hiçbir bölgede yoğunlaşmadan yaşamaktadırlar.⁵⁰ Roman/Çingene genel başlığı altında çeşitli gruplar yer almaktadır: büyük oranda Doğu Trakya'da yaşayan "Romanlar", Anadolu'da yaşayan "Teber/Abdallar" ve kuzeydoğu Anadolu'da, Çankırı, Kastamonu ve Sinop'ta yaşayan "Poşalar" gibi. "Romani" (Romanlar tarafından konuşulan bir Hint-Avrupa dili) ve "Abdoltili" (Teberler tarafından konuşulan bir Altay dili) gibi çeşitli Roman dilleri bulunmakla birlikte, Romanların çoğunluğunun anadili Türkçe haline gelmiştir. Yakın tarihli bir çalışma Türkiye'de yaklaşık 2 milyon Roman olduğunu ortaya koymaktadır.⁵¹ Yalnızca İstanbul'da 70 Roman mahallesi tespit eden bir araştırmacıya göre gerçek sayı 5 milyona dek çıkabilir; çünkü Romanların çok büyük bir kısmı aşırı kalabalık hanelerde yaşamaktadır ve pek çoğunun nüfus cüzdanı bulunmamaktadır. Romanların çok büyük bir kısmı Müslümandır (neredeyse yarısı Sünni, yarısı Alevi), ancak çok az sayıda Rum Ortodoks Roman ve yine az fakat artan sayıda, son on yıl içerisinde İslamiyet'ten Protestanlığa geçenler de mevcuttur.

Diğerleri

Ülkenin dört bir yanında yaşayan az ve belirsiz sayıdaki diğer çeşitli etnik azınlıklar ise Araplar (Alevi, Sünni ve Hristiyan), Bulgarlar, Boşnaklar, Pomaklar ve Arnavutlardır.

Dini azınlıklar

Aleviler

Alevi terimi, farklı özelliklere ve inançlara sahip çok sayıdaki Müslüman Şii cemaat için kullanılan bir terimdir.⁵² Teknik olarak İslamiyet'in Şii mezhebine dahil olmakla birlikte, Türkiye'deki Caferilerin yanı sıra, diğer ülkelerde ki Şii cemaatlerinden tümüyle farklı bir tefsir izleyen Aleviler, Türkiye'deki en büyük dini azınlığı oluşturmaktadır. İslam'ın uygulanması ve tefsiri bakımından Sünni Müslüman çoğunluktan hayli farklılık gösterirler. Dil bakımından ise dört gruba ayrılmaktadırlar: Azeri Türkçesi, Arapça, Türkçe ve Kürtçe (hem Kırmançî, hem

Zazaca). Son iki kategori en geniş Alevi gruplarını oluşturur. Alevilerin sayısı konusunda fikir birliği bulunmamaktadır. Tahminler, toplam nüfusun yaklaşık yüzde 10'u ile yüzde 40'ı arasında değişmektedir.⁵³ Kasım 2006'da başlatılan bir akademik çalışmaya göre Aleviler nüfusun yaklaşık olarak yüzde 11,4'ünü oluşturmaktadır.⁵⁴ Milliyet gazetesi için yapılan ve 21 Mart 2007'de açıklanan bir araştırma, Alevi olduğunu dile getiren kişilerin yüzde 5,7 (4,5 milyon) kadar düşük bir oran teşkil ettiğini öne sürmektedir.⁵⁵ Bu anketin yöntemi ve sonuçları tüm Alevi örgütleri tarafından eleştirilmiştir. Alevi Bektaşî Federasyonu, Türkiye'de nüfusun yaklaşık olarak yüzde 33'ünü oluşturan 25 milyon civarında Alevi bulunduğunu ileri sürmektedir.

Ermeniler

Ermeniler Anadolu'nun eski halklarından. Günümüzde Türkiye'de bulunan Ermenilerin büyük bir kısmı Ortodoks Kilisesi'ne mensup olmakla birlikte, az da olsa Katolik ve Protestan Ermeniler de mevcuttur. Ermenilerin sayısı Osmanlı İmparatorluğu döneminde yaklaşık 2 milyon civarındaydı. Bugün ise geriye 60.000'den biraz fazlası kalmıştır. Bunlardan, Ortodoks olan 60.000'in 50.000'i İstanbul'da yaşamaktadır; 2000 kadarki Katolik ve çok az bir kısmı da Protestandır. Katolik Ermenilerin İstanbul'da bir başpiskoposu bulunmaktadır ve ruhani liderleri Roma'daki Roma Katolik Kilisesi'dir. Ortodoks cemaatin İstanbul'da kendilerine ait bir Patrikhane si mevcuttur. Ermeniler kendi anadillerinde ilk ve orta dereceli eğitim sunan özel okullar işletmektedirler.

Süryaniler

Süryani Ortodoks Hristiyanları olarak da anılan Süryanilerin dili ve gelenekleri ilk Hristiyanlık dönemlerine dayanmaktadır. Türkiye'deki tarihsel anavatanları, güneydoğudaki Mardin ve Hakkari illeridir. Bu bölgede yaşayan Süryanilerin yaklaşık yüzde 95'i zulüm ve yerlerinden edilme nedeniyle Türkiye'yi terk etmiştir.⁵⁶ 1995 tarihli bir çalışma ülkede kalan ve çoğunluğu İstanbul'da, 2000-3000 kadarki ise güneydoğuda yaşayan⁵⁷ Süryanilerin sayısının 15.000 civarında olduğunu tahmin etmektedir.⁵⁸ Süryaniler aynı etnisiteye mensuplardır ve aynı dili (Süryanice) konuşmaktadırlar. Teolojik yorum ve mezhep farklılıklarına dayalı dört temel gruba ayrılırlar.

Türkiye'deki Süryani Ortodoks cemaatinin dört metropolitliği bulunmaktadır: Turabdin, Mardin, Adıyaman ve İstanbul. Patrikhaneleri Suriye'nin Şam şehrinde dir. Patrikhaneleri Lübnan'da bulunan Süryani Katoliklerin Patrik Yardımcısı İstanbul'dadır.

Caferiler

Kendi anlayışlarına göre, Caferilerin Türkiye'deki varlığı, Iğdır ilindeki tarihsel anavatanlarının, Türkiye'nin sınırları

çizilirken Rusya'dan Türkiye'ye geçmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Caferilerin çok büyük bir kısmı etnik olarak Azerbaycan Türküdür. Ancak kendilerini öncelikle İslamiyet'in Şii mezhebine mensup bir dini topluluk olarak tanımlamaktadırlar. Eski bir Kültür Bakanı tarafından verilen bilgiye göre, Caferilerin sayısı 3 milyon civarındadır. Caferilerin Türkiye'deki derneği Caferider de bu sayıyı onaylamaktadır. 1980'lerde başlayan ekonomik göç sonucunda, İstanbul en çok Caferi'nin –500.000 civarında– yaşadığı şehir haline gelmiştir. Iğdır'da canlı bir ekonominin bulunmayışı ve bunun sonucunda yaşanan zorluklar, Avrupa'ya doğru uluslararası göç dalgalarına da yol açmıştır.

Museviler

Türkiye'deki Musevi cemaatinin geçmişi Roma İmparatorluğu'na dayanmaktadır.⁵⁹ Türkiye'deki Musevilerin büyük bir çoğunluğu 1492'de İspanya'dan sürgün edilmiş olan Sefarad Musevileri'nin torunlarıdır. Konuştukları dil on beşinci yüzyıl İspanyolcasının farklı bir biçimi olan Ladino dilidir. Bundan başka, Yidiş dilini konuşan etnik Aşkenazi bir azınlık da mevcuttur. Türkiye'de, 600 kadarı Aşkenazi olan 23.000 civarında Musevi yaşamaktadır.⁶⁰ Bunların büyük bir kısmı İstanbul'da, 2500 kadarı İzmir'de ve geri kalanları da çok küçük sayılar halinde başka yerlerde yaşamaktadırlar.

İstanbul'da, biri Aşkenazilere ait olan 19 sinagog bulunmaktadır.

Reformcu Hristiyanlar

Türkiye'de yeni Hristiyanlar olarak da bilinen bu grup Presbiteryen ve Protestanlardan oluşmaktadır. Bu grupta hem vatandaşlar, hem de yabancılar yer almaktadır. Büyük çoğunluğu İstanbul, Ankara ve İzmir'de yaşayan Türkiye'deki Protestanların tahmini sayısı 4000 ila 6000'dir. Önce gayrimüslim azınlıklar arasında yayılan Protestanlık 200 yıldır Türkiye tarihinin bir parçasıdır. İslamiyet'ten Protestanlığa geçiş 1960'lara dek nadiren görülmüş ise de, Müslümanlığı bırakarak Protestanlığa geçenler, şu anda Protestanların çoğunluğunu oluşturmaktadır.⁶¹ constitute the majority of Protestants.

Rum Ortodoks Hristiyanlar

Rum Ortodoks cemaati, İstanbul, Gökçeada (İmroz) ve Bozcaada (Tenedos)'taki etnik Rumların yanı sıra, etnik olarak Rum olmayan ve Arapça ve Türkçe konuşan Antakya Rum Ortodoks Hristiyanlarından oluşmaktadır. Yakın tarihlere dek, Türkiye'deki Rum Ortodoksların sayısının 2000-3000 civarında olduğu ifade edilmekteydi. Yeni bir araştırmaya göre, İstanbul'daki Rumların sayısı 5000'dir.⁶² Rum Ortodoks Patrikhanesi'nden bir yetkiliye göre, 24 Mart 2007 tarihi itibarıyla bu sayı 4000'e

Hrant Dink

Önde gelen bir Ermeni aydını ve Türkiye'de azınlık haklarının savunucusu olan Hrant Dink haftalık Ermenice-Türkçe gazete Agos'un genel yayın yönetmeni idi. 2005 yılında Ermeni diasporası hakkında yazdığı bir yazı dizisinde "Türklü ü a a ıladı ı" gerekçesiyle mahkûm edildi ve altı ay hapis cezasına çarptırıldı. Ceza onaylandı, ancak Temmuz 2006'da infazı ertelendi.

Dink, yargılanması ve mahkûmiyeti nedeniyle, mahkemelerde, medyada ve sokaklarda mütemadiyen tacize, aşağılanmaya ve ölüm tehditlerine maruz kaldı. Dink bu ölüm tehditleri hakkında yetkilileri haberdar etmiş olmasına karşın, onu korumak için hiçbir tedbir alınmadı. Dink, AİHM'ye yaptığı (ölümünden sonra yayımlanmıştır) başvuruda, Mustafa Kemal Atatürk'ün manevi kızının Ermeni kökleri hakkında yazdığı –büyük tartışmalara yol açan– yazının yayımlanmasının ardından, 2004 yılında, İstanbul vali yardımcısı ve kimliği kendisine açıklanmayan, sivil bir şahıs tarafından tehdit edildiğini belirtir. Dink, vali yardımcısının kendisini resmi makamına davet ettiğini ve burada ismi bilinmeyen sivilin kendisini Ermeni meselesi hakkında yazmaya devam ederse "güvenliğini sağlayamayacaklarını" söyleyerek uyardığını dile getirir.

Hrant Dink 19 Ocak 2007 tarihinde İstanbul'da işyerinin önünde katledildi. 18 yaşından küçük olan ve Trabzon'da yaşayan zanlının polise, Dink'i Ermeni olduğu ve "Türklüğü aşağıladığı" için öldürdüğünü söylediği belirtilmektedir.

Cinayetin üzerinden neredeyse bir yıl geçmiş olmasına rağmen, idari soruşturma alt kademededen birkaç polis memurunun görevden alınması ve güvenlikten sorumlu ve sivil birkaç yüksek bürokratin görev değişikliği dışında hiçbir netice doğurmamıştır.

Aslında, İçişleri Bakanlığı dosyaları delil yetersizliği nedeniyle kapatma yönünde bir tavır sergiledi. Bu tavır özellikle, bakanlık müfettişlerinin, Trabzon Emniyet Müdürlüğü'nün, cinayet öncesi bir muhbirden –daha sonra cinayetin azmettiricisi olarak adı geçen– Dink'in öldürüleceği konusunda edindiği güvenilir ve ayrıntılı istihbaratı değerlendirme konusunda ihmalleri bulunmadığı sonucuna varmış olmaları ile ortaya konulmuştur. Yargı, katili ve yukarıda bahsi geçen azmettirici/muhbiri de içeren 18 kişi hakkında adam öldürmeye iştirak suçuyla açılan ceza davasında çok daha olumlu bir yaklaşım sergilemektedir. 2 Temmuz 2007'de yapılan ilk duruşmada mahkeme, soruşturmanın, güvenlik görevlilerinin görevi suiistimal ettikleri iddiasını da içine alacak şekilde genişletilmesine karar verdi ve suçla ilgisi olan birtakım şahısların ifadelerinin alınmasına karar verdi. İkinci duruşma ise 1 Ekim 2007'de yapıldı.

düşmüştür.⁶³ Ayrıca, Gökçeada'da 280 etnik Rum, Bozcaada'da 20 etnik Rum ve İstanbul'da Antakya'dan göçen yaklaşık 1800 Rum Ortodoks göçmen bulunmaktadır. Antakya'da kalan Rum Ortodoksların sayısı ise 10.000 civarındadır.⁶⁴ Buna göre, Türkiye'de yaklaşık 16.100 Rum Ortodoks Hristiyan mevcuttur; Türk devletinin diğer Rum Ortodoksları tanımıyor olması nedeniyle bunlardan yalnızca 4300'ü Lozan koruması kapsamındadır.⁶⁵

Yezidiler

Yezidiler (Ezidiler olarak da anılır), kökleri Ortadoğu'ya dayanan, tektanrılı olmayan bir dine bağlıdırlar. Etnik olarak Kürt olmakla birlikte, Yezidiler farklı dini kimliklerini vurgulamaktadırlar. Kürtçenin bir lehçesi olan

Yezidice konuşurlar.⁶⁶ Tarihsel olarak Türkiye'nin doğu, güney ve güneydoğusunda yoğunlaşmış olan Yezidilerin sayısı 1980'lerin başlarında 60.000 civarındadır.

1980'lerin ortalarından itibaren neredeyse tümü, zulümden ve silahlı çatışmadan kaçmak amacıyla Avrupa'ya göç etmiştir. Türkiye'de kalan Yezidilerin sayısı bilinmemektedir. Temmuz 2006'da Diyarbakır, Mardin, Urfa, Batman ve Şırnak'ta yürütülen araştırmada bu illerde 410 Yezidin yaşadığı saptanmıştır. Türkiye'nin doğusundaki Kars ve Ağrı'dan batıdaki büyük şehirlere göç eden Yezidilerin sayısı, tıpkı orta Anadolu'da ve güneydeki Maraş ve Antep illerinde kalan Yezidilerin sayısı gibi, bilinmemektedir. Son yıllarda Yezidiler küçük gruplar halinde tarihsel anavatanlarına dönmektedirler.

Türkiye'deki azınlıkların korunmasına ilişkin sorunlar

Azınlıkların dilsel hakları

Eğitim

Uluslararası standartlar - Azınlıkların eğitim hakları konusundaki uluslararası standartlar gelişmektedir. Çerçeve Sözleşme'nin 14/1. maddesi, "bir ulusal azınlığa mensup her şahsın kendi azınlık dilini öğrenme hakkı bulunduğunu" dile getirmekte ve devletlere, azınlıklara mensup kişilerin kendi dillerinde eğitim almalarına veya kendi dillerini öğrenmelerine imkân sağlamak için ellerinden geleni yapmaları yönünde şarta bağlı ve sınırlı bir yükümlülük yüklemektedir. Benzer biçimde, Kopenhag Belgesi de (paragraf 34), devletlerin azınlıklara mensup kişilerin "anadillerine ilişkin veya anadillerinde eğitim almaları için yeterli imkânlarla sahip olmalarını" sağlamaya çalışmalarını öngörmektedir.

AGİT'in Lahey Tavsiyeleri, devletleri, azınlıkların eğitim haklarını hayata geçirmek,⁶⁷ azınlık eğitimi politikalarının tasarlanmasına ve uygulanmasına azınlık temsilcilerinin katılımını sağlamak,⁶⁸ ebeveynlerin okulöncesi eğitimde ve anaokulunda eğitimin anadillerinde yürütülmesini seçmelerine olağan tanımak,⁶⁹ ilk ve ortaöğretim seviyelerinde azınlık dillerini öğretmek,⁷⁰ öğretmenlerin eğitimi için yeterli olanakları sağlamak,⁷¹ genel eğitim müfredatına azınlıkların tarih, kültür ve geleneklerine ilişkin dersleri de dahil etmek⁷² ve böyle bir müfredatın hazırlanması sürecine azınlık temsilcilerinin aktif katılımını sağlamak⁷³ için ellerindeki kaynakları mümkün olduğunca seferber etmeye çağırılmaktadır.

Özel eğitim ve öğretim konusunda ise uluslararası standartlar açık ve nettir: Devletler azınlıkların kendi kurumlarını kurmalarını yasaklayamaz veya engelleyemez. Çerçeve Sözleşme azınlıkların kendi dillerinde özel eğitim alma haklarını tanımaktadır.⁷⁴ Kopenhag Belgesi ise, azınlıklara aynı hakkı vermekle kalmayıp, devlet bütçesinden fon talep etme hakkı da sunmaktadır.⁷⁵ Lahey Tavsiyeleri, azınlıkların "diğerleri gibi, kendi özel eğitim kurumlarını kurma ve yönetme"⁷⁶ ve devlet bütçesinden veya başka yerlerden fon talep etme⁷⁷ hakkına sahip olduklarını tanımakta ve "devletlerin bu kurumların kurulmasını ve yönetilmesini düzenleyen aşırı derecede külfetli yasal ve idari koşullar dayatmak suretiyle bu haktan yararlanılmasını engelleyemeyeceğini"⁷⁸ beyan etmektedir.

AİHS'nin 1 no'lu Protokolü'nün 2. maddesi ebeveynlerin çocuklarının "kendi dini ve felsefi inançlarına göre eğitim ve öğretim" almasını sağlama haklarını güvence

altına almaktadır. AİHM, dilin de "inanç" kapsamına girdiğine kanaat getirmiştir.⁷⁹ Mahkeme, azınlıklara kendi dillerinde eğitim alma hakkı veren devletlerin, bu eğitimin tamamlanması için yeterli olanakları sağlamak durumunda olduklarına hükmetmiştir.⁸⁰

AB devletlerindeki uygulamalar hayli farklılık gösteriyorsa da, yasa ve politikaları azınlıklar yararına geliştirme yönünde bir eğilim mevcuttur.⁸¹ Pek çok devlet, iç hukukları kapsamında azınlık olarak tanındıkları gruplar temelinde bir değerlendirme yaparak azınlık dillerinde eğitime bütçe ayırmaktadırlar. İsveç (Sami azınlık için), Danimarka (Güney Jutland'daki Alman azınlık için) ve Hollanda'nın yanı sıra İtalya ve Belçika (özerk bölgelerde) gibi bazı devletler topraklarındaki belirli azınlık gruplarının devlet okullarında azınlık dillerinde ders görmelerine izin vermektedir. Avusturya, Macaristan, İtalya, İsveç ve İngiltere gibi diğer bazı devletler ise, yeterli talep olduğunda ve/veya belirli azınlıklar için devlet okullarında azınlık dillerinin öğrenilmesi imkanı sağlamaktadır. Bazı devletler ise özel okullarda azınlık eğitimi için de bütçe ayırmaktadır. Polonya ve Macaristan gibi bazı devletler, azınlıklara yönelik okullar işleten yerel idarelere ek yardımlar sunmaktadır.

Türkiye'deki Mevzuat ve Uygulama – Eğitim alanında azınlık dillerinin kullanılması konusunda anayasal sınırlamalar mevcuttur. Anayasa'nın 42. maddesi, Türk vatandaşlarının "anadilinin" Türkçe olduğunu belirtmekte ve Lozan hükümleri saklı kalmak kaydıyla, başka herhangi bir dilde eğitimi yasaklamaktadır.⁸² 3. madde kapsamında ise, devletin "resmi dili"nin değil, fakat "dili"nin Türkçe olduğu dile getirilmektedir. Bu hükmü sorunlu kılan şey, bir öğretmen sendikasının anadilde eğitimi savunduğu için 3. maddeyi ihlal ettiği gerekçesiyle kapatılması yönündeki yakın tarihli bir kararın da gözler önüne serdiği üzere, hükmün Türk mahkemeleri tarafından sınırlayıcı şekilde yorumlanmasıdır. Anayasa azınlık dillerinin varlığını tanımamaktadır. Aynı zamanda, Türk dili, tarihi ve kültürünün muhafazası ve geliştirilmesi için devlet bütçesinden fon sağlanmasını öngörmektedir.⁸³

Lozan Antlaşması gayrimüslimlere "harcamaları kendilerinde yapılmak üzere, her türlü hayır kurumlarıyla, dini ve sosyal kurumlar, her türlü okullar ve buna benzer öğretim ve eğitim kurumları kurmak, yönetmek ve denetlemek ve buralarda kendi dillerini özgürce kullanmak ve dinsel ayinlerini serbestçe yapmak hakkı" tanınmaktadır.⁸⁴ Antlaşma ayrıca, azınlık dillerinde

ilköğretime de devlet bütçesinden yararlanma yönünde şarta bağlı bir hak sunmaktadır.⁸⁵

AB sürecinin bir parçası olarak, azınlıkların kendi dillerini öğrenebilmeleri üzerindeki kısıtlamaların bir kısmı kaldırılmıştır. 2002 tarihli bir kanun, derslerin “devletin bölünmez bütünlüğüne” aykırı olmaması şartıyla, azınlık dillerinin⁸⁶ öğretilmesi için özel kurslar açılmasına imkân tanınmıştır.⁸⁷ 2003 yılında yeni bir kanun ile bu dillerin mevcut özel kurslarda öğretilmesine izin verilmiş, ancak bu yeni kanunun hiçbir şekilde “Türk vatandaşlarına Türkçeden başka herhangi bir dilin anadil olarak” okutulabileceği anlamına gelmediği açıkça belirtilmiştir.⁸⁸ Uygulamaya ilişkin yönetmelikler müfredata, öğretmenlerin atanmasına ve çocukların bu okullara kaydolmasını engelleyen asgari yaş sınırlaması da dahil olmak üzere⁸⁹ kayıt kriterlerine dair önemli kısıtlamalar getirmiştir. İlk özel Kürtçe kursu 1 Nisan 2004’te Batman’da açılmıştır. Bunu Diyarbakır, Şanlıurfa, Adana, İstanbul, Van ve Mardin izlemiştir. Ancak bu kurslar bürokratik kısıtlamalardan ve insanların anadillerini öğrenmek için para ödeme konusundaki isteksizliğinden ötürü 2005’te kapanmıştır.

Bazı Kürt siyasetçiler, sivil toplum temsilcileri ve aydınlar, Kürtlerin yoğunlukta olduğu bölgelerde anadillerinde eğitim almaları için taleplerde bulunmaktadır. Diğer etnik gruplar da, eğitim sistemi içerisinde olmasa bile, anadillerini öğrenme taleplerini dile getirmeye başlamışlardır. Laz ve bazı Kafkas cemaatler, mevcut mevzuatın çocuklarına kendi dillerini öğretmelerine imkân vermiyor olması ve bazı cemaatlerin özel kurs açabilecek kaynaktan yoksun bulunması nedeniyle çocuklarına devlet okullarında kendi dillerinin öğretilmesini talep etmektedirler.

Tüm gayrimüslimlerin kendi eğitim kurumlarını kurma, yönetme ve denetleme hakkına sahip olmasına karşın, keyfi hükümet politikaları bu hakkı kısıtlamaktadır. Lozan korumasının Rumlar, Ermeniler ve Musevilerle sınırlandırılması diğer gayrimüslim azınlıkları anadillerinde eğitim haklarından mahrum bırakmaktadır. Diğer gayrimüslim azınlıklar gibi Süryaniler de anadillerinde eğitim almak istemektedirler.

Lozan azınlıkları da haklarından tam anlamıyla yararlanamamaktadır. “Türk kültürü” dersi öğretmenleri⁹⁰ ve özel azınlık okullarının müdür başyardımcısı Milli Eğitim Bakanlığı tarafından atanmış bir Türk (yani “Müslüman”) olmak zorundadır.⁹¹ Azınlık okullarının doğrudan Milli Eğitim Bakanlığı tarafından atanan ve gayrimüslim okul müdürünün denetimine tabi olmayan bu öğretmenlerin seçimi konusunda hiçbir söz hakkı bulunmamaktadır.

“Nasıl olur da bir müdürün okulunda çalışan öğretmenler üzerinde hiçbir yetkisi bulunmaz? Müdür ... bu durumu idare etmek için ekstra enerji harcamak

zorunda kalmaktadır. Sürekli bir mücadeledir bu. ... Bu durum, devletin Türk dilini öğretme konusunda azınlıklara güvenmediğini göstermektedir. ... Eşit vatandaşlığın sadece lafta kaldığı anlamına gelmektedir.”⁹²

1970’lerin sonunda getirilen bir yasak uyarınca, azınlık okullarına diğer gayrimüslim gruplardan öğrencilerin kabul edilmesine izin verilmemektedir. Bu durum bilhassa, kendi okulları bulunmayan Süryaniler açısından sorun yaratmaktadır.⁹³ Süryani kökenli bir avukat olan Erol Dora, bu durumun AB süreciyle birlikte daha da kötüleştiğini, çünkü bu yasağın artık yeni bir kanunla resmîleştirildiğini belirtmektedir.⁹⁴ Babaları gayrimüslim olan öğrencilerin okula kaydını sınırlayan kural uygulamada son zamanlarda gevşetilmiş ise de,⁹⁵ babaları söz konusu okulun ait olduğu gayrimüslim azınlığa mensup olmayan karma evliliklerden olma çocukların kaydı konusunda halen kanuni bir engel bulunmaktadır.⁹⁶ Uygulamada hâlâ, anne-babadan birinin söz konusu gayrimüslim azınlığa ait olması aranmaktadır.⁹⁷

Özel eğitim ve devlet eğitimi arasındaki ayrım konusunda uluslararası standartlar açık ve nettir; devletlere, azınlıkların kendi dillerinde özel eğitim alma ve devlet bütçesinden pay talep etme haklarını tanıma yönünde bir ödev yüklemektedir. Türkiye’deki mevzuat ve uygulama bu standartların çok gerisine düşmektedir. Devletin azınlık okulların yönetilmesine müdahalesi, gayrimüslimleri Lozan’ın 40. maddesi kapsamındaki kendi eğitim kurumlarını yönetme haklarından mahrum bırakmakta ve gayrimüslim vatandaşlara yönelik güvensiz ve ayrımcı tutumları yansıtmaktadır.

Medya

Uluslararası standartlar – AİHS,⁹⁸ MSHS⁹⁹ ve Kopenhag Belgesi’nde¹⁰⁰ görüldüğü üzere, uluslararası insan hakları standartları ifade özgürlüğünü güvence altına almaktadır. AİHS ayrıca, devletlerin ifade özgürlüğünün kullanılması konusunda dil temeline dayalı olarak ayrımcılık yapamaya çağını da öngörmektedir.¹⁰¹ İfade özgürlüğünün medya bağlamında değerlendirilmesi konusunda ise AİHM, devletlerin lisans verme yönetmelikleri çıkartmalarına izin vermekle birlikte, “bir lisansın verilmesi veya reddedilmesinin... belirli bir izleyici kitlesinin hak ve ihtiyaçlarına bağlı kılınabileceğine” hükmetmiştir.¹⁰²

Kopenhag Belgesi¹⁰³ ve Çerçeve Sözleşme¹⁰⁴ ifade özgürlüğüne ilişkin koruma kapsamına azınlıkları da alırken, AGİT Kılavuz İlkeleri azınlıkların “müdahaleye uğramaksızın ve ülke hudutlarıyla sınırlandırılmaksızın kendi tercih ettiği dilde ve iletişim vasıtasıyla bilgi ve fikir edinme, arama ve yayma” hakkını tanımaktadır.¹⁰⁵ Bu hakkın kullanılmasında ayrımcılık yapılmamasını da güvence altına almaktadır.¹⁰⁶

Çerçeve Sözleşme azınlıkların medyaya erişimlerinde ayrımcılığı yasaklamakta¹⁰⁷ ve devletlerden bu erişimi kolaylaştıracak ve hoşgörüyü ve çoğulculuğu teşvik edecek tedbirler almalarını talep etmektedir.¹⁰⁸ Azınlıklara yazılı basın organları kurma ve kullanma konusunda koşulsuz haklar tanımakta,¹⁰⁹ öte yandan devlete de radyo ve televizyon organlarının kurulması ve kullanılmasını sağlamak için sınırlı bir yükümlülük yüklemektedir.¹¹⁰

Oslo Tavsiyeleri azınlıklara kendi dillerinde radyo ve televizyon yayınları yapma ve sürdürme hakkı tanımakta ve devletlerden nesnel ölçütlere dayalı, ayrımcılık içermeyen düzenlemeler benimsemelerini istemektedir.¹¹¹ Ayrıca devletlerden, azınlıkların “devlet televizyonunda kendi dillerinde yayına erişimini” ve “söz konusu azınlık dilinde yayına ayrılan sürenin uzunluğu ve kalitesinin söz konusu ulusal azınlığın sayısal büyüklüğü ve yoğunluğuyla orantılı olmasını ve bu azınlığın durum ve ihtiyaçlarına uygun olmasını” sağlamalarını talep etmektedir.¹¹²

AGİT Kılavuz İlkeleri, devletlerin, radyo ve televizyon yayıncılığı konusundaki devlet politikalarının uygulanmasında azınlıkların etkili katılımını sağlamalarını,¹¹³ dengeli bir devlet yayınına desteklemelerini¹¹⁴ ve azınlık dillerinde özel medya organları kurulmasını ve sürdürülmesini kolaylaştırmalarını şart koşmaktadır.¹¹⁵ Kılavuz İlkeler, devletin getireceği ve lisans verilmesini de kapsayan düzenlemelerin nesnel olmasını, ayrımcı olmasını ve azınlık dillerinde yayına yönelik olarak –kasıtlı veya fiili anlamda– kısıtlayıcı olmamasını¹¹⁶ ve “çeviri, dublaj, post-senkronizasyon ve altyazı için aşırı veya orantısız koşullar dayatılmamasını” talep etmektedir.¹¹⁷

AB devletlerindeki uygulamalar çeşitlilik göstermektedir.¹¹⁸ Bazı devletler, belirli bazı azınlık dillerinde devletin radyo-televizyon yayını hizmeti sunmasını gerektiren mevzuatlara sahiptir. Buna örnek olarak Avusturya, Kıbrıs, Finlandiya, Macaristan, Hollanda ve Slovakya verilebilir. Fransa ve Letonya gibi diğer bazı ülkeler ise böyle bir yayını şart koşturmakla birlikte, zaman kısıtlamalarına tabi olarak azınlık dillerinde radyo-televizyon yayınına izin vermektedirler. Hırvatistan ve Hollanda, azınlık dillerinde yayın için mali kaynak sağlamaktadır. Avusturya, Danimarka,¹¹⁹ Macaristan, Polonya ve Slovakya, devlet organlarının karar alma süreçlerinde belirli bazı azınlıkların temsilcilerine danışmasını gerektiren katılımcı yasal çerçevelere sahiptir. AB devletlerinin pek çoğu, radyo-televizyon yayınlarında azınlık kültürlerinin teşvikine yönelik düzenlemelere sahiptir.

Türkiye’deki Mevzuat ve Uygulama – Radyo-televizyon yayıncılığı alanındaki tek kapsamlı azınlık hakları dizisi Lozan Antlaşması ile tanınmıştır; buna göre yalnızca gayrimüslim azınlıklara değil, tüm vatandaşlara “basın ya da her çeşit yayın[da] ... dilediği dili” kullanma hakkı

verilmiştir.¹²⁰ Ne var ki Türkiye, Müslüman azınlıkların bu hakkı kullanmalarına asla izin vermemiştir.

Son yıllarda, bu alanda görece bir ilerleme kaydedilmiştir. 2001 anayasa değişiklikleriyle,¹²¹ yazılı, sesli ve görsel medyada¹²² ve basımevleri ve basın yoluyla¹²³ düşüncelerin açıklanması ve yayılmasında “kanunla yasaklanmış olan bir dilin” kullanımı üzerindeki kısıtlamalar kaldırılmıştır. Ancak bu değişiklikler, bu hakların kullanımına “devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünün” korunması amacıyla getirilmiş olan kısıtlamalara dokunmamıştır. Geçmişte, savcılarının bu ifadeyi geniş yorumlamaları, gazetecilerin kovuşturmayla uğrayıp mahkûmiyet almalarına ve yazılı, sesli ve görsel medya organlarının kapatılmasına yol açmıştır. Radyo Televizyon Üst Kurulu (RTÜK) Kanunu halen benzer biçimde kısıtlayıcı hükümler içermekte ve şiddet veya nefret duyguları uyandıran yayınları yasaklamaktadır.¹²⁴ Tekrar eden ihlaller, yayın lisans izninin bir yıla kadar durdurulmasından, söz konusu lisansın iptaline dek uzanan cezalara yol açabilir.¹²⁵ Gerçekten de RTÜK, Kürt sorunuyla ilgili bir şarkı çaldığı için “Anadolu’nun Sesi” radyosunu önce Ekim 2006’da bir aylığına,¹²⁶ Şubat 2007’de ise süresiz olarak kapatırken 4. maddenin (b) fıkrasına dayanmıştır.¹²⁷ Bu sınırlamalar yalnızca, genellikle azınlıklar tarafından işletilmekte olan yerel medyaya uygulanmaktadır. Ağustos 2004’te, RTÜK Diyarbakır’daki Gün TV ve Can TV’nin ve Hakkari FM radyo istasyonunun yayınına 90 günlüğüne durdururken 4. maddenin (a) ve (b) fıkralarına dayanmıştır.

2002 ve 2003’te çıkarılan bir dizi kanun ile azınlık dillerinde radyo-televizyon yayınlarının önü açılmıştır. Bu sınırlı ve şarta bağlı yayın hakları, yayınlar üzerine doğrudan devlet kontrolü getiren,¹²⁸ çocuk programlarını ve azınlık dillerinin öğretilmesini yasaklayan,¹²⁹ yayını haftada birkaç saatle sınırlandıran,¹³⁰ yayınların dili ve lehçesi ve izleyici profili hakkındaki kararları bürokratik izne tabi tutan,¹³¹ televizyon ve radyo programlarının Türkçeye sırasıyla eşzamanlı ve ardıl çevirisini şart koşan,¹³² ve milli güvenliğe, genel ahlaka ve devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne aykırı yayınları yasaklayan¹³³ bir yönetmelikle sınırlandırılmıştır.¹³⁴ Bu reformların uygulamaya konması için, 25 Ocak 2004’te yeni bir yönetmelik çıkarılmış ve özel radyo ve televizyon kuruluşlarının azınlık dillerinde ulusal yayın yapmasına ilk kez izin verilmiştir. Ancak katı süre sınırları bulunmaktadır ve yerel ve bölgesel yayınlar seyirci profil araştırmasının tamamlanmasının ardından RTÜK’ün iznine tabi olmaktadır. Diyarbakır Gün TV, ayrımcı ve sınırlayıcı olduğu gerekçesiyle bu yönetmeliğin iptali için girişimde bulunduysa da, bu girişimi başarıya ulaşmamıştır.

Reformlar neticesinde, 7 Haziran 2004 tarihinde Türkiye Radyo Televizyon Kurumu (TRT) beş azınlık dil ve lehçesinde yayına başlamıştır: Kürtçe dilinin Zazaca ve

Kırmançi lehçeleri, Arapça, Boşnakça ve Çerkezce. Televizyon yayınları haftada beş gün 45 dakika süreyle yapılırken, radyo yayınları sabah saat 6'da başlamakta ve haftada beş gün 30 dakika sürmektedir. Azınlık dillerinde ulusal devlet yayınının başlaması önemli bir adım olmakla birlikte, devletin bu dilleri azınlıklara danışmaksızın seçmesi demokratik olmayan bir uygulamadır. Laz cemaati üyeleri özellikle kendi dillerinin devlet yayını dışında tutulması konusunda eleştirilerde bulunmuşlardır. Dilleri seçilen azınlıklar ise içeriği ve süre sınırlarını, ve haber programlarının güncelliğini yitirmiş olmasını eleştirmektedir. Bu yayınları sembolik olarak değerlendirmekte ve dolayısıyla da cemaatlerinin ihtiyaçlarını karşılamadığını düşünmektedirler.

Azınlık dillerinde hiçbir ulusal özel yayın yapılmamaktadır. Üç özel yerel yayıncı –Diyarbakır'da Söz TV ve Gün TV, ve Urfâ'da Medya FM radyosu– 17 Mart 2006 tarihinde RÜTK'ten izin aldıktan sonra Kürtçe yerel yayına başlamışlardır.¹³⁵

Sınırlı insan kaynağı ve mali kaynakla yürütülen yerel ve bölgesel istasyonları açısından, programların tercüme edilmesi ve yazılı ve sesli kayıtların RTÜK'e ve Emniyet Güvenlik Şubesi Yayın İzleme Birimi'ne sunulması konusundaki düzenlemelere riayet etmek aşırı derecede güçtür.¹³⁶ RTÜK'ün Haziran 2006'da aldığı kültürel programları zaman kısıtlamasından muaf tutma kararı ulusal medyada coşkuyla karşılanmıştır.¹³⁷ Ancak yayıncılar, çeviri zorunluluğu yüzünden canlı yayın yapamamaktan ve izleyicilerine sığağı sığağına haber sunamamaktan şikâyet ederek, yönetmeliğin tümüyle gözden geçirilmesini talep etmektedirler.¹³⁸

Yer ve kişi isimleri

Uluslararası standartlar – AİHS herkese “özel hayatına, aile hayatına, konutuna ve haberleşmesine saygı gösterilmesi” hakkı tanımaktadır,¹³⁹ bu hak sadece demokrasinin korunması amacıyla sınırlandırılabilir.¹⁴⁰ AİHM isimlerin kişinin özel hayatının bir parçası olduğu kanaatinde ve bu anlayış doğrultusunda kararlar vermektedir.¹⁴¹

Oslo Tavsiyeleri azınlıkların “kendi geleneklerine ve dil sistemlerine uygun olarak kendi dillerinde kişi isimleri kullanma” hakkını tanımakta ve devletlere, kamu makamlarının bu isimleri resmen tanımalarını ve kullanmasını sağlamak yönünde mutlak bir ödev yüklemektedir.¹⁴² Tavsiyeler aynı hakkı, azınlıklar tarafından kurulmuş kültür dernekleri ve ticari teşebbüsler gibi özel tüzel kişiliklere de vermektedir.¹⁴³ Yer isimlerinin kullanımında ise, Tavsiyeler devletlere görece sınırlı bir ödev yüklemektedir.¹⁴⁴

Çerçeve Sözleşme de azınlıklara, azınlık dilindeki isimlerini kullanma ve bu isimlerin ulusal hukuk kapsamındaki yöntemlere göre resmen tanınması yönünde mutlak bir hak tanımaktadır.¹⁴⁵ Devletlere “bir ulusal azın-

lığa mensup herkesin kendi azınlık işaretlerini, yazılarını veya özel nitelikteki diğer bilgileri kamuya açık bir şekilde sergileme hakkı bulunduğunu” tanıma yönünde koşulsuz bir ödev yüklemektedir.¹⁴⁶ Yer isimlerinin kullanımında ise, Çerçeve Sözleşme devletlere sınırlı bir yükümlülük getirmektedir.¹⁴⁷

Danimarka ve Almanya gibi pek çok AB devletinde, çift dilli işaret levhalarının kullanımına ve azınlık isimlerinin kullanılmasına ilişkin düzenlemeler mevcuttur. Son gelişmeler, AB uygulamasının azınlık isimlerinin kullanımı konusunda daha da geniş hoşgörüyü doğru kaydığını göstermektedir.

Türkiye'deki Mevzuat ve Uygulama – Türk

Anayasası'nın 3. maddesi “devletin dili”nin Türkçe olduğunu beyan etmektedir. Anayasa azınlık dillerinde kişi ve yer isimlerinin kullanılmasını ne öngörmekte, ne de yasaklamaktadır. Ancak, 1949 tarihli İl İdaresi Kanunu, İçişleri Bakanlığı'nın “Türkçe olmayan ve iltibasa meydan veren köy adlarını” değiştirmesine imkân tanımaktadır.¹⁴⁸ Geçmişte, özellikle de 1920'lerin sonu ile 1930'larda, önemli sayıda Kürt, Süryani ve Ermeni köy ve kasabasının ismi Türkçe isimlerle değiştirilmiştir. Ancak bu yerlerin asıl isimleri yerel halkın kolektif hafızasında yaşamaya devam etmektedir ve pek çok Kürt, Ermeni ve Süryani tarafından günlük yaşamda kullanılmaktadır.

Kişi isimlerinde azınlık dillerinin kullanılması son yıllara kadar yasaklanmış durumdaydı; bu durum Müslüman azınlıkların aleyhineydi. Oysa gayrimüslim azınlıkların isimlerinin kullanılmasına izin verilmekteydi. 15 Temmuz 2003 tarihli reform paketinin bir parçası olarak,¹⁴⁹ Nüfus Kanunu'nda yapılan bir değişiklikle,¹⁵⁰ ebeveynlerin çocuklarına istedikleri ismi verme özgürlüklerine getirilen, uygulamada Türkçe olmayan isimleri yasaklamak için kullanılan “milli kültüre uygun düşmediği” düşünülen isimlerle ilgili kısıtlama kaldırılmış, ancak isimlerin “ahlak kurallarına” uygun olması ve kamuoyunu incitmemesi şartları getirilmiştir.¹⁵¹ Eylül 2003'te İçişleri Bakanlığı tarafından yayımlanan bir genelge ile, değiştirilmiş olan kanunun kapsamı yalnızca Türk alfabesinde bulunan harfleri taşıyan isimleri içerecek şekilde daraltılarak, Kürtçede yaygın olan q, w ve x harflerini içeren isimler fiilen yasaklanmıştır. Ulusal bir televizyon yayıncısı olan Show TV gibi ticari nitelik taşıyan tüzel kişilerin bu harfleri kullanmaları konusunda hiçbir kısıtlama bulunmamaktadır ve Türkiye'deki tüm klavyeler ve daktilolar bu harfleri içerdiğinden, bunların kullanımı resmî makamlar açısından da mümkündür. Diğer her alanda olduğu gibi, yasal reformlar azınlıkların sorunlarını çözmekte yetersiz kalabilmektedir. Keyfi bürokratik kısıtlamalar azınlıkların bu haklarını kullanmasını engelleyebilmektedir. Keza, çocuklarına Lazca isimler koymak isteyen Laz aileler, “zaman zaman keyfi bürokratik güçlüklerle karşılaşmaktadır.”¹⁵²

Kamu Hizmetlerine Erişimde Azınlık Dillerinin Kullanılması

Uluslararası standartlar – İnsan hakları belgeleri bu konuda genel olarak sessiz kalmaktaysa da, azınlıklar konusuna özgü belgeler, devletlere, mali imkânları elverdiğince, bireylerin kamu hizmetlerine erişimde kendi dillerini kullanmalarını kolaylaştırmaları çağrısında bulunan özel hükümler içermektedirler. Çerçeve Sözleşme, azınlıkların “kendi azınlık dillerini özgürce ve müdahaleye uğramaksızın, özel ve kamusal alanda, hem sözlü ve hem de yazılı olarak kullanma”¹⁵³ hakkını tanımakta ve devletlere, idari makamlarla ilişkilerde bu hakkın kullanımını kolaylaştırmaları için sınırlı ve şarta bağlı bir ödev yüklemektedir.¹⁵⁴ Benzer biçimde Kopenhag Belgesi de, AĞİT üyelerine, azınlıklara kamu makamları önünde anadillerini kullanabilmeleri için yeterli olanakların sağlanması yönünde sınırlı bir ödev yüklemektedir.¹⁵⁵ Hükümetler mali zorluklar nedeniyle her zaman her talebi karşılayamayabilir. Bu durumda, “yerel halk açısından en büyük öneme sahip kurumlara; örneğin vergi daireleri, polis, sağlık ve güvenlik makamları, ve acil durumlara ilişkin hizmetlere ağırlık vermelidir.”¹⁵⁶

Oslo Tavsiyeleri, azınlıklara, bölgesel ve yerel kurumlardan alınan resmi belgeleri hem resmi, hem de azınlık dilinde edinebilme yönünde şarta bağlı bir hak tanımaktadır.¹⁵⁷ “İdari makamlarla iletişimde kendi dillerini kullanmaları için yeterli olanaklara sahip olma” ve bu makamlardan “mümkün olan hallerde, kamu hizmetlerinin ulusal azınlık dilinde de verilmesinin sağlanması” için talepte bulunma yönünde de benzer biçimde sınırlı bir hak sunmaktadır.¹⁵⁸ Son olarak, bu tavsiyeler devletlerden, azınlıkların önemli sayıda bulunduğu şehir ve bölgelerde, seçimle gelen kişilerin faaliyetlerini yürütürken azınlık dillerini kullanmalarının sağlanmasını talep etmektedirler.¹⁵⁹

İnsan hakları belgeleri, devletlerden, koşulsuz olarak, “kendisine suç isnat edilen kişilerin –ulusal azınlık üyesi olsun veya olmasın– bu suçlar hakkında kendi dillerinde bilgilendirilmesini ve mahkemede kullanılan dili anlamamaları halinde kendilerine ücretsiz bir tercüman temin edilmesini” talep etmektedir.¹⁶⁰ Bu müspet yükümlülük, AİHS¹⁶¹ ve MSHS¹⁶² kapsamında tüm bireylere ve özellikle Çerçeve Sözleşme¹⁶³ ve Oslo Tavsiyeleri¹⁶⁴ kapsamında azınlıklara ilişkin olarak yüklenmektedir.

Türkiye’deki Mevzuat ve Uygulama – Azınlıkların, kamu makamlarıyla ilişkilerinde anadillerini kullanmalarını sağlayan herhangi bir yasal mevzuat bulunmamaktadır. Adil yargılanma hakkına ilişkin anayasal hükümler, kovuşturma sırasında azınlık dillerinin kullanılması hakkı konusunda sessiz kalmaktadır.¹⁶⁵ Öte yandan, Lozan Ant-

laşması’nın 39. maddesi “Türkçeden başka bir dil konuşan Türk uyruklarına, mahkemelerde kendi dillerini sözlü olarak kullanabilme” hakkı tanımakta ve devletin bu hakkın kullanılmasını kolaylaştırmasını talep etmektedir. Madde ceza ve hukuk yargılamaları bakımından bir ayrım öngörmemektedir. Ceza yargılamasını düzenleyen yasal mevzuat sanığa, ihtiyaç halinde, savcı ve müdafî tarafından sunulan nihai görüşlerin takibi için kendisine bir tercüman atanması yönünde kısmi bir hak tanımaktadır.¹⁶⁶ Sanıklara yetkin bir tercüman temin edilmemektedir; bu durum özellikle, Türkçesi iyi olmayan yaşlı Kürtleri ve kadınları etkilemektedir. Bunun yerine, tercüme, mahkeme kâtipleri veya orada bulunan ve yargılamaya ilişkin işlemleri tercüme etme konusunda uzmanlığı bulunmayabilecek herhangi biri tarafından yapılmaktadır. Öte yandan, hukuk yargılamasını düzenleyen yasa azınlıklara benzer bir hak sunmamaktadır.

Kamu hizmetleri, azınlıkların nüfusun büyük bir kısmını oluşturduğu ve pek çok kişinin resmî dili bilmediği bölgelerde dahi Türkçeden başka bir dilde sunulmamaktadır. Bu durum özellikle, Türkiye’nin doğu ve güneydoğusunda Kürtler açısından geçerlidir. Son yıllarda, cesur girişimler bazı belediyelerin azınlık dillerinde kamu hizmeti sunmaya başlamasını sağlamıştır. Diyarbakır’daki Sur ilçesi belediyesinde, Belediye Başkanı Abdullah Demirbaş, resmî haberleşmede kullanılmak üzere Kürtçe yazılım sistemi hazırlaması için Amerikalı bir uzmanı görevlendirmiştir. Belediye ayrıca, Türkçe ve Kürtçe dillerinde bir çocuk kitabı yayımlamıştır. 6 Ekim 2006’da, Sur belediye meclisi “çokdilli belediye hizmetleri” ilkesini onaylamış ve Ermenice, İngilizce, Kürtçenin Kırmançî ve Zaza lehçeleri, Süryanice, Türkçe ve diğer dillerde hizmet sunmaya karar vermiştir. Bu karar, Sur belediyesi tarafından yaptırılan ve bölgede ikamet edenlerin yüzde 72’sinin günlük yaşamında Kürtçe, yüzde 24’ünün Türkçe ve geri kalanların Arapça, Ermenice, Keldanice ve Süryanice konuştuğunu gösteren bir araştırmanın ardından alınmıştır. Belediye Başkanı Demirbaş, meclisin kararını “daha etkili ... ve erişilebilir belediye hizmetleri” adına savunmuştur.¹⁶⁷

Ancak bu eylem savcılık soruşturması ve idari tedbirlerle karşılaşmıştır.¹⁶⁸ İçişleri Bakanlığı’nın başvurusu üzerine, 22 Mayıs 2007 tarihinde Danıştay oybirliğiyle, belediyenin hizmetlerin sunumunda yerel dilleri kullanmasının siyasi bir nitelik taşıdığı ve başka şeylerin yanı sıra, Anayasa’nın 42. maddesini ihlal ettiği gerekçesiyle Belediye Başkanı Demirbaş’ın başkanlığının düşürülmesine ve Sur belediye meclisinin feshine karar vermiştir.¹⁶⁹ Türkçeden başka bir dilde eğitim yapılmasını engelleyen bu hükmün seçilmiş olması ilginçtir. Mahkemenin gerekçesi, toplum gerçeklerinden koparılmış bir yargıyı gözler önüne sermektedir: “Ülkemizdeki eğitim ve öğretim dili Türkçe olduğuna ve okuma yazma bilen Türk

vatandaşları Türkçe konuşup yazabildiklerine göre, Türkçe dışındaki dillerde belediye hizmetleri sunmanın makul bir gerekçesi olamaz.”¹⁷⁰ Bu karar resmî bir eğitim almamış olan ve dolayısıyla Türkçe konuşamayan Türk vatandaşlarını her türlü kamu hizmeti almaktan fiilen mahrum kılmaktadır. Karara itiraz edilmiş ve Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulu 27 Temmuz 2007 tarihinde karara itirazı kabul etmiştir. Kararın esasî hâlâ incelenmektedir.¹⁷¹

Azınlıkların idari makamlarla iletişim kurabilme imkânları ile sağlık, adalet, eğitim ve diğer hizmetlere erişimleri arasında doğrudan bir bağlantı bulunmaktadır. Ülke içerisinde yerinden edilmiş kişiler (ÜYEK) üzerine Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü tarafından yapılmış olan yakın tarihli, yarı resmi bir araştırma “Türkçe konuşamama” nedeninin ÜYEK’lerin sağlık hizmetlerine erişememe nedenleri arasında üçüncü sırada olduğunu göstermektedir; büyük bir çoğunluğu Kürt olan ÜYEK’lerin yüzde 27,4’ü bu soruya müspet yanıt vermiştir.¹⁷²

Azınlık dillerinde kamu hizmeti alma hakkının tanınması, başta kırsal alanlarda yaşayan ve pek çoğu okuma-yazma bilmeyen ve/veya Türkçe konuşamayan Kürt kadınlar olmak üzere azınlık kadınları açısından bilhassa önem taşımaktadır. Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kadın Sorunlarını Araştırma ve Uygulama Merkezi tarafından yürütülen ve 97 köyde 472 evli kadınla yapılan görüşmelere dayanan bir çalışma, bu kadınların neredeyse yüzde 80’inin okuma-yazma bilmediğini ortaya koymaktadır.¹⁷³ Türkiye’de okula gönderilen erkek çocukların oranı kızlardan fazladır. Bu çalışma, okul çağındaki erkek çocukların yüzde 5’i okula gitmezken, bu sayının kız çocuklar açısından yüzde 18 olduğunu tespit etmiştir. Azınlık kadınlarının, resmi dili okulda ya da askerde öğrenen erkeklere nazaran Türkçe öğrenme şansı çok daha düşüktür. Bu durum kadınları, kocalarına ve babalarına bağımlı, kendi başlarına kamu hizmetlerine erişemeyen ve vatandaş olarak sahip oldukları haklardan haberdar olmayan, savunmasız bir konuma itmektedir. Dil haklarının tanınmaması da özellikle azınlık kadınları bakımından olumsuz sonuçlar doğurmaktadır; 71 yaşındaki bir Kürt kadının, cezaevindeki oğlunun ziyaret saatleri içerisinde annesiyle Kürtçe konuşmak için resmi talepte bulunması üzerine Adana’daki bir polis karakolunda Türkçe testinden geçirilmesi bu duruma kanıt oluşturmaktadır.¹⁷⁴

Din, düşünce ve vicdan özgürlüğü

Uluslararası standartlar – Uluslararası standartlar, din özgürlüğünün iç ve dış cephelerine ilişkin olarak farklı düzeylerde koruma sunmaktadır. Bir dine, düşünceye ve vicdani kanaate *sahip olma* özgürlüğü sınırlamaya tabi olmayan mutlak bir hak iken, kişinin dinini, düşüncesini

ve vicdani kanaatini *açıklama* özgürlüğü belirli sınırlamalara tabidir.

Bu ayırım, MSHS’nin 18. maddesi ile AİHS’nin 9. maddesinde belirgin bir şekilde görülmektedir. Çerçeve Sözleşme’nin 8. maddesi farklılaştırılmış bir koruma getirmezken, bu hüküm 23. madde ile birlikte okunduğunda, din özgürlüğünü koruma ölçüsünün AİHS ile paralel olacağı izlenimini uyandırmaktadır. Dolayısıyla, din özgürlüğüne getirilen her türlü sınırlama kanunla öngörülmüş olmalı, meşru bir amaca hizmet etmeli ve orantılı bir nitelik taşımalıdır.

AİHM, “din özgürlüğü öncelikle bir kişisel vicdan meselesi ise de, diğerlerinin yanı sıra, kişinin toplu olarak ve halk içerisinde dinini ibadet ve öğretim yapma suretiyle açıklama özgürlüğünü de içerdiğine” kanaat getirmiştir.¹⁷⁵ Devletler dinin açıklanmasına ilişkin düzenleme yapma konusunda takdir yetkisine sahiptirler, ancak Mahkeme benzer iki davada (Yunanistan¹⁷⁶ ve Bulgaristan¹⁷⁷), devletlerin dini liderlerin seçimine karışmak suretiyle Müslüman azınlığın içişlerine müdahalesini 9. maddeye aykırı bulmuştur. AİHM başka bir davada, devletin bir dini azınlık kilisesinin tescilini reddetmesinin AİHS’yi ihlal ettiğine kanaat getirmiştir.¹⁷⁸

Danışma Komitesi, dini azınlıkların Çerçeve Sözleşme amaçları dahilinde “ulusal azınlık” sayıldığını belirtmiştir.¹⁷⁹ Dine devlet bütçesinden yardım aktarılması meselesi de Danışma Komitesi raporlarına yansımıştır. Komite, devlet kilisesi sisteminin, tek başına, Çerçeve Sözleşme’ye aykırı olmadığını dile getirmiştir. Devletlerin dini faaliyetlere bütçe ayırmak yönünde hiçbir yükümlülüğü bulunmamaktadır. Ancak böyle bir mali yardımda bulunan devletler, bu yardımı eşit koruma ilkesine uygun olarak ve farklı dinler arasında ayrımcılık yapmaksızın gerçekleştirmelidirler.¹⁸⁰

Türkiye’deki Mevzuat ve Uygulama – Anayasa, “felsefi inanç, din ve mezhep” ayrımı gözetilmeksizin herkese kanunlar önünde eşit koruma güvencesi sunmaktadır.¹⁸¹ Aynı zamanda laikliği de cumhuriyetin temel nitelikleri arasında saymaktadır.¹⁸² Ne var ki, din özgürlüğünü zedeleyen ve laiklik ilkesine ters düşen birkaç anayasal hüküm mevcuttur. İlk ve ortaöğretimde din dersleri zorunludur.¹⁸³ 42. madde bu eğitimin “devletin gözetim ve denetimi” altında yapılmasını şart koşmaktadır. 136. madde ise İslamiyet’in Sünni-Hanefi anlayışını izleyen Diyanet’e anayasal koruma getirmektedir.

Lozan Antlaşması gayrimüslim azınlıkların din özgürlüğünü korumakta ve bu azınlıklara din eğitimi ve dersleri alma hakkı tanımaktadır.¹⁸⁴ Ne var ki uygulamada, bu koruma yalnızca Rum, Ermeni ve Musevilerle sınırlanmakta, diğer gayrimüslim azınlıklar dışarıda bırakılmaktadır. Bu durum, paradoksal bir şekilde, kiliseleri Lozan’dan önce kurulmuş eski Hristiyanlardan olan Süryanileri kendi dini

kurumlarını işletmekten alıkoymamaktadır. Oysa yeni Hristiyanlar din özgürlüklerini kullanırken ciddi zorluklarla karşılaşmaktadır. Öte yandan, imar kanununda yapılan bir değişiklikle, yerel makamlara inşaat izni verme yetkisi tanınırken “cami” ibareleri “ibadet yeri” ile değiştirilmiştir. Bu değişiklik fiilen gayrimüslimlere ibadethane inşa etme hakkı tanımaktadır.¹⁸⁵ Ancak Protestanlar bürokratik kısıtlamalarla karşılaşmaktadır. Örneğin, Mart 2007 sonlarında Türkiye’deki bir belediye, bir Protestan kilisesinin inşaat izni talebini uzunca bir gecikmenin ardından yanıtladığında, cemaate kendileri yerine Diyanet’e başvurmasını söylemiştir.¹⁸⁶

Öte yandan, Lozan azınlıkları da din özgürlüklerini tam olarak kullanamamaktadır. Devlet bu azınlıkların dini kurumlarına tüzel kişilik tanımayı reddettiğinden, idare, mülkiyet hakları ve din adamlarının eğitimi gibi konularda büyük sıkıntılar yaşanmaktadır. Devlet Rum Ortodoks Patrikhanesi’ni tanımamakta, yalnızca Patrik’le muhatap olmakta ve bu da son derece yetersiz bir sistem yaratmaktadır.¹⁸⁷ Tüzel kişiliğinin bulunmaması dolayısıyla, resmî tapu kayıtlarında mülklerin yasal sahibi olarak Patrikhane’nin ismi yazmamakta ve bu durum Patrikhane’yi mallarına el konmasına karşı savunmasız kılmaktadır. Hristiyan din adamlarının eğitimi konusundaki yasak, işler durumda Hristiyan ilahiyat okullarının bulunmayışı ve Türkiye’de dini hizmet sunabilecek din adamlarına yönelik vatandaşlık şartı rahip sıkıntısı yaratmaktadır. Halihazırda 90 kilisede hizmet veren yalnızca 31 Rum Ortodoks rahip bulunmaktadır. Heybeliada’daki (*Halki*) Rum Ortodoks ruhban okulu hâlâ kapalı tutulmaktadır.¹⁸⁸ Bu yüzden, Patrik’in ölümünden sonra yerine geçmeye uygun bir aday bulunamaması tehlikesi mevcuttur. Bir Rum Ortodoks rahibe göre, yetkililer “Heybeliada ruhban okulu bir gün yeniden açılmayacak olursa, Patrikhane’nin kapanacağını gayet iyi biliyorlar.” Rum Ortodoks Patrikhanesi’nin 14 asırlık “ekümenik” sıfatını kullanması önündeki fiili (*de facto*) engel, Yargıtay’ın 26 Haziran 2007 tarihli kararı ile hukuki bir nitelik kazanmıştır. Bir papazın görevden alınmasına ilişkin bir kararda, mahkeme Patrikhane’nin ekümenik sıfatı iddiasının yasal dayanağı olmadığına kanaat getirmiştir.¹⁸⁹ Bu hüküm, mahkemenin dini bir konuda karar vermiş olması nedeniyle yetki dışı (*ultra vires*) bir nitelik taşımakla kalmayıp, Lozan’ın, Anayasa’nın ve AİHS’nin lafzına ve ruhuna da aykırıdır.

Lozan’ın “din ve mezhep” yerine “din” temeline dayalı sınırlayıcı azınlık tanımının bir neticesi olarak, İslamiyet bünyesindeki azınlıklar da Lozan koruması dışında kalmaktadırlar. Farklı kimlikler “Müslümanlar” adı altında bir araya toplanmakta ve tüm Müslümanların din işleri Diyanet aracılığıyla devlet denetimine tabi kılınmaktadır. Alevilerin ve Caferilerin bu kurum içerisinde temsillerine imkân tanınmamaktadır. Devlet, Sünni Müslümanlar için

dini hizmetler –imamların maaşlarını ödemek, cami inşa etmek ve hac idaresi– sunmak üzere esaslı bir bütçe ayırmaktadır.¹⁹⁰ Sünni olmayan Müslümanlara ise hiçbir mali yardımda bulunulmamaktadır. En çok sıkıntı çeken grup, küçük gruplar halinde evlerde veya cemevlerinde dedelerin yönetiminde cem ayinleri düzenleyen Alevilerdir. Devlet cemevlerini ibadet yeri olarak tanımayı reddetmektedir ve cemevleri yeni imar kanununda da ibadethane olarak gösterilmemektedir. Dolayısıyla, belediyeler Alevilere cemevi inşası için izin vermeyebilmektedir. Yerel makamlara böyle bir takdir yetkisi verilmesi, İstanbul’un bazı ilçelerinde cemevleri bulunurken, bazılarında bulunmaması ile gözler önüne serildiği üzere tutarsızlıklar yaratmaktadır. Yasal çerçeve de Alevileri sırf dinsel haklarını kullandıkları için kovuşturmaya uğrama tehlikesi altında bırakmaktadır; 2006’da Pir Sultan Abdal Kültür Derneği aleyhinde, izinsiz bir bina inşa ettikleri için açılan dava buna kanıttır. Bu davayı çarpıcı kılan şey, “belediye tarafından inşa edilen hastane de dahil olmak üzere ilçedeki çoğu binanın izinsiz yapılmasına”¹⁹¹ rağmen Sultanbeyli belediyesinin derneğe imar izni vermemesinin yanı sıra, bir de savcılığa bu inşaatla ilgisi bulunan Alevileri iki yıla kadar hapis cezasına çarptırılması talebinde bulunmuş olmasıdır. Dava beraatla sonuçlanmıştır.¹⁹²

İlk ve ortaöğretimde zorunlu din dersleri de, bu dersleri almak istemeyen kişiler açısından olumsuz sonuçlar yaratmaktadır. Bu dersler diğer dinler hakkında temel bilgiler içeriyorsa da, ağırlıklı olarak Sünni Hanefi İslam teorisi ve uygulamasına ilişkindir. Uygulamada Hristiyan ve Musevi öğrencilere tanınan muafiyet hakkı Müslüman azınlıklara tanınmadığından, bu dersler özellikle Sünni olmayan Müslüman azınlıklar açısından ayrımcılık teşkil etmektedir. Son zamanlarda Aleviler siyasi ve hukuki platformlarda bu uygulamaya karşı çıkmaktadırlar. Alevi örgütleri bu politikanın eleştirilmesi konusunda hemfikir ise de, hem gerekçeleri, hem de talepleri bir hayli farklılık göstermektedir. Bazı Aleviler din derslerinin uygunsuzluğunu laiklik ilkesi ile açıklayıp bu derslerin kaldırılmasını talep ederken, diğerleri bunun aksine, Alevi inancı konusundaki bilgilerin de müfredata eklenmesini ve din dersi kitaplarının Alevilere danışılarak hazırlanmasını talep etmektedirler. Bugüne dek hükümet bu ikinci grubun taleplerine kısmen yanıt vermiş durumdadır. Ders kitapları, Alevilerin bazı ruhani liderleri hakkında temel bilgileri içerecek şekilde gözden geçirilip değiştirilmiştir. Bununla tatmin olmayan Cem Vakfı, bu bilgilerin Alevi inancını doğru yansıtmadığı gerekçesiyle Milli Eğitim Bakanlığı aleyhinde bir dava açmıştır.¹⁹³ Alevi Bektaşî Federasyonu da, zorunlu din derslerinin AİHS’nin 9. maddesini ihlal ettiğini öne sürerek AİHM’de dava açan bir Alevi anne-babanın başvurusuna destek sunan bir dizi ulusal ve uluslararası Alevi örgütüyle işbirliği içerisinde mahkemelere başvurmaktadır. Bu konuda

Strazburg'da karara bağlanan ilk davada, Mahkeme, eğitim hakkını güvenceye alan, Sözleşmeye Ek 1 Nolu Protokol'ün 2. Maddesinin ihlal edildiğine karar vermiştir.¹⁹⁴

Okullardaki zorunlu din dersleri AB tarafından sık sık vurgulandığı üzere¹⁹⁵ yalnızca Alevilere karşı değil, Sünni olmayan Müslümanlara ve Sünni Hanefi inanca uygun yaşamayan veya bu inancın resmi biçimine katılmayan Sünni Müslümanlara karşı da ayrımcılık yaratmaktadır. Ayrıca çocuklarının herhangi bir din eğitimi almasını istemeyen ateistler, agnostikler ve laikler açısından da ayrımcı bir uygulama söz konusudur.

Müslüman azınlıkların din özgürlüğünün korunması yönünde dile getirilen amaca yönelik olarak atılmış diğer bir adım ise, Nisan 2006'da, nüfus cüzdanlarındaki din hanesinin doldurulması zorunluluğunun kaldırılmış olmasıdır; böylece vatandaşların nüfus müdürlüklerine başvurarak nüfus cüzdanlarında dini inançlarına dair hiçbir bilgi bulunmamasını talep etmeleri mümkün hale gelmiştir. Ne var ki, devlet vatandaşlara nüfus cüzdanlarında dinlerini belirtmelerini *isteme*ye devam etmektedir. Bu durum, birincisi, bireylere bir yük getirdiği ve ikincisi de, bürokrasiye, taleplerin keyfi reddi ve ayrımcı uygulamalarda bulunma ile sonuçlanabilecek bir takdir yetkisi tanıdığı için sorunludur. Bir Alevi Bektaşî Federasyonu yöneticisi yeni düzenlemenin Alevileri damgalamak için bir yol açtığını öne sürmektedir: "Din hanesini boş bırakan birinin iş bulması çok zor olacaktır. Askerliği sırasında da güçlükler yaşayacaktır. Hangi Alevi buna cesaret edecek? Hükümet AB'yi kandırmaktadır."¹⁹⁶

Din üzerinde devlet denetimini güvenceye almak üzere tasarlanmış anayasal ve yasal mevzuat, yalnızca Alevilerin ve gayrimüslim azınlıkların değil, Caferiler gibi Sünni olmayan diğer (Şii) azınlıkların ve Sünni çoğunluk içerisinde, Nakşibendiler ve Kadiriler gibi çeşitli tarikatları da içeren tüm inananların din özgürlüğünü ihlal etmektedir. Sünni dini uygulamalara devlet bütçesinden pay ayrılması Alevilere karşı ayrımcılık yaratmaktadır; aynı zamanda, Hanefi Sünni olmayanlara ve hatta Diyanet'in İslam'ın esasına ve uygulamasına ilişkin yorumlarından teolojik olarak farklılaşabilen Hanefilere karşı da ayrımcılık oluşturmaktadır. Devletin din üzerinde denetim kurması Anayasa kapsamında güvence altına alınmış olan temel laiklik kavramına da aykırıdır

İfade özgürlüğü

Uluslararası standartlar – İfade özgürlüğü, Türkiye'nin taraf olduğu AİHS¹⁹⁷ ve MSHS¹⁹⁸ gibi sözleşmelerin yanı sıra AGİT'in Kopenhag Belgesi'ni¹⁹⁹ de içeren uluslararası insan hakları hukuku kapsamında güçlü bir şekilde güvence altına alınmıştır. Kopenhag Belgesi²⁰⁰ ve Çerçeve Sözleşme²⁰¹ ifade özgürlüğüne ilişkin özel korumayı azınlıkları da içine alacak şekilde genişletmektedir.

AİHS uyarınca ifade özgürlüğü "sadece lehte olduğu kabul edilen veya zararsız ya da ilgilenmeye değmez görülen "bilgi" ya da "düşünceler" için değil, incitici, şok veya rahatsız edici bilgi ve düşünceleri de" kapsamaktadır.²⁰² İfade özgürlüğü mutlak bir hak değildir; yasal sınırlamalara tabidir. Ancak bu sınırlamalar "kanunla öngörülmüş" olmalı ve ifade özgürlüğünü sınırlayan yasal hükümler, hukuki kesinliği ve öngörülebilirliği sağlayacak şekilde yeterli netliğe ve erişilebilirliğe sahip olmalıdır.²⁰³ Ayrıca, yalnızca insan hakları hukukunda belirtilen meşru gerekçelere dayanan ve "demokratik bir toplumda gerekli" olan sınırlamalara izin verilmektedir.²⁰⁴ Son olarak, bu sınırlamalar izlenen amaçla orantılı olmalı; yani bu amaçların gerçekleştirilebilmesi için mümkün olan en az sınırlayıcı tedbirler olmalıdırlar. Mahkeme, gazetecilerin, yayın yönetmenlerinin ve gazete sahiplerinin kovuşturulması ve mahkûmiyetini içeren davalarda, toprak bütünlüğünün korunması amacının böylesi orantısız tedbirler alınmasını haklı çıkarmadığına kanaat getirmiştir.²⁰⁵

Türkiye'deki Mevzuat ve Uygulama – Ekim 2001 tarihli anayasa değişiklikleri, 26. ve 28. maddelerden, düşüncelerin açıklanması ve yayılmasında, ve yayınlarda "kanunla yasaklanmış olan herhangi bir dil" in kullanılmasına ilişkin kısıtlamanın kaldırılması suretiyle, ifade özgürlüğünün korunması yönünde önemli bir ilerleme sağlamıştır. Ancak bu değişiklikler, bu hakların kullanımı na, diğerlerinin yanı sıra, "devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünün" korunması amacıyla getirilmiş olan kısıtlamalara dokunmamaktadır.

Yasal reformlar, Ceza Kanunu'nun bazı maddelerini değiştirmek suretiyle anayasa değişikliklerini desteklemiştir.²⁰⁶ Ancak, bazı durumlarda yasakoyucu, kanunun katı hükümlerini yeni isimler altında fiilen yeniden yasalaştırmıştır. Örneğin, yeni 301.²⁰⁷ ve 216.²⁰⁸ maddeler, eski 159. ve 312. maddelerin ikamesidir. Savcılar, azınlık haklarını savunan kişiler aleyhine suçlamalarda bulunmak için bu yeni kısıtlayıcı hükümleri kullanma yönünde kuvvetli bir eğilim sergilemektedir. Kanunların lafzındaki *de jure* (hukuki) sınırlamaların, kanunların tatbikinde gözlenen *de facto* (fiili) sınırlamalarla birleşimi, muhalefetin barışçıl bir biçimde ifadesi önünde engel oluşturmaya devam etmektedir.

Buna ilişkin en bariz örnek, savcıların Ceza Kanunu'nun "Türklüğü aşağılamayı" yasaklayan 301. maddesine sık sık keyfi bir şekilde başvuruyor olmasıdır. 301. madde, kanunun çıkartılmasından beri, bir dizi aydın, yazar, yayıncı, gazeteci ve insan hakları savunucusuna yönelik olarak azınlık haklarıyla ilgili fikirlerini ifade ettikleri için getirilen suçlamalara temel oluşturmaktadır. Kimi davalar beraat²⁰⁹ ya da davanın düşmesi²¹⁰ kararıyla sonuçlanıyorsa da, Hrant Dink 301. madde uyarınca mahkûm edilmiş ve altı ay hapis cezasına çarptırılmıştır.

Kürt veya Ermeni meselesi hakkında muhalif görüşler dile getiren birçok gazeteci, yazar, yayın yönetmeni, yayıncı ve aydın halihazırda 301. madde kapsamında yargılanmaktadır.²¹¹ Ulusal ve uluslararası kamuoyu dikkatinin büyük bir kısmı 301 davalarına çekilmişse de, savcılar, azınlıkların korunmasını barışçıl bir şekilde savunmaların sayısını azaltmak için Ceza Kanunu'nun diğer kısıtlayıcı hükümlerini de kullanmaktadırlar: 216.²¹² 220/8.²¹³ ve 305. maddeler.²¹⁴ Grigory Amoev, Diyarbakır'daki bir kültür festivalinde içinde "Kürdistan" kelimesi geçen bir şarkı söylediği için "kin ve düşmanlığı tahrik" etmek suçlamasıyla 216/1. madde kapsamında yargılanmaktadır.²¹⁵ Abdullah Demirbaş, kamu hizmetlerinde azınlık dillerini kullanmak istediği için 220/8. madde kapsamında kovuşturmaya uğramıştır.²¹⁶ Bu madde, Kürt sorununa dair muhalif görüşler dile getiren Kürt aydınları ve aktivistleri veya kişiler için özel bir tehdit oluşturmaktadır. PKK'nın talepleriyle paralel görülen her türlü alternatif görüş "bir örgütün veya amaçlarının propagandası" olarak yorumlanabilir. Yeni Ceza Kanunu'nun yürürlüğe girdiği tarih olan 1 Haziran 2005 ile Kasım 2006 arasında sadece Diyarbakır'da 220/8. madde kapsamında 150 kişi kovuşturmaya uğramış, bunlardan 46'sı mahkûm edilmiştir.²¹⁷ Diyarbakır Barosu Başkanı Sezgin Tanrikulu, bu maddenin bilhassa, Kürt sorunu konusunda görüş bildiren kişileri kovuşturmak için kullanıldığını dile getirmiştir.

1991 tarihli Terörle Mücadele Kanunu hükümlerinin değiştirilmesi suretiyle ifade özgürlüğü üzerindeki sınırlamaların azaltılması konusunda son yıllarda önemli bir ilerleme kaydedilmişse de, Haziran 2006'da yapılan değişiklikler ciddi bir gerileme oluşturmaktadır.²¹⁸ Yeni kanun, 1991 tarihli kanunda yer alan aşırı kapsayıcı terörizm tanımını korumakta²¹⁹ ve "terör suçlarına"²²⁰ ve "terör amacı ile işlenen suçlara"²²¹ dair geniş ve uzun bir liste sunmaktadır. İfade özgürlüğüne yeni sınırlamalar getirmekte,²²² yeni ifade suçları yaratmakta,²²³ "işlenmiş olan [terör] suçlarını ve suçlularını övmeyi veya terör örgütünün propagandasını [yapmayı]" suç haline getirmekte,²²⁴ ve medya organlarının sahipleri ve yayın sorumlularına ağır para cezaları,²²⁵ gazetecilere ise hapis cezaları²²⁶ getirerek medyaya ağır yaptırımlar yüklemektedir. En kötüsü ise, bu kanun, yayınların duruşma yapılmaksızın ve hatta bazı hallerde savcının emriyle geçici olarak kapatılması hükmünü yeniden yürürlüğe sokmaktadır.²²⁷

Bu kanunun katı kapsamı, Türkiye'deki savcıların "Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü" kavramını geniş yorumlama eğilimleriyle birleşince, siyasi olarak hassas addedilen azınlık konularındaki muhalif görüşlerin ifadesi üzerinde caydırıcı bir etki yaratabilmektedir.²²⁸ Zira 21 Ağustos 2007'de, Kürt yanlısı Demokratik Toplum Partisi (DTP) Ağrı İl Başkanı Murat Öztürk, 21

Mart 2007'deki Nevruz kutlamalarında yaptığı konuşmadan ötürü Terörle Mücadele Kanunu'nun 7/2. maddesi uyarınca bir yıl hapis cezasına çarptırılmıştır.²²⁹ Kanunda yer alan ağır yaptırımlar, medyanın azınlık meseleleriyle ilgili haber yapması üzerinde caydırıcı bir etki yaratabilmektedir. Kürt yanlısı günlük gazete *Gündem*, 17 Ocak ile 12 Temmuz 2007 arasında, "terörle mücadele kanununun 6/7. maddesine aykırı olarak PKK "propagandası yaptığı" gerekçesiyle üç kez kapatılmıştır.²³⁰

Toplanma ve örgütlenme özgürlüğü

Uluslararası standartlar – Örgütlenme özgürlüğü, hem bir örgüt kurma, hem de bir örgüte katılma özgürlüklerine işaret etmektedir. AİHS, ucu açık bir liste halinde verilen koruma altındaki niteliklere dayalı ayrımcılıktan masun (14. madde) örgütlenme özgürlüğünü (11. madde) güvence altına almaktadır. Bir örgütün yalnızca azınlık haklarını savunduğu veya azınlık kimliğini desteklediği temeline dayanarak yasaklanması bu özgürlükle bağdaşmamaktadır. AİHM, bir azınlık grubu tarafından o azınlığın kültürünü geliştirme amacıyla kurulan bir derneğin yetkililerce tescil edilmemesini 11. maddeye aykırı bulmuştur. Mahkeme, bir azınlık grubu adına savunuculuk yapmak üzere bir dernek kurulmasının, tek başına, ulusal güvenliği tehdit etmediğine ve azınlıkların varlığının devletler tarafından hoşgörülmesi ve desteklenmesi gereken nesnel bir olgu olduğuna kanaat getirmiştir.²³¹ Örgütlenme özgürlüğü Çerçeve Sözleşme'nin 7. maddesi tarafından da korunmaktadır. Danışma Komitesi bu maddeyi yorumlarken, azınlık örgütlerinin tanınması konusunda ayrımcılık yapılamayacağını dile getirmiştir.²³² Kopenhag Belgesi ise ulusal azınlıklara mensup kişilere "kendi eğitim, kültür ve din kurumlarını, örgütlerini ve derneklerini kurma ve sürdürme hakkı" tanımaktadır.²³³

Toplanma özgürlüğü, tek başına veya başkalarıyla birlikte bir toplantı veya gösteri çağrısı yapma, düzenleme veya böyle bir toplantıya veya gösteriye katılma hakkına işaret etmektedir. Bu nedenle ifade ve örgütlenme özgürlükleriyle yakından bağlantılıdır. Barışçıl toplanma özgürlüğü, AİH-S'nin 11. ve Çerçeve Sözleşme'nin 7. maddeleri tarafından, ulusal güvenlik, kamu emniyeti, başkalarının hakları ve özel olarak belirtilmiş olan diğer nedenlere dayanarak kanun tarafından öngörülmüş olan meşru sınırlamalara tabi olarak korunmaktadır. Devletler kamusal toplantılar ve toplu gösteriler için önceden bildirim sistemi getirebilirse de, azınlık kimliğini desteklediği gerekçesiyle anayasaya aykırı olduğu ilan edilmiş bir örgütün bu hakkı kullanması üzerine sistematik bir yasak koyamaz.²³⁴

Türkiye'deki Mevzuat ve Uygulama – Kasım 2004'te Dernekler Kanunu'nda yapılan değişiklikler, örgütlenme

özgürlüğü üzerindeki sınırlamaların pek çoğunu kaldırmıştır.²³⁵ En önemlisi, dernek kurmak için artık önceden izin almak gerekmemektedir.²³⁶ Yapılan reformlar, azınlıkların, başka şeylerin yanı sıra, kültürlerini geliştirmek için dernekler kurmak suretiyle toplanma özgürlüklerini kullanmaları için daha geniş bir alan yaratmıştır. Bu reformların ardından, Romanlar, Kafkaslar ve Süryaniler gibi bazı azınlıklar bu tür dernekler kurmuşlardır.

Derneklerin resmi nitelikte olmayan yazışmalarda azınlık dillerini kullanmasına imkân tanınmıştır.²³⁷ Ne var ki kanun, Anayasa'da yasaklanmış bulunan amaçları gerçekleştirmek üzere dernek kurma yasağını sürdürmektedir.²³⁸ Geçmişte bu ilkelerin Türk hakim ve savcılar tarafından aşırı kapsayıcı bir şekilde yorumlanması, başka şeylerin yanı sıra, Kürt sorununa barışçıl çözüm getirilmesinin savunulmasını da yasaklanmış amaçlar içerisine dahil etmekle sonuçlanmıştır.

Azınlık dernekleri örgütlenme özgürlüklerini kullanırken engellerle karşılaşmaktadırlar. Ankara Valiliği, Kürt Demokrasi Forumu Derneği'nin, tüzüğündeki birtakım maddeleri değiştirmesini istemiştir; bu maddeler arasında, diğerlerinin yanı sıra, Kürt sorununa çözüm aramak, Türk alfabesinde yer almayan "q" harfini içermek ve Kürt dili ve kültürünün desteklenmesi ve geliştirilmesi için bilimsel ve kültürel faaliyetlerde bulunmayı amaçlamak yer almaktadır. Dernek birtakım değişiklikler yapmışsa da, bunlar yeterli bulunmamıştır.²³⁹

Nisan 2004'te Eğitim ve Bilim Emekçileri Sendikası (Eğitim-Sen) aleyhinde, tüzüğünde "anadilde eğitimi" savunmasının Anayasa'nın 3. ve 42. maddelerine aykırı olduğu gerekçesiyle açılmış olan dava sendikanın kapatılmasıyla sonuçlanmıştır. Danıştay alt mahkemenin kararını onamıştır. Bu gelişmenin ardından, Eğitim-Sen, kapatılmayı önlemek için ilgili maddeyi tüzüğünden kaldırmıştır.

Benzer biçimde, Diyarbakır'daki bir mahkeme de, tüzüğünde bir Kürt arşivi, müzesi ve kütüphanesi kurma amacı bulunduğu ve faaliyetlerini Kürtçe yürüttüğü gerekçesiyle, bir Kürt derneğinin kapatılmasına karar vermiştir.²⁴⁰ 20 Nisan 2006 tarihli bir başka mahkeme kararında, Kürt-Der, yürüttüğü faaliyetlerde Kürtçe yayın ve eğitimi savunduğu ve kendi işlerinde iletişim aracı olarak Kürtçe dilini kullandığı için kapatılmıştır.

Barışçıl toplanma özgürlüğü alanında bazı ilerlemeler kaydedilmiştir. Bunlardan en önemlisi, Ağustos 2002'de Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu'nda yapılan değişikliklerle gösteri yürüyüşleri üzerindeki sınırlamalar, hükümetin yetkisini "suç işleneceğine dair açık ve yakın bir tehlike" bulunduğu hallerle sınırlandırmak suretiyle gevşetilmiştir.²⁴¹ Ancak, kanun hâlâ valilere, diğerlerinin yanı sıra, millî güvenliğin korunması amacıyla gösteri yürüyüşlerini erteleme yönünden geniş bir yetki tanımaktadır. Türkiye'deki savcıların millî güvenlik kavramını geniş bir şekilde yorumlama eğilimleri kaygı uyandırmaktadır.

Siyasi katılım ve kamusal yaşama katılım

Uluslararası standartlar – MSHS herkesin, ayrımcılığa uğramaksızın kamu hizmetlerine katılma, seçme ve seçilme, ve kamu hizmetlerine erişimde eşit korumaya sahip olma hakkını güvence altına almaktadır.²⁴² CERD de benzer bir hüküm içermektedir.²⁴³ Siyasi katılım hakkı AİHS kapsamında, örgütlenme özgürlüğünü güvence altına alan 11. madde kanalıyla ve daha doğrudan, serbest seçim hakkını güvence altına alan 1 no'lu Protokol'ün 3. maddesi tarafından korunmaktadır. AİHM, siyasi partilerin 11. maddenin amaçları uyarınca örgüt olduklarına kanaat getirmiştir. Örgütlenme özgürlüğü güvence altına alınmakla birlikte, kanunla öngörülmuş ve demokrasinin muhafazası için gerekli olan meşru sınırlamalara, hedeflenen amaçla orantılı oldukları sürece izin verilmektedir. Siyasi partilerin azınlık hakları savunuculuğu yapmasına izin verilmektedir.²⁴⁴

Azınlıkların korunması hakkındaki uluslararası standartlar bu hakkı daha da sağlamlaştırmaktadır. BM Bildirgesi, azınlıklara mensup kişilerin kültürel, dinsel, sosyal, ekonomik ve kamusal yaşama etkin bir şekilde katılım hakkını tanımakta²⁴⁵ ve devletlerden uygun tedbirleri almayı göz önünde bulundurmalarını talep etmektedir.²⁴⁶ Çerçeve Sözleşme'nin 15. maddesi devletlerden "ulusal azınlıklara mensup kişilerin kültürel, sosyal ve ekonomik yaşama ve özellikle de kendilerini etkileyen kamusal işlere, etkin bir şekilde katılmaları için gerekli koşulların yaratılmasını" istemektedir. 7. madde ise, siyasi partileri de içine alan örgütlenme özgürlüğünü güvence altına almaktadır. Danışma Komitesi, ulusal azınlıklar tarafından siyasi parti kurulmasını yasaklayan mevzuatın sorunlu olduğuna kanaat getirmiştir.²⁴⁷

Kopenhag Belgesi azınlıkların kamusal işlere etkin katılım hakkını güvence altına almakta ve azınlık kimliklerinin desteklenme yöntemi olarak yerel veya özerk idareler tesis edilmesine işaret etmektedir.²⁴⁸ Lund Tavsiyeleri ise özel düzenlemeler vasıtasıyla merkezi yönetimde etkili bir sese sahip olma olanağı sunulmasını,²⁴⁹ diğerlerinin yanı sıra sayısal barajların aşağıya çekilmesi yoluyla seçim sisteminde azınlık temsilinin kolaylaştırılmasını,²⁵⁰ azınlıkların özyönetimini kolaylaştırmak için yeterli kaynaklar tahsis edilmesini²⁵¹ ve merkezi yönetim idaresinin sorumluluklarının dağıtılmasını²⁵² talep etmektedir.

Ulusal seçim barajları konusunda ortak bir Avrupa standardı bulunmamaktadır. Avrupa ülkelerinin çoğunda baraj yüzde 5'in altındadır. Ulusal seçim barajı Almanya, Polonya, Rusya ve Slovakya'da yüzde 5; Bulgaristan, İsveç, Macaristan ve Yunanistan'da yüzde 4; Romanya ve Ukrayna'da yüzde 3; Danimarka'da yüzde 2 ve Hollanda'da yüzde 0,67'dir.

Türkiye’deki Mevzuat ve Uygulama – Anayasa tüm vatandaşların siyasi katılım hakkı güvence altına alınmakta ve kadın ve erkeklere siyasi sisteme eşit erişim hakkı tanınmaktadır. Milletvekili Seçimi Kanunu’nun (2839 sayılı Kanun) 33. maddesi, siyasi partilerin milletvekili çıkarabilmek için yüzde 10’luk ulusal seçim barajını geçmelerini şart koşturmuştur. Türkiye, AİHS 1 No’lu Protokolü onaylamıştır.

Siyasi Partiler Kanunu’nu (SPK) Avrupa standartlarına getirmek için hiçbir adım atılmamıştır. SPK, siyasi partilerin azınlıklar bulunduğunu ileri sürmekten men ederek,²⁵³ “azınlıklar yaratılmasını” ve “Türk dilinden ve kültüründen başka dil ve kültürleri korumak, geliştirmek ve yaymak yoluyla Türkiye Cumhuriyeti ülkesi üzerinde azınlıklar yaratarak millet bütünlüğünün bozulması amacının güdülmesi ve bu yolda faaliyette bulunulmasını”²⁵⁴ yasaklamaktadır. SPK ayrıca, siyasi partilerin toplantı, tüzük, program ve propagandalarında azınlık dillerini kullanmasını da yasaklamaktadır.²⁵⁵ “Kanunla yasaklanmış diller dışındaki diller” için tanınan istisna, parti tüzük ve programlarının yabancı dillere çevrilmesine izin vermektedir.²⁵⁶

Azınlık dillerinin kullanımı üzerindeki yasak, insanların Kürtçe konuştukları için sık sık kovuşturulmalarına neden olmaktadır. Kürt yanlısı Hak ve Özgürlükler Partisi (HAK-PAR) eski başkanı ve 12 yöneticisi, parti kongrelerinde Kürtçe konuşma yaptıkları ve Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Meclis Başkanı’na Kürtçe davetiye gönderdikleri için Şubat 2007’de altı aydan bir yıla dek uzanan hapis cezalarına çarptırılmıştır.²⁵⁷ Demokratik Halk Partisi’nin (DEHAP) resmen kapatılması²⁵⁸ için açılan benzer bir dava ise Anayasa Mahkemesi önünde beklemektedir.

SPK’nin 81. maddesi (c) fıkrası ise siyasi partilerin faaliyetlerini sınırlandırmaktadır. Bir davada, DTP tarafından hazırlanan ve üzerinde Türkçe ve İngilizce “Newroz Kutlu Olsun” yazan afişlere İstanbul Beyoğlu Savcılığı’nca el konulmuştur.²⁵⁹ Bu sınırlandırmalar basın özgürlüğüne de etki etmektedir. 19 Mart 2006’da Ardahan Ceza Mahkemesi, DTP’nin “Newroz Şöleni’ne Davet” başlıklı ilanını yayımlayan bir yerel gazetenin toplatılmasını emretmiştir. Mahkemeye göre, (Türkçe “Nevruz” kelimesi yerine) “Newroz” kelimesinin kullanılması 81. maddenin (c) fıkrasına aykırıdır.²⁶⁰

Siyasi faaliyetlerde azınlık dillerinin yasaklanması, Türkçe konuşmayan azınlıklar aleyhinde dolaylı ayrımcılık yaratmakta ve bu azınlıkların ifade, örgütlenme ve toplama özgürlüklerini kullanmalarını engellemektedir. Okuma-yazma bilmeyen ve/veya Türkçe konuşmayan kadın sayısı erkeklerden çok daha yüksektir, bu nedenledir ki, yasak özellikle azınlık kadınlar bakımından olumsuz sonuçlar yaratmaktadır. Kürt kadın siyasetçiler, kadın seçmenleriyle birkaç Kürtçe kelime konuştukları için

kovuşturmaya uğrayabilmektedirler. DEHAP eski genel başkan yardımcısı Handan Çağlayan’a, bir seçim öncesi mitinginde büyük bir kısmını kadınların oluşturduğu kalabalığı Kürtçe selamladığı için dava açılmıştır.²⁶¹

Kürt siyasetçiler faaliyetlerinden ötürü kovuşturmaya uğramaya devam etmektedir. Şubat ve Mart 2007’de, Kürt yanlısı ardışık siyasi partilerin sonuncusu olan DTP’nin liderlerine karşı bir dizi gözaltı, arama, müsadere ve kovuşturma başlatılmıştır. 18 Şubat’ta, DTP Van İl Başkanı İbrahim Sungur ve üye Abdulvahap Turan, Van parti merkezindeki bir polis baskını sırasında PKK lehine propaganda yaptıkları gerekçesiyle tutuklanmışlardır.²⁶² 23 Şubat’ta, Diyarbakır İl Başkanı Hilmi Aydoğdu, bir röportaj sırasında, partisinin “Kerkük’e [Irak] yapılacak bir saldırıyı Diyarbakır’a yapılmış olarak değerlendireceğini” söylediği iddiasıyla, 216. maddeyi ihlal ettiği gerekçesiyle tutuklanmıştır.²⁶³ Şubat sonu ve Mart başında, on gün içerisinde 55 DTP yöneticisi ve üyesi gözaltına alınmış, bunlardan yedisi tutuklanmıştır.²⁶⁴ DTP avukatı Hasip Kaplan, parti üyelerinin ve Kürtlerin yaygın ve sistematik bir saldırıyla karşı karşıya olduğunu, “giderek polis devletine doğru yol alındığını” dile getirmiştir.²⁶⁵

DTP yetkililerinin yaşadığı zulüm, Türkiye’de Kürt sorunu konusunda giderek artan siyasi gerilim ışığında kaygı yaratmaktadır. Parti liderlerinin tutuklanması, kovuşturmaya uğraması ve mahkûm edilmesi ve parti bürolarının aranması ve müsadereyi yalnızca AİHM’nin yerleşik içtihadına aykırı olmakla kalmayıp, aynı zamanda Kürtlerin demokratik temsilini de engellemektedir. Bu olaylar, 22 Temmuz 2007 genel seçimlerinde DTP tarafından gösterilen bağımsız adayların etkili katılımını tehlikeye atmaktadır.

Yüzde 10’luk ulusal seçim barajı azınlıkların TBMM’de temsili önünde büyük bir engel oluşturmaktadır. Bu durum en çok, nüfusun büyük bir oranının Kürtlerden olduğu Doğu ve Güneydoğu Bölgeleri’nde en yüksek oy oranlarını almasına karşın barajı bir türlü geçemeyen Kürt yanlısı partileri olumsuz etkilemektedir. 2002 genel seçimlerinde, DEHAP, Türkiye’nin doğu ve güneydoğusundaki on üç ilde birinci gelmiş, ancak ülke çapındaki tüm oyların yalnızca yüzde 5,8’ini aldığı için meclise girememiştir.

Barajın bu dışlayıcı etkisi, 2007 genel seçimleri öncesinde kamuoyu tartışmalarına konu olmuştur. Sosyal Demokrasi Vakfı,²⁶⁶ Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği (TÜSİAD)²⁶⁷ ve Avrupa Komisyonu²⁶⁸, hem hükümette istikrarın, hem de adil temsilin sağlanması için barajın düşürülmesine yönelik çağrıda bulunmuşlardır. 22 Temmuz 2007 genel seçimlerinde bu seçim sistemi, liderlerini ve üyelerini bağımsız aday olarak göstermek suretiyle barajın etrafından dolanan farklı yelpazelere sahip siyasi partiler tarafından ciddi bir şekilde etkisiz bırakılmıştır. Sonuç olarak meclise toplam 26 bağımsız

aday girmiştir. Bunlardan 20 tanesi, DTP tarafından aday gösterilen Kürt milletvekilleridir; daha sonra bir grup kurarak DTP'nin mecliste parti olarak temsilini mümkün kılmışlardır.

Baraj meselesi, yakın tarihli bir AİHM kararında da ihtilaf konusu edilmiştir; başvurucular, Şırnak ilinden DEHAP adayı olarak katıldıkları ancak baraj nedeniyle kaybettikleri 2002 seçimlerinde AİHS 1 No'lu Protokol'ün 3. maddesi kapsamında serbest seçim haklarının ihlal edildiğini iddia etmişlerdir. AİHM, 30 Ocak 2007 tarihli bir kararda, yüzde 10'luk barajın Avrupa'daki en yüksek baraj olduğunu belirtmiş, adil temsil açısından barajın daha düşük olması yönündeki tercihinin dile getirmiş, ancak Türkiye'nin, ülkelerinin ihtiyaçlarını en iyi karşılayan seçim sistemini tasarlama konusunda devletlerin sahip olduğu geniş takdir yetkisini aşmadığına kanaat getirmiştir.²⁶⁹ Haziran 2007'de Büyük Daire bu davayı incelemeyi kabul etmiştir.

Azınlıklar, Türkiye'deki kamu görevlerine eşit ve yeterli erişime sahip değildirler. Askeri makamlara, polis görevlerine, dışişleri hizmetlerine ve yüksek idari mevkilere gayrimüslimlerin alınmaması yönünde yazılı olmayan, ancak yerleşik bir uygulama mevcuttur. Bir önceki Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde tek bir gayrimüslim milletvekili bile bulunmamaktadır. Gayrimüslim cemaatlerden yükselen protestolara rağmen, 22 Temmuz 2007 seçimlerinden önce hiçbir siyasi parti listelerinin üst sıralarında gayrimüslim adaylara yer vermemiştir. Yeni mecliste de halen tek bir gayrimüslim bile bulunmamaktadır. Bir önceki mecliste 354 AKP vekili arasında hiç Alevi bulunmamaktadır. Tepkiler üzerine AKP yönetimi Alevi adaylar göstermiştir ve bunun neticesinde yeni mecliste dört Alevi AKP milletvekili bulunmaktadır.

Türkiye'deki 81 validen hiçbiri Alevi veya gayrimüslim değildir. "Gayrimüslimler devlet memuru olamazlar. Ben çöpçü bile olamam. 1930'lara dayanan ve halen yürürlükte olan bir kanunda belirtilmiş olan işlerden yasaklıyız. Bence devletin bize duyduğu güvensizliğin bir işaretidir bu."²⁷⁰

Türkiye'de kamusal işlere ve siyasete genel olarak kadınların ve özel olarak da azınlık kadınlarının katılımı önünde hiçbir hukuki engel bulunmamaktadır. Ancak, fiili güçlükler mevcuttur ve kadınların siyasi yaşamda çok az temsil ediliyor oluşları kamuoyunda tartışmalara konu olmaktadır.

Mülkiyet hakları

Uluslararası standartlar – Mülkiyet hakkı AİHS tarafından korunmaktadır.²⁷¹ BM tarafından 1998'de kabul edilmiş olan ve dünya çapında ÜYEK'lerin ihtiyaçlarının karşılanmasını amaçlayan Ülke İçinde Yerinden Olma Konusunda Kılavuz İlkeler (Kılavuz İlkeler), ÜYEK'lerin mülkiyet haklarını da güvence altına almaktadır. 21. İlke

"kimsenin malından ve mülkünden keyfi olarak mahrum bırakılmayacağını" belirtmekte ve ÜYEK'ler tarafından arkaalarında bırakılan mal ve mülklerin yıkıma, keyfi veya yasadışı istimlake, işgale veya kullanıma karşı devlet tarafından korunmasını şart koşmaktadır. 28. İlke yetkililerden, ÜYEK'lerin gönüllü dönüşleri veya başka bir yere yerleşmeleri ve yeniden entegrasyonları için gerekli koşulları tesis etmelerini ve yolları sağlamalarını talep etmektedir. Ayrıca, ÜYEK'lerin geri dönme veya yerleşmelerinin ve yeniden entegrasyonlarının planlanmasına ve yönetimine tam katılımlarını sağlamak için özel çaba gösterilmesini istemektedir. 29/2. İlke ise ÜYEK'lere mülklerinin iadesi veya tazminat hakkı tanımaktadır.

Türkiye'deki Mevzuat ve Uygulama – Anayasa mülkiyet hakkını güvence altına almaktadır. 35. madde herkesin mülkiyet ve miras hakkını tanımakta ve bu hakkın "ancak kamu yararı amacıyla kanunla sınırlanabileceğini" dile getirmektedir. Türk Hükümeti, 17 Ağustos 2005 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından alınan bir kararla Kılavuz İlkeleri onaylamıştır.²⁷²

Kürtler, Süryaniler, Yezidiler, Araplar

Türk silahlı kuvvetleri ile PKK arasında 1984-99 yılları arasındaki silahlı çatışma bağlamında, Türkiye'nin doğu ve güneydoğu bölgelerinde siviller kitleler halinde evlerinden edilmişlerdir. Hacettepe araştırması ÜYEK'lerin sayısının 953.680 ile 1,2 milyon arasında, yani resmi rakamların neredeyse üç katı kadar olduğunu tahmin etmektedir.²⁷³ Yerlerinden olmuş kişilerin çok büyük bir kısmının etnik kökeni Kürt olmakla beraber, az sayıda Süryani, Yezidi ve Arap da mevcuttur. Bunların büyük bir kısmı şu anda Türkiye'nin doğusundaki büyük şehirlerde ve özellikle de ülkenin batısındaki metropollerde yaşamaktadır, ancak önemli bir bölümü de Avrupa ülkelerine ve Irak'a kaçmıştır. Bir meclis komisyonu,²⁷⁴ çeşitli sivil toplum kuruluşları (STK'lar)²⁷⁵ ve Hacettepe araştırması, tahliyelerin çok büyük bir kısmının güvenlik güçleri tarafından gerçekleştirildiğini ortaya koymaktadır. Tahliyelerin pek çoğu, güvenlik güçlerinin köylüleri köyü boşaltmaya zorlaması veya evlerini ve mallarını yakması neticesinde meydana gelmiştir.²⁷⁶ Bu tahliyeler yerlerinden edilen kişilerin birçok temel insan hakkını ihlal etmiştir; AİHM, güvenlik güçlerinin bu tür eylemlerine ilişkin davalarda Türkiye'nin, AİHS'nin yaşam hakkı, işkence yasağı, özel hayat ve aile hayatının gizliliği, mülkiyet hakkı ve etkili bir hukuk yoluna başvurma hakkı ile ilgili maddelerini ihlal ettiğine hükmetmiştir.²⁷⁷

ÜYEK'lere adil bir tazminat veya alternatif barınma imkânı sunulmamıştır. Silahlı çatışmanın sona erdiği 1999 yılına dek evlerine geri dönmelerine izin verilmemiştir. Son yıllarda silahlı çatışmaların yeniden baş göstermesi, 1999'dan sonra başlamış olan münferit,

mevsimlik ve kısmi dönüşleri sekteye uğratmıştır. ÜYEK'lere yardım ve tazminat sağlayan iki temel hükümet programı mevcuttur: 1999 tarihli Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi (KDRP) ve 2004 tarihli "Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılanması Hakkında Kanun" (Tazminat Yasası).

KDRP, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da daha önce Olağanüstü Hal Bölgesi içerisinde bulunan 14 ili kapsamaktadır. Bu proje ÜYEK'lere, evlerinin inşası için sınırlı bir aynı yardımda bulunulmasını ve dönüş yaşanan köylere yapılan altyapı yatırımını kapsamaktadır. Hükümet KDRP'nin kapsamını, amacını ve buna ayrılan bütçeyi hiçbir zaman açıklamadığı gibi, ÜYEK'lerin almaya hak kazandığı yardımın türü ve miktarının nasıl belirleneceğine dair de açık ve net ilkeler sunmamıştır.²⁷⁸ Hacettepe araştırması, ÜYEK'lerin yüzde 49,9'unun KDRP'den haberdar olmadığını ve o güne dek yalnızca yüzde 37'sinin bu projeye başvurmuş olduğunu ortaya koymaktadır.²⁷⁹ ÜYEK'lerin yüzde 36,2'si tekrar dönmeyi hiç düşünmezken, yüzde 38,1'i uygun koşulların sağlanması durumunda geri döneceğini söylemiştir;²⁸⁰ geri dönüş yapanların yüzde 88,5'i hiçbir yardım almadığını dile getirmiştir.²⁸¹

Tazminat Yasası²⁸² ÜYEK'lerin 1987 yılından beri uğradığı maddi zararların tazminini sağlamaktadır. Yasanın uygulanması görevi ise, ağırlıklı olarak devlet memurlarından oluşan zarar tespit komisyonlarına verilmiştir. Yasa 1984 ile 1987 yılları arasında meydana gelen maddi zararları karşılamamakta ve yaşanan acı ve sıkıntılar için manevi tazminat öngörmemektedir. Tazminat Yasası hakkında, Türkiye'deki veya yurtdışındaki yerinden edilmiş kişileri hedef alan, kamuoyuna yönelik hiçbir kampanya yürütülmemiştir. Değerlendirme sürecinin yavaş işlemesi; tazminat miktarlarındaki tutarsızlıklar; komisyonların bağımsız ve tarafsız bir nitelikten yoksun oluşu; ve komisyonlara kaynak sağlanmaması nedeniyle uygulama yetersiz kalmaktadır.²⁸³ Bütün bunlara karşın, AİHM, erken bir kararla, Tazminat Yasası'nın ÜYEK'ler tarafından Strasbourg organlarına başvurmadan önce tüketilmesi gereken yeterli bir iç hukuk yolu teşkil ettiğine kanaat getirmiş ve önünde bekleyen yaklaşık 1500 başvurunun kabuledilemez olduğuna hükmetmiştir.²⁸⁴

Mayıs 2007 sonu itibarıyla, toplam 269.905 müracaat yapılmış ve bunların 66.321'i sonuçlandırılmıştır. Bunlar arasından ise 42.146'sı kabul edilmiştir.²⁸⁵ Komisyonların başvuruları değerlendirme konusunda sergiledikleri yavaşlık ve Hacettepe araştırmasının, ÜYEK'lerin yüzde 53,4'ünün Tazminat Yasası'ndan haberdar olmadığını ve şimdiye dek yalnızca yüzde 37,1'inin müracaatta bulunmuş olduğunu gösteren bulguları ışığında yasada birtakım değişiklikler yapılmıştır. Aralık 2006 değişikliği ile komisyonlara başvuruları değerlendirmeleri için bir yıllık ek süre tanınmış ve hükümete ihtiyaç halinde daha fazla

süre tanıma yetkisi verilmiştir.²⁸⁶ Yasa Mayıs 2007 tarihinde bir kez daha değiştirilerek başvuruların süresi 30 Mayıs 2008'e dek uzatılmıştır.²⁸⁷

Gayrimüslimler

Lozan Antlaşması, gayrimüslim azınlıkların mülkiyet haklarını korurken, Vakıflar Genel Müdürlüğü (VGM) bu kurumlar üzerinde denetimsiz ve keyfi bir yetki uygulamaktadır. Bu uygulamanın üç dayanağı bulunmaktadır. İlk olarak, VGM 1960'larda, cemaat vakıflarının 1936 yılında sundukları beyannameye yazılı mal listesinin bu kurumların vakıfnameleri yerine geçtiğine karar vermiştir.²⁸⁸ Böylece, gayrimüslim vakıflarının yalnızca 1936'da beyan ettikleri mallar üzerinde mülkiyet hakları bulunduğu, bu tarihten sonra edindikleri –örneğin bağışlar yoluyla– tüm malların devlete geçmesi gerektiğine hükmedilmiştir. Yargıtay 1974 yılında, bu hukuka aykırı ve ayrımcı politikayı onaylamıştır.²⁸⁹ İkinci olarak, VGM, Vakıflar Kanunu'nda "kanunen veya fiilen hayri bir hizmeti" kalmamış vakıfların yönetimini kendisine bırakan hükmün cemaat vakıflarına da uygulanmasına karar vermiştir.²⁹⁰ VGM yıllar boyunca, örneğin cemaatinin büyük bir kısmını kaybetmiş olan bir kilisenin dini amacına halen hizmet etmekte olup olmadığına kanaat getirmek hususunda sınırsız bir takdir yetkisine sahip olmuştur. Bu değerlendirme sonucunda olumsuz yönde karar vermesi halinde ise, kilisenin yönetimini devralmış ve mülklerine el koymuştur.²⁹¹ Üçüncü olarak VGM, yönetim kurulları işlemez hale gelen vakıfların yönetimini üzerine almıştır. Vakıflar Kanunu vakıfların yönetim kurullarını seçimle oluşturmalarını öngörmektedir. Ancak, 2004 yılına dek kanuna bu seçimlerin nasıl yapılacağına dek bir hüküm konmamıştır. Bu hukuki boşluk cemaat vakıflarını bürokrasinin insafına terk etmiştir. Örneğin İstanbul Valiliği, Rum Ortodoks cemaatinin 1991 yılından sonra yönetici seçimlerini gerçekleştirmesine izin vermemiştir.²⁹² Bunun sonucu olarak, Gökçeada ve Bozcaada'daki pek çok vakfın yönetim kurulu işlemez hale gelmiştir²⁹³ ve VGM bu vakıfların yönetimlerini devralmıştır.

Son reformlar çerçevesinde Vakıflar Kanunu'nda yapılan bir dizi değişiklik, cemaat vakıflarına yeni mal edinme ve satma, ve halihazırda kullanmakta oldukları malların mülkiyetini kazanma hakları verilmiştir.²⁹⁴ Ne var ki, VGM'nin iznini şart koşan bu kanun, cemaat vakıflarının halihazırda kullandıkları malları tescil ettirmelerini son derece zorlaştırmaktadır. Uygulamaya ilişkin yönetmelik,²⁹⁵ gayrimüslim vakıflarına son derece zahmetli bürokratik başvuru şartları getirmekte²⁹⁶ ve mülkiyetine hak kazanabilecekleri malların türünü kısıtlamaktadır.²⁹⁷ Üstelik bu başvurular ancak yönetmelikte sayılan 166 cemaat vakfı tarafından yapılabilmektedir.²⁹⁸

27 Mart 2007 itibariyle, tescil başvurularının yalnızca yüzde 29'u olumlu sonuçlanmıştır.²⁹⁹ Öte yandan, satın alma veya bağış yoluyla iktisap veya mal satışı için yapılan başvurular başarıya ulaşmaktadır.³⁰⁰ 16 Eylül 2004 tarihinde ise yönetim kurulu seçimlerinin koşullarına ilişkin bir yönetmelik çıkarılmıştır.³⁰¹ Ancak bu yönetmelik, seçim çevrelerini cemaat vakıflarının bulunduğu ilçe ile sınırlandırmak ve adaylara ikametgâh koşulu getirmek suretiyle, söz konusu ilçelerin pek çoğunda ya hiç, ya da pek az gayrimüslim mukim kaldığı gerçeğini göz ardı etmektedir. Seçim çevrelerinin il düzeyine taşınması mümkünse de, yönetmelik böylesi bir tedbirin alınmasını, valilik tarafından yapılacak soruşturmanın ardından İçişleri Bakanlığı'nın takdirine bırakmaktadır.³⁰²

Reformlar, cemaat vakıflarının en önemli mülkiyet sorunlarını ele almamıştır: (1) özellikle Rum Ortodoks cemaati açısından son derece önemli bir konu olan, el konulmuş malların iadesi;³⁰³ ve vakıf yönetimlerinin VGM'ye devrinin durdurulması ve 1936 Beyannameleri'ne dayalı olarak el konulmuş malların iadesi veya iade mümkün olmadığı takdirde tazminat ödenmesi.

VGM'nin Büyükkada Rum Erkek ve Kız Yetimhanesi Vakfı'nın yönetiminin kendisine devrine yönelik 1997 tarihli kararını hukuka aykırı bulan 2005 tarihli Danıştay kararı sevinçle karşılanan bir yargısal müdahaledir. Mahkeme, VGM'nin işlerliği kalmamış vakıfların yönetimini devralma yetkisinin gayrimüslim azınlıklara ait vakıflara teşmil etmediğine kanaat getirmiştir.³⁰⁴ VGM bu kararı temyize taşımıştır ve yetimhanenin yönetimini elinde bulundurmaya devam etmektedir.³⁰⁵

Vakıflar Kanunu'nda yapılması uzun süredir beklenen son değişikliklerden bir diğeri ise çözüme yönelik herhangi bir sonuç yaratamamıştır.³⁰⁶ Kanun, 1936'dan sonra edinilmiş olan ancak ardından el konularak Hazine veya VGM adına tescil edilmiş olan malların iadesine imkân tanımaktadır.³⁰⁷ Fakat daha sonra üçüncü şahıslara satılmış olan mülklere ilişkin olarak tazminat ödenmesini öngörmemektedir ve bu durum VGM'nin, halihazırda Hazine'ye veya VGM'ye kayıtlı olan malları üçüncü şahıslara satmak yoluyla kanunun etrafından dolaşmasına elvermektedir.³⁰⁸ Bazı hallerde, kamuoyu tepkisi yüzünden ihaleler iptal edilmekte,³⁰⁹ ancak bazı hallerde de satışlar sessiz sedasız tamamlanmaktadır.³¹⁰ Bunun yanı sıra, kanun VGM'ye, 10 yıl art arda yönetici seçimlerini gerçekleştirmeyen vakıfların yönetimini devralma yetkisi de tanımaktadır.³¹¹ Son olarak kanun, ilgili gruplardan birçok itiraz yükselmesine karşın, 15 üyeli "Vakıflar Meclisi"nde tüm gayrimüslim vakıfların temsili için tek bir sandalye ayırmayı sürdürmektedir. Cumhurbaşkanı'nın dokuz hükme ilişkin olarak veto yetkisini kullanmış olması nedeniyle, bu kanun henüz yürürlüğe girmemiştir.³¹² Cumhurbaşkanı bu hükümleri, diğer nedenlerin yanı sıra, eskiden kurulmuş (cemaat)

vakıflar(ın)a yeni hak ve ayrıcalıklar tanınmasının Lozan Antlaşması'na, Cumhuriyet'in kuruluş ilkelerine, ayrımcılık yasağı ilkesine, ulusal çıkarlara ve kamu yararına aykırı olacağı gerekçesiyle veto etmiştir.³¹³ Eski Anayasa Mahkemesi Başkanı olan Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın hukuka yönelik bu statik yaklaşımı ve vatandaşlara yeni haklar tanınmasını "ulusal çıkarların" ihlaliyle bağdaştıran bu ayrımcı zihniyeti, Türkiye'de gayrimüslim azınlıklara yönelik olarak hâkim olan zihniyeti bariz bir şekilde sergilemektedir.

Kısacası, yeni Vakıflar Kanunu beklentileri karşılamamıştır. Gerçekten de, davalarını AİHM'ye taşımış olan cemaat vakıflarının bu kanunun yürürlüğe girmesinin ardından davalarını geri çekmemiş,³¹⁴ ve yakında çıkacak olan kanunun niteliği belirgin hale gelince Strazburg'a yeni başvurularda bulunulmuştur.³¹⁵ Bu kanun AİHM'yi de tatmin etmemiştir. AİHM, 9 Ocak 2007 tarihli kararında, Türkiye'nin AİHS 1 No'lu Protokol'ün 1. maddesini ihlal ettiğine kanaat getirmiş³¹⁶ ve hükümetten bu tapuları iade etmesini veya 9 Temmuz 2007'ye dek 890.000 avro tazminat ödemesini talep etmiştir. Bu karar AİHM önünde beklemekte olan diğer davalara emsal oluşturacaktır. Ancak, cumhurbaşkanı vetosunun ardından, meclis adalet komisyonu kanunu hiçbir değişiklik yapmadan geçirmiş ve incelenmek üzere meclise göndermiştir. Sürenin sona ermesine rağmen, önceki meclis bu kanunu, kısmen görevinden ayrılmak üzere olan cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in muhalefeti nedeniyle, AİHM kararlarına uygun bir şekilde değiştirememiştir. Yeni meclisin yasa tasarısını öncelikli olarak gündemine alması beklenmektedir.

Romanlar

16 Haziran 2005 tarihinde meclis, tarihi ve kültürel taşınmazların yenilenmesi, korunması ve kullanılması hakkında bir kanun çıkarmıştır.³¹⁷ 14 Aralık 2005'te çıkartılan uygulamaya ilişkin yönetmelik, yetkili makamlara, bakanlar kurulunun onayıyla, olağan kamulaştırma sürecinin projenin uygulanmasında gecikmeye neden olacağı hallerde acele kamulaştırma yoluna gitme yetkisi vermiştir.³¹⁸ Bakanlar Kurulu bu yetkiye dayanarak, İstanbul'daki Fatih Belediyesi'ne, tarihsel olarak Roman mahallesi olan Sulukule Neslişah ve Hatice Sultan'ı da içeren bölgelerde acele kamulaştırma gerçekleştirme yetkisi veren bir karar çıkarmıştır.³¹⁹

Bu mahallelerde kamulaştırma başlamıştır. 20 Mart 2007 tarihi itibariyle, 120 ev belediyeye veya üçüncü şahıslara satılmıştır.³²⁰ Yerel makamların mal sahiplerine haklarını bildirmediikleri; evlerini satan Romanlara vaat edilen kira yardımının yapılmadığı; ve karaborsacıların, yenilenmiş evleri düşük fiyata ve makul taksitlerle satın almak üzere belediyeyle bir sözleşme yapmak için evleri Romanlardan çok düşük fiyatlara satın aldığı yönünde

iddialar mevcuttur. Beş Roman ailesi, Sulukule Roman Kültürünü Geliştirme ve Dayanışma Derneği ve Mimarlar Odası İstanbul Şubesi, proje hakkında yürütmeyi durdurma, ve yönetmelik ve Bakanlar Kurulu kararının iptali talebinde bulunmuştur.³²¹

Bakanlar Kurulu kararı öncesinde, Türkiye'nin dört bir yanında çeşitli belediyeler tarafından gerçekleştirilen kentsel yenileme projeleri 2006 yılı boyunca zorla tahliyelere yol açarak, İstanbul, Ankara, Bursa ve Zonguldak'ta evlerin yıkılmasına ve ailelerin yerlerinden edilmesine neden olmuştur.³²² Sadece İstanbul'un Küçükbakkalköy mahallesinde 19 Temmuz 2006'da 15'i tapulu olmak üzere 156 ev yıkılmıştır.³²³ Bu projeler yerel topluluklara danışılmaksızın hazırlanmıştır ve tahliyeler önceden haber verilmeksizin gerçekleştirilmiştir. Polisin, tahliyeler için mahkeme kararı çıkartmayarak usule aykırı davrandığı ve tahliyeler sırasında zaman zaman şiddete başvurdıkları söylenmektedir.³²⁴

Bunun sonucunda yüzlerce aile evsiz kalmıştır ve temiz suyun bulunmadığı aşırı kötü koşullar altında yaşamaktadır.³²⁵ Roman ailelerin yerlerinden edilmeleri, çocuklarını eğitim haklarından mahrum bırakmıştır. Küçükbakkalköy'de, yıkılmış olan evlerinin kalıntıları arasında yaşamaya çalışan Romanların çocukları, okula kayıt yaptırmaları için gerekli olan ikametgâh belgesini muhtarın vermeyi reddetmesi yüzünden okula kaydolamamaktadır.³²⁶ Ulaşılabilir Yaşam Derneği (UYD), yetkililerin, İzmit, Çanakkale, İzmir ve Tekirdağ'da yüzlerce Romanın yanı sıra, İstanbul Kuştepe'den yüzlerce Romani ve Sulukule'den 3500 Romani daha tahliye etmeyi planladığını bildirmektedir.³²⁷

Roman ailelerin zorla tahliyesi, mülkiyet haklarını, özel ve aile yaşamına saygı haklarını ve barınma, eğitim, sağlık ve yeterli beslenme, giyim ve yaşam koşullarına sahip olma gibi temel ekonomik ve sosyal haklarını ihlal etmektedir. Birkaç ay içerisinde gerçekleştirilen yüzlerce zorla tahliye olayında Romanların hedef alınmış olması, ırk ve etnisite temeline dayalı ayrımcılık sorularını da gündeme getirmektedir. Gerçekten de, UYD, Küçükbakkalköy ve Kağıthane'de Romanların evleri yıkılırken, Türk olan komşularının evlerine dokunulmadığını belirtmektedir.³²⁸

Ayrımcılık yasağı

Uluslararası standartlar – İnsan haklarından yararlanmada ayrımcılığa uğramama hakkı uluslararası belgeler tarafından güvence altına alınmıştır. Ayrımcılık yasağı ilk olarak AİHS'de bağımlı bir hak olarak güvence altına alınmıştır.³²⁹ Ancak, Haziran 2000'de kabul edilen AİHS 12 No'lu Protokol ile ayrımcılığa ilişkin genel bir yasak getirilmektedir.³³⁰ Bir azınlığa mensup olma, AİHS'nin 14. maddesinde ve Türkiye'nin imzaladığı ancak henüz onayla-

madığı 12 No'lu Protokol'ün 1. maddesinde ayrımcılığa karşı koruma altına alınmış temeller arasında sayılmaktadır.

Ayrımcılık ayrıca, EİHB,³³¹ MSHS,³³² ESKHS,³³³ CEDAW,³³⁴ Çocuk Sözleşmesi,³³⁵ CERD,³³⁶ BM Bildirgesi³³⁷ ve Çerçeve Sözleşme³³⁸ kapsamında da yasaklanmaktadır.

Bir ulusal azınlığa mensup olma temeline dayalı ayrımcılık henüz yürürlüğe girmemiş olan Avrupa Temel Haklar Şartı kapsamında yasaklanmaktadır.³³⁹ AB temel hukukunun iki belgesini oluşturan Irk Yönergesi ve İstihdam Yönergesi tüm AB üye devletlerindeki kişilere ayrımcılığa karşı korunma sağlamaktadır. Irk Yönergesi, işe erişim, çalışma koşulları, sosyal koruma, eğitim, mal ve hizmetlere erişim ve barınma konularını da içeren çok çeşitli alanlarda ırk veya etnik kökene dayalı ayrımcılığı yasaklamaktadır. Bu yönerge hem doğrudan hem dolaylı ayrımcılığı yasaklamakta ve hem kamu makamları, hem de özel şahıslar açısından bağlayıcılığı bulunmaktadır. İstihdam Yönergesi ise "iş ve meslek bakımından din veya inanç, özürllülük, yaş veya cinsel yönelim" temellerine dayalı ayrımcılığı yasaklamaktadır.³⁴⁰ Hem doğrudan, hem de dolaylı ayrımcılığa yönelik olarak yasaklama getirmektedir. Her iki yönerge de devletlerden, eşit muameleyi teşvik etmek için bir organ oluşturmalarını, STK'larla diyaloga girmelerini ve uygulamaya dair dönemsel raporlar sunmalarını talep etmektedir.

Türkiye'deki Mevzuat ve Uygulama – Anayasa'nın 10. maddesi ayrımcılık yasağını ve eşit muameleyi güvence altına almaktadır. Lozan Antlaşması özel olarak gayrimüslimlere kanunlar önünde eşitlik ve ayrımcılığa uğramama hakları tanımaktadır.³⁴¹

Türkiye'nin genel bir ayrımcılıkla mücadele kanunu bulunmamaktadır. Son yıllarda çeşitli kanunlara eklenen ayrımcılık yasağı hükümleriyle, ümit eden küçük adımlar atılmıştır. İş Kanunu'nda yapılan bir değişiklikle,³⁴² iş ilişkilerinde, diğerlerinin yanı sıra, dil, ırk, din ve mezhep temellerine dayalı ayrımcılık yasaklanmaktadır.³⁴³ Temeller arasında etnisite ve ulusal köken sayılmamıştır. Bu ayrımcılık yasağı iş ilişkileriyle sınırlıdır; işe alımları içine almamaktadır. Ceza Kanunu "ırk, dil, din, mezhep, milliyet, renk, cinsiyet, özürllülük, siyasal veya diğer fikir yahut düşünceleri, felsefi inanç, milli veya sosyal köken, doğum, ekonomik ve diğer toplumsal konumları yönünden ayırım [yapmayarak] ve hiçbir kimseye ayrıcalık [tanımayarak]" herkesi kapsayacak bir koruma getirmektedir.³⁴⁴ Kanun ayrıca, 216/1. maddesinde, ırk, din, mezhep veya bölge temeline dayalı kin ve düşmanlığa tahriki, bu tahrik nedeniyle kamu güvenliği açısından açık ve yakın bir tehlikenin ortaya çıkması halinde yasaklamaktadır. Savcılar 216/2. maddeyi şiddet içermeyen görüşlerini açıklayan kişiler aleyhinde suçlamalarda bulunmak için sık sık kullanıyorsa da, potansiyel olarak azınlıkları nefret

söylemlerine, ırkçılığa ve antisemitizme karşı korumak için 216/1. maddeye başvurmamaktadır.

Hâkim zihniyetler değişmediği sürece, yasal reformlar azınlıkları ayrımcılığa karşı korumak konusunda tek başına yeterli olmayacaktır. “Evet, yasalar ve Anayasa bir yandan değişiyor. Fakat ben bu konuda biraz endişeliyim. Bu değişiklikler kâğıt üzerinde mi kalacak? Bizim sorumuz hiçbir zaman yasalar değil ki; ortalama vatandaşın zihniyeti. Sosyal projeler geliştirmek, ayrımcılığa karşı eğitim sunmak lazım.”³⁴⁵ Genel olarak, azınlıklar karşılaştıkları ayrımcılık biçiminin sistematik ve kolektif değil, ancak münferit ve kişisel olduğunu dile getirmektedirler. “Türkiye’deki ayrımcılık kişisel, alttan alta ve tutarsız bir nitelik taşıyor. Bu durum kamu makamları açısından da geçerli.”³⁴⁶ Azınlıkların kamu hizmetlerine erişimi söz konusu olduğunda, Rum kökenli bir aktivist şunları söylemektedir: “Devlet dairelerinde memurların insafına kalmış durumdasınız. Fakat kamu hizmetlerine erişim takdire bağlı bir mesele olmamalı. Aksanlarından ötürü tanınmak korkusu yaşadıklarından, Rumlar devlet kurumlarında haklarını arayamıyorlar.”³⁴⁷

Eğitim sistemi de azınlıklara yönelik yaygın kalıplardan ve önyargılardan nasibini almaktadır. İlk ve ortaöğretim için Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yayımlanan ders kitapları gayrimüslimlere karşı nefret uyandıran ayrımcı bir dil içermektedir. Tarih Vakfı ve Türkiye Bilimler Akademisi tarafından ders kitapları hakkında yürütülen ortak bir proje, bir coğrafya ders kitabında şu cümleleri tespit etmiştir: “Türkiye’de yaşayanların hemen hepsi Türktür. Yakın zamana kadar Türk’ten başka Rum ve Ermeniler de vardı. Bunların bir kısmı fırsat bulunca memlekete zarar vermeye kalkıştı.”³⁴⁸ Bir Ermeni öğretmen Hrant Dink cinayetinden ötürü bu söylemi suçlamaktadır: “Devlet öyle bir Ermeni imajı yarattı ki, Ermeni olmak bir hakaret haline geldi. Bu çocuklar neden katil oldular? Onlara kızamıyorum. Asıl failler devlet ve eğitim sistemidir. Ders kitapları Ermeniler ve Hristiyanlara karşı düşmanlığı beslemeye devam ediyor.”³⁴⁹ Ayrımcılıkla savaşmak için ders kitaplarından bu söylemlerin kaldırılması gerekli olmakla birlikte, bu tedbir hiçbir şekilde yeterli değildir: Tutumlar da değişmek zorundadır.

Devlet Denetleme Kurulu’nun *yabancı* tüzel kişiler tarafından mal edinimi konusundaki 2006 tarihli bir raporda cemaat vakıflarına atıfta bulunması,³⁵⁰ devlet kurumlarının ayrımcı kafa yapısı hakkında çok şey anlatmaktadır. Yüksek bürokratik kurumların ayrımcı uygulamalarına ilişkin diğer bir örnek de, dini yayma faaliyetlerine karşı düşmanca bir yaklaşım sergileyen, Diyanet kaynaklı vaaz ve yayınlarıdır.³⁵¹

Azınlıklara yönelik ayrımcı yaklaşımlar konusunda yasakoyucuların sicili de kabarıktır. Vakıflara ilişkin yasa tasarısı mecliste görüşülürken, milletvekilleri gayrimüslimler hakkındaki küçültücü yorumlarda bulunmuş ve azınlıklara

yeni haklar tanımanın, yabancıların Türkiye’nin içişlerine müdahale etmesine yol açacağı yönünde kaygılarını dile getirmişlerdir. Yasayı hazırlayan komisyonun, ana muhalefet partisi olan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) üyeleri, kanuna Yunanistan’a karşı “mütekabiliyet ilkesi” konulmaksızın gayrimüslimlere ek haklar tanınmasına itiraz etmişlerdir. Bunun üzerine, aralarında önde gelen aydın ve sanatçıların da yer aldığı 183 gayrimüslim vatandaş, yasakoyucuların ayrımcı zihniyetine karşı bir duyuru yayımlamışlardır.³⁵² En yüksek devlet organları ve bireyler tarafından ortaya konan bu aşağılayıcı, ayrımcı ve zaman zaman ırkçı söylem ve kararlar gayrimüslimlerin yabancılaştırılmasına hizmet etmektedir.

Azınlıklar ayrıca kolluk güçlerinin tacizine de maruz kalmaktadır. Yakın bir tarihte, kendilerini polis memuru olarak tanıtan şahısların, İstanbul’da ve İstanbul dışındaki bazı Roman derneklerine giderek, AB’den maddi destek alıp almadıklarını sorduğu ve işbirliğinde bulundukları örgüt ve şahıslar hakkında bu dernekleri sorguladığı bildirilmiştir.

Geçtiğimiz birkaç yıl içerisinde, gayrimüslim aydınlara, din adamlarına ve ibadethanelere yönelik olarak öldürücü nitelik taşıyan fiziksel saldırılar gerçekleştirilmiştir. Hrant Dink’in trajik ölümü, Türkiye’deki gayrimüslimlere yönelik düşmanca ve ırkçı duyguların derinliğini apaçık ortaya koymaktadır. Dink cinayeti, Şubat 2006’da öldürülen Trabzon’daki Katolik Kilisesi rahibi Andrea Santoro cinayetinden yaklaşık bir yıl sonra meydana gelmiştir. Dink cinayetinden üç ay sonra, 18 Nisan 2007’de, Malatya’da bir yayınevi olan Zirve’ye aşırı dinciler tarafından saldırı düzenlenmiş ve yayınevinin üç çalışanı öldürülmüştür. Bu yayınevi İncil ve Hristiyanlıkla ilgili kitaplar basmaktadır ve daha önce tehdit almıştır.³⁵³

Başta gayrimüslimler olmak üzere, azınlıklar 2007 yılında giderek daha çok tehdide maruz kalmaktadır. Bir Ermeni avukat, Ermeni okulları, işadamları ve dini kurumlarının elektronik posta, mektup ve telefonla tehditler aldığını belirtmiştir. İlgili kişiler polis karakollarına giderek bu tehditlerin soruşturulmasını ve kendilerine koruma sağlanmasını talep etmişlerdir. Patrik de İstanbul Valisi’ne bir mektup göndererek, Ermeni kurumları ve işadamları için koruma istemiştir. Verilen yanıt, valililiğin bu koruma masraflarını karşılayamayacağı, parasını ödeyerek özel şirketlerden güvenlik temin etmeleri gerektiği şeklinde olmuştur.³⁵⁴ Pek çok cemaat üyesi kendilerini güvende hissetmediklerini ve ülkeyi terk etmek istediklerini söylemektedir.³⁵⁵ Diyarbakır Kilisesine yönelik elektronik posta yoluyla tehditler de artmıştır. Polis başlangıçta bu tehditleri ciddiye almamıştır, ancak Malatya’daki olaydan sonra kilisede yirmi dört saat nöbet tutan bir güvenlik görevlisi temin etmiştir.

Türkiye’de azınlıklara yönelik ırkçı saldırıların sayısında da bir artış gözlenmektedir. Genel olarak, kolluk

kuvvetleri mağdurları korumakta ve failleri yakalamakta başarısız olmaktadır. Örneğin Afyon'da, 29 Nisan 2006 tarihinde, kız öğrencilerin iki genç Roman tarafından taciz edildikleri iddiası üzerine bir Roman ailesi Roman olmayan yüzlerce kişinin saldırısına uğramıştır. Bu kişiler Romanlara ait birçok evi ateşe vermişlerdir. Kimse tutuklanmamıştır.³⁵⁶ Bazı durumlarda yetkili makamlar, mağdurlardan olay yerini terk etmelerini isteyerek olayı "çözmeyi" tercih etmektedir. Örneğin İzmir'in Kemalpaşa beldesinde yaşayan 55 Kürt, ülkücü önderlerinin hayatını kaybetmesi üzerine harekete geçen aşırı milliyetçilerin saldırısına uğradıktan sonra, belediye ekiplerinin ailelerden evlerini terk etmelerini talep etmesi ve polisin de onları yeni saldırılardan koruyamayacağını söylemesi üzerine beldeyi terk ederek Aydın'a taşınmak zorunda kalmıştır.³⁵⁷ Benzer biçimde, Konya'nın Bozkır ilçesinde beş Kürt inşaat işçisiyle Kürt olmayan bir grup arasında çıkan kavga'nın ardından, orada yaşayan bir grubun Kürtler aleyhine slogan atması üzerine, işçiler polis nezaretinde ilçe dışına çıkarılmıştır.³⁵⁸

Nefret söylemi tüm azınlık grupları açısından kaygı uyandıran bir konudur. Çerkezler, kendilerine yönelik nefreti kışkırtan aşırı sağcı internet sitelerinden endişe duymaktadırlar. Nefret söylemine karşı düzenleme getiren

yasal mevzuatın uygulama yönünden geliştirilmesi ve sağlamlaştırılması temel talepleri arasındadır.³⁵⁹ Kürtler ise, internet siteleri ve dergiler aracılığıyla ırkçı materyaller yayımlayan, Türklere Kürtlere ait dükkânlardan alışveriş etmemeleri, Kürtlerle evlenmemeleri, Kürt müziği dinlememeleri vb. çağrısında bulunan İşçi Partisi (İP) gibi aşırı sol gruplar tarafından yürütülen sistematik nefret söylemi kampanyalarına hedef olmaktadır. Türkiye'de pek tartışılmayan bir mesele olan antisemitizm konusunda da bir artış, daha doğrusu bir yeniden tezahür mevcuttur: "Antisemitizm Türkiye'de adı konmamış ve görmezden gelinen bir sorundur ... siyasetçiler bu duruma göz yumuyor. Ne de olsa, Musevi seçmenlerin sayısı ancak 9000 civarında."³⁶⁰ Musevi cemaati temsilcileri de bu kaygıyı paylaşıyor: "Aşırı milliyetçilik ve antisemitizm bugün Türkiye'de Musevi cemaatinin en büyük sorunudur."³⁶¹

Türkiye, Irk Ayrımcılığına Karşı Komite'nin Sözleşmenin 14. maddesi kapsamında bireysel başvuruları inceleme yetkisini tanımamıştır. İnsan Hakları Komitesi'ne bireysel başvuruda bulunulmasını güvence altına alan MSHS İhtiyari Protokolü'nü ise 26. maddeyle ilgili olarak yapılabilecek başvurulara çekince koyarak onaylamıştır. Bunlar azınlıklar tarafından ayrımcılığa ve nefret söylemine karşı kullanılabilecek mekanizmalardır.

İlerleme yönünde adımlar

AB katılım süreci, ve AB'nin tüm aday devletlere yüklediği, azınlıklarının tam anlamıyla koruyabildiklerini gösterme şartı, Türkiye'nin ulusal kimliğine dair uzun zamandır beklenen çözümü bulmasını gerektirmektedir. Ulus devletin kurulmasının ardından 80 yılı aşkın bir süre geçmişken, "ulus" hâlâ Türkiye sınırları içerisindeki farklı din, dil ve kültürlerin çeşitliliğini barındıracak bir yol bulmaya çalışmaktadır. Sadece çeşitli azınlıklar değil, çoğunluğun önemli bir kesimi de Türkiye'nin etnik ve dil temelli vatandaşlık kavramı tarafından dışlandığını hissetmektedir. Fakat, bazı Müslüman azınlıklar tarafından "azınlık" kavramına karşı olumsuz tepki gösterilmesine (on yıllar boyunca gayrimüslimlere yüklenen olumsuz imaj yüzünden) karşın, azınlık hakları kutusunun kapağı bir kez açılmıştır artık. Azınlık hakları söylemi, biçim olarak değilse de, cisim olarak çoktan ulusal söylemin bir parçası haline gelmiştir. AB sürecinin en büyük başarısının, çeşitli azınlık grupları için, farklı kimliklerinin tanınmasını, tekelci Türk vatandaşlığı kavramının yeniden formüle edilmesini ve dini, siyasi ve kültürel haklarının özgürce kullanımı önündeki engellerin kaldırılmasını talep edebilecekleri bir alan yaratma biçimi olduğu savunulabilir. Yeni azınlık derneklerinin, azınlıklar tarafından ulusal mahkemelere ve AİHM'ye taşınan davaların sayısının giderek artması ve azınlık kültürleri, dilleri, yemekleri ve tarihleri konusunda yeni görsel ve yazılı malzemenin bolluğu buna kanıt teşkil etmektedir. Bütün bunlar geri dönüşü olmayan bir eğilime işaret eder görünmektedir.

Yetkililer bu dinamik sosyal güçlerin gerisinde kalmaktadır. Yasal reformlar yapılması gerekli olmakla birlikte, azınlıklara yönelik sosyal ve resmî yaklaşımlarda gerçek ve anlamlı değişiklikler yaratma konusunda tek başına yeterli olmamaktadır. Yasal reformların içselleştirilmesi için, hem devlete hem de topluma hâkim olan zihniyette kökten bir dönüşüm yaşanması gerekmektedir. Azınlık meselelerine ilişkin kalıcı bir çözüm ve azınlıklara

yönelik yaygın önyargıların sona erdirilmesi için devletin söyleminde temelden bir değişiklik gerekmektedir. Devlet yetkilileri tarafından benimsenen hor gören, saygısız ve milliyetçi söylem reform yasalarının yaratabileceği her türlü olumlu etkiyi bertaraf etmektedir. İşte, Türkiye'nin en başarısız olduğu nokta da muhtemelen budur. Türkiye'nin çokkültürlü mirası devletin en yüksek kademelerinde henüz benimsenmemiş durumdadır; azınlıklara ve azınlık haklarına dair en ufak bir telaffuz bile siyasi liderlerin milliyetçi tepkilerini tetiklemeye devam etmektedir; ve gayrimüslim vatandaşların geçtiğimiz on yıllar içerisinde devlet eliyle maruz kaldıkları travmatik deneyimler henüz resmen kabul edilmiş ve bunlardan ötürü özür dilenmiş değildir. Azınlıklar çok yönlü bir ayrımcılığa uğramaktadır, Sünni olmayan azınlıkların varlığı halen göz ardı edilmektedir, azınlık dillerinin veya sembollerinin kamusal alanda kullanımı cezai kovuşturmalara yol açabilmektedir, gayrimüslimler halen devlet memurluğuna alınmamaktadır ve meclis halkın iradesini veya toplumun çokkültürlülüğünü yansıtmamaktadır. Uluslararası düzeyde, Çerçeve Sözleşme'yi bile henüz imzalamamış pek az Avrupa devletinden biri olan Türkiye, azınlık haklarının reddi konusunda aşırı bir tutum takınmayı sürdürmektedir.

Son yıllarda, azınlıklara mensup kişilere sınırlı fakat önemli haklar tanıyan çığır açıcı reformlar gerçekleştirilmiş olduğu yadsınamaz. Ancak daha yapılması gereken çok şey bulunmaktadır. Yeni anayasa şimdiye dek gerçekleştirilmiş en büyük değişiklik olabilir. Hiç şüphesiz ki bu, azınlık haklarının siyasileştirilmesi ve azınlıklara yönelik şiddete yol açan yükselen milliyetçilik ışığında değerlendirildiğinde zor bir görevdir. Fakat Hrant Dink gibi insanların mirası, Türk devletine ve toplumuna umut, azim, cesaret, dayanışma ve empati ile donatacaktır. Son söz olarak: "Devlet kendi çocuklarından korkmamalıdır. Dil ve kültürel haklar peşinde koşan herkes toprak talep etmiyor."³⁶²

Tavsiyeler

Türk Hükümetine yönelik tavsiyeler

Azınlık politikaları

- Türkiye derhal, çağdaş uluslararası standartları yakalamak için Lozan Antlaşması'nın ötesine geçen kapsamlı bir azınlık politikası geliştirmeli ve benimsemelidir. Tüm etnik, dilsel ve dinsel gruplar uluslararası standartlar uyarınca azınlık olarak tanınmalıdır.
- Bunu yaparken, yetkili makamlar çeşitli azınlık gruplarının kadın ve erkek temsilcilerine danışarak demokratik ve katılımcı bir süreç yürütmelidir.
- Eylül 2007'de yeni AKP hükümeti tarafından başlatılan yeni bir anayasa hazırlama süreci şeffaf, katılımcı ve demokratik olmalıdır. Hükümet azınlıkların ve temsilcilerinin bu sürece dahil olmasını sağlamalı ve anayasa taslağını incelerken onların sorun ve taleplerini de dikkate almalıdır.
- 3. ve 42. madde gibi, uluslararası standartlarla uyumlu olmayan ve azınlıkların korunmasına yönelik yasal reformların gerçekleştirilmesini engelleyen tüm anayasal hükümler değiştirilmelidir. Farklı etnik, dilsel ve dinsel grupların ekonomik, sosyal ve siyasi haklarının korunmasına ve gerektiğinde pozitif tedbirler alınmasına ilişkin ilkeler de Anayasa'ya eklenmelidir.
- Türkiye Çerçeve Sözleşme'yi, Bölgesel veya Azınlık Dillerine ilişkin Avrupa Şartı'nı vb. onaylamalıdır.
- Başta ulusal hükümet olmak üzere, Türk kamu makamları resmî beyanlarında tüm azınlıklara yönelik olumlu bir yaklaşım benimsemelidir.

Eğitim

- Gayrimüslim okullarında müdür başyardımcısının ve Türk kültürü öğretmenlerinin Müslüman olması şartı kaldırılmalıdır. Hükümet Lozan kapsamındaki yükümlülüklerini tam olarak yerine getirmeli ve bu okulların işlerine müdahale etmemelidir.
- Özel okullarda ve kurslarda azınlık dillerinde eğitim yapılmasına ve bu dillerin öğretilmesine ilişkin tüm yasal ve fiili sınırlamalar kaldırılmalıdır. Yürürlükteki yasa ve yönetmelikler bu dillerden herhangi birinin kullanımına yönelik olarak ayrımcılık içermemelidir.
- Yeterli talep olduğunda, hükümet, azınlık çocuklarının anadillerini devlet okullarında ikinci dil olarak öğrenmelerini sağlamak üzere bütçe ayırmalıdır.

- Hükümet, Türkçe konuşmayan azınlık çocuklarını çoğunlukla eşit düzeye getirmek için, ihtiyaçlar doğrultusunda, azınlık dillerinde okul öncesi eğitim sunmalıdır.
- Azınlıklara ilişkin ayrımcı ifadeler, uzmanlara ve azınlık temsilcilerine danışılarak tüm ders kitaplarından çıkartılmalıdır.
- İlk ve orta dereceli okulların müfredatı, uzmanlara ve azınlık temsilcilerine danışılarak, öğrencilere Türkiye'nin çokkültürlü tarihini ve yapısını öğretecek ve onları azınlık kültürlerine aşina kılacak şekilde gözden geçirilerek değiştirilmelidir.
- Başta kızlar ve yerlerinden edilenler olmak üzere, azınlık çocuklarının okula devamını artırmak için önlemler alınmalıdır. Gerektiğinde özel önlemler alınmalıdır.
- Hiç kimse azınlık dillerinde eğitim talep ettiği için kovuşturmaya veya zulme uğramamalıdır.

Medya

- Azınlık dillerinin kullanımına veya azınlık mesleklerinin medya organlarında ele alınmasına ilişkin yasa ve yönetmelikler ayrımcı bir nitelik taşımamalıdır. Azınlık dillerini kullanan medya organlarına Türkçeyi kullananlardan daha olumsuz bir muamele yapılmamalıdır.
- Radyo Televizyon Üst Kurulu'nun istasyonları kapatma veya azınlıklara dair benzer tedbirler alma yetkisi kesin bir şekilde sınırlandırılmalıdır.
- Azınlık dillerinde yayın konusunda getirilen, adil nitelikte olmayan konu ve zaman kısıtlamaları gibi kısıtlamalar ve ayrıca, azınlık dillerinde yayın konusunda uygulanan tercüme ve bildirim şartları gevşetilmelidir. Bu yayınlara Türkçe yayınlarla eşit muamele gösterilmelidir.
- Azınlık dillerinde devlet yayını diğer azınlık dillerini de kapsayacak şekilde genişletilmelidir. Programların kalitesi artırılmalıdır ve tüm programlar azınlık mensuplarına danışılarak planlanmalıdır.
- Gazete, internet, radyo ve televizyon yayıncılarını içeren tüm medya organları, nefret söylemi, ırkçılık ve antisemitizmle etkili bir şekilde mücadele edecek şekilde düzenlenmelidir.
- Tüm medya organları, toplum içerisinde hoşgörüyü güçlendirmek amacıyla azınlıkların tarihi ve kültürü hakkında programlar yayımlama konusunda teşvik edilmelidir.

- Basına karşı alınan, yayınlara el konulması ve yayınların yasaklanması gibi orantısız önlemler gevşetilmelidir.

Azınlık dillerinde yer ve kişi isimleri

- Kişi isimlerinde belirli bazı harflerin kullanımını yasaklayan genelge iptal edilmelidir. Hükümet, azınlıkların kendi seçtikleri isimleri serbestçe kullanmasını sağlamalıdır.
- Hükümet, Türkiye'deki kiliselerin –Van'daki Ermeni Ortodoks Ahtamar Kilisesi örneğinde olduğu gibi– ve diğer yerlerin orijinal isimlerini değiştirme yönündeki uygulamadan derhal vazgeçmelidir.
- Kasaba, köy, sokak, okullarının vb. eski isimlerini yeniden kullanmaya başlamak isteyen azınlıklara bunu yapma hakkı tanınmalıdır.

Kamu hizmetlerine erişimde azınlık dillerinin kullanılması

- Azınlık dillerinde hizmet sundukları için belediyeler aleyhine başlatılan idari ve cezai işlemlere son verilmelidir. Belediyelere, gerektiğinde ve talep halinde farklı dillerde hizmet sunma yetkisi verilmelidir. Bu hizmetler için devletten gerekli bütçe sağlanmalıdır.
- Diyarbakır'ın Sur ilçesi belediye başkanı ve belediye meclisi demokratik bir şekilde edindikleri görevlerine iade edilmelidir. Başkan ve meclis üyeleri aleyhinde açılmış olan ceza davası düşürülmeli ve sundukları yerel hizmetlerde Kürtçe veya başka bir dil kullandıkları için aleyhlerinde başka benzer bir dava açılmamalıdır.
- Türkçe konuşmayan azınlıklara, kamu hizmetlerine erişimin yanı sıra hem hukuk hem ceza yargılamalarına ilişkin işlemlerde kendi dillerini kullanma hakkı tanınmalı ve devlet tarafından bir tercüman sağlanmalıdır.
- Hükümet, azınlıkların nüfus olarak çoğunluğu oluşturduğu ve resmî dili konuşmayan kişilerin sayısının yüksek olduğu bölgeler başta olmak üzere, tercüman sağlamak ve azınlık dilini konuşan kamu görevlileri istihdam etmek almak suretiyle, azınlıkların tüm kamu hizmetlerine erişimini kolaylaştırmak için her türlü çabayı göstermelidir.

Din özgürlüğü

- Zorunlu din dersleri kaldırılmalıdır. Azınlık ve çoğunluk dinlerine ve mezheplerine mensup tüm vatandaşların, çocuklarına, isterlerse, eğitim sistemi dışında dini eğitim (resmî olmayan eğitim) verilmesi konusundaki taleplerini karşılamak için katılımcı, demokratik ve ayrımcılık içermeyen bir çözüme ulaşılmalıdır.

- Hükümet Lozan kapsamındaki yükümlülüklerine uymalı ve gayrimüslimlerin dini kurumlarının içişlerine karışmamalıdır. Din adamlarının eğitimi, teolojik kurumların açılması ve dini sıfatların kullanılması konularındaki yasaklar kaldırılmalıdır.
- Dini azınlıklara ait ibadethanelerin tescili konusundaki tüm keyfi ve hukuka aykırı sınırlamalar kaldırılmalıdır.
- Tüm dini ve mezhepsel azınlıklara, tüzel kişiliği bulunan dini kurumlar kurma, yönetme ve denetleme ve bu hakkı keyfi sınırlamalar olmaksızın kullanma hakkı tanınmalıdır.
- Diyanet, Sünni ve Hanefi olmayan Müslümanların da temsiline imkân verecek ve tüm Müslümanlara dini uygulamalara yönelik olarak devlet bütçesinden destek sunacak şekilde reformdan geçirilmelidir. Gayrimüslim grupların ve dini vecibeleri yerine getirmeyen ve ateist vatandaşların hakları Sünni Müslümanların haklarıyla eşit biçimde korunmalıdır.
- Nüfus cüzdanlarındaki din hanesi kaldırılmalıdır.

İfade özgürlüğü

- Ceza hukuku hükümleri, mevcut şiddet ve ırkçı nefret olaylarının kovuşturulması için, ırk ayrımcılığına karşı uluslararası hukuk ve ifade özgürlüğüne uygun bir şekilde kullanılmalıdır. Bu hükümler ifade özgürlüğünü, azınlık dillerinin kullanımını veya azınlıkların barışçıl aktivizmini sınırlamak için kullanılmamalıdır.
- Tüm kolluk kuvvetleri, savcı ve hâkimlerin ifade özgürlüğüne ve ırk ayrımcılığına ilişkin uluslararası hukuk konusunda eğitim alması şart koşulmalıdır.
- Ceza Kanunu'nun 220., 301. ve 305. maddeleri ilga edilmeli ve yasakoyucu bu hükümleri benzerleriyle ikame etmemelidir.
- 216. madde, demokratik bir toplumda amaçlanan niyeti –nefret söyleminin, antisemitizmin ve ırkçılığın kovuşturulması– doğrultusunda kullanılmalıdır.
- Türk hükümeti ifade özgürlüğü konusunda anayasal ve yasal mevzuatını uluslararası standartlarla tam uyumlu hale getirmelidir.
- Terörle mücadele yasası, Avrupa standartlarıyla bağdaştırılabilir hale getirilecek şekilde değiştirilmelidir.
- Sürekli olarak azınlık haklarını ihlal eder nitelikte –ifade özgürlüğüne saldırı da dahil olmak üzere– soruşturma ve kovuşturmalar yürüten savcılara veya diğer kolluk yetkililerine karşı idari yaptırımlar uygulanmalıdır.
- Uluslararası hukuka aykırı, tekrarlanan kovuşturmaların mağdurlarının Adalet Bakanlığı'ndan tazminat alma hakkı bulunmalıdır.
- En üst düzey hükümet yetkilileri ifade özgürlüğü ilkesine sıkı bir bağlılık sergilemelidir.
- Hakim ve savcılara AİHM standartları konusunda verilen eğitimler yoğunlaştırılmalıdır. Bu eğitimler, başka

ülkelerde ifade özgürlüğüne sağlanan yargısal korunma konusundaki eğitimlerle desteklenmelidir.

Toplanma ve örgütlenme özgürlüğü

- Dernekler Kanunu'nun ve Vakıflar Kanunu'nun uygulanması AİHM standartlarıyla uyumlu hale getirilmelidir.
- Dernekler Kanunu, derneklerin azınlık haklarını savunmasını sağlayacak şekilde değiştirilmelidir.
- Derneklere, faaliyetlerinde herhangi bir dili tam olarak kullanma güvencesi sağlanmalıdır.
- Hakim ve savcılar, derneklerin kapatılma nedenlerini aşırı sınırlayıcı şekilde yorumlamamak için Avrupa standartları konusunda eğitilmelidir.
- Hükümet, derneklere keyfi bürokratik kısıtlamaların dayatılmasını önlemek için bir mekanizma geliştirmelidir.

Siyasi Katılım ve Kamusal Yaşama

Katılım

- SPK'nın 81. maddesi (a), (b) ve (c) fıkraları, azınlıklar tarafından kurulan veya azınlık haklarını savunan siyasi partiler üzerindeki kısıtlamaları kaldıracak şekilde değiştirilmelidir.
- SPK'nın içeriği ve uygulaması AİHM standartları ile tam uyumlu hale getirilmelidir.
- Siyasi partilerin bütün faaliyetlerinde herhangi bir dili tam olarak kullanma hakkı bulunmalıdır. Yetkililer, seçim kampanyalarının, bilhassa nüfusun büyük bir kısmının ilk dil olarak Türkçeyi konuşmadığı bölgelerde azınlık dillerinde yürütülmesini sağlamalıdır.
- Hakim ve savcılar, siyasi partilerin kapatılması konusunda öncelikli olmak üzere, AİHM içtihatları konusunda eğitilmelidir.
- DTP'ye karşı yürütülen ve hukuku araç olarak kullanılan kampanya sona erdirilmelidir. Hükümet, savcıların keyfi tutuklamalar yapmalarını ve AİHS'ye aykırı suçlamalarda bulunmamasını sağlamalıdır.
- Ulusal seçim barajı Avrupa standartlarıyla uyumlu hale getirilmek ve temsilde adaleti sağlamak için yüzde 5'e düşürülmelidir.
- Ülke içinde yerlerinden edilmiş kişilerin seçimlere katılabilmelerini sağlayacak özel tedbirler alınmalıdır.
- Tüm azınlıkların siyasete ve kamu hizmetlerine katılımını gerçek anlamda arttıracak yapısal mekanizmaların inşası için çaba harcanmalıdır.
- Bu çabalar azınlık kadınlarının özel ihtiyaçlarına gereken ilgi gösterilerek sarf edilmelidir.

Mülkiyet hakları

- Vakıflar Kanunu AİHM kararlarına uygun hale getirilmelidir.

- Vakıflar Kanunu, gayrimüslim vakıflarının mallarının iadesini sağlamalıdır. Üçüncü şahıslara devredilmiş mallar bakımından, bu üçüncü şahısların iyi niyetle hareket ettiklerinden emin olmak için gayret sarf edilmelidir. İyi niyet bulunmuyorsa, söz konusu mallar kendilerinden geri alınmalıdır. İyi niyet bulunuyorsa, vakıflara adil tazminat ödenmelidir.
- Azınlık vakıflarının mallarının iadesine yönelik iddialarını değerlendirmek üzere merkezden koordine edilen, yeterli bütçeye ve insan kaynağına sahip tümüyle bağımsız bir idari organ tesis edilmelidir.
- Romanların zorla tahliyesi durdurulmalıdır. Tahliye edilmiş olanların acil insani ihtiyaçları derhal sağlanmalıdır. Ulusal hükümet ve yerel yönetimler, kentsel dönüşüm projelerinin tasarlanması ve uygulanmasında ulusal ve uluslararası hukuka uygun hareket etmelidir.
- Hükümet, ilgili kişilerin Tazminat Yasası hakkında bilgilendirilmesini sağlayacak bir kamuoyu bilgilendirme kampanyası başlatmalıdır. Bu kampanya Türkiye dışındaki, yerlerinden edilmiş kişilere de ulaşmalıdır.
- Hükümet Tazminat Yasası'nın uygulamasında derhal birlik sağlamalıdır ve komisyonların keyfi ve haksız kararlar almamasını sağlamalıdır.
- Komisyonların ret kararlarını inceleyecek bir idari organ oluşturulmalıdır.
- Köy korucusu sistemi ortadan kaldırılmalıdır.
- ÜYEK'lerin İnsan Haklarına dair BM Genel Sekreteri Özel Temsilcisinin tavsiyelerine uygun olarak, ÜYEK'lere ve insan hakları örgütlerine danışılarak ulusal bir strateji geliştirilmelidir; ve bu stratejiyi uygulamak üzere bir merkezi organ tesis edilmelidir; ve bu kuruma yeterli bütçe tahsis edilmelidir.
- Hacettepe araştırmasının niteliksel tespitleri gecikmesizin açıklanmalıdır. Bu araştırmanın tüm bulguları ileride benimsenecek politikalarda gözetilmelidir.
- Geri dönmek isteyen ÜYEK'ler için KDRP'ye tam ve eşit erişim sağlanmalıdır; ekonomik ve sosyal yaşamlarını yeniden inşa etmeleri için özel önlemler alınmalıdır.
- Şehirlerdeki ÜYEK'lerin entegrasyonunu kolaylaştırmak için, bunların kamu hizmetlerine, işe ve eğitime erişimlerini sağlayacak ekonomik ve sosyal politikalar uygulanmalıdır.

Ayrımcılık yasağı

- Andrea Santoro ve Hrant Dink cinayetlerinin, ve ayrıca Zirve Yayınevi çalışanlarının katlinin ardındaki tüm failler teşhis edilmeli ve yargılanmalıdır. Savcılar bu üç olay arasındaki muhtemel bağlantıları derinlemesine soruşturmalıdır.
- Yaşamın her alanında hem devlet, hem de özel şahıslar tarafından uygulanan doğrudan ve dolaylı ayrımcılığı yasaklayan ve ayrımcılığa uğrayan kişilere etkili hukuk

yolları sunan kapsamlı bir ayrımcılıkla mücadele yasası çıkartılmalıdır. Burada sayılan ayrımcılık temelleri sınırlı olmamalıdır.

- Yeni İçişleri Bakanı, güvenlik ve istihbarat yetkilileri de dahil olmak üzere, Hrant Dink'i öldürme planına ilişkin güvenilir ve ayrıntılı istihbarat edinmiş olmalarına rağmen Dink'i korumayı başaramayan kamu görevlilerinin ihmali derinlemesine soruşturmalıdır.
- Ayrımcılık yasağına ilişkin olarak bağımsız bir ulusal kurum oluşturulmalı ve bu kuruma yeterli bütçe ve yetki sağlanmalıdır.
- Tüm ders kitapları, sosyologlar, psikologlar, insan hakları savunucuları ve tarihçiler tarafından incelenmelidir. Azınlıklar hakkındaki ayrımcı ifadeler ve Türkiye'nin tarihine ilişkin yanlış kayıtlar kitaplardan çıkartılmalıdır. Ders kitapları, çocukları azınlık kültürlerine aşina kılmak amacıyla, Türkiye'deki tüm azınlık grupları hakkında nesnel bilgiler içerecek şekilde yeniden yazılmalıdır.
- Hükümet, azınlıklara ve azınlık hakları savunucularına yönelik nefret uyandıran ırkçı ifadeleri tespit etmek üzere, başta internet olmak üzere tüm medyayı yakından izlemelidir.
- Hükümet, güvenlik kuvvetlerinin azınlıklara yönelik fiziksel saldırıları ve linçleri önlemesini sağlamak ve bu tür saldırılar gerçekleştiğinde mağdurları korumak ve faileri cezalandırmak için tüm tedbirleri almalıdır.
- Hükümet derhal, eğitimin her seviyesinde müfredatı yeniden tasarlayarak, azınlıklara yönelik nefret uyandırıcı yazılı, sesli ve görsel medya programlarını

cezalandırarak ve her seviyedeki tüm kamu görevlilerini evrensel insan hakları değerleri konusunda eğiterek, hoşgörü, eşitlik ve çeşitlilik konusunda ulusal çapta bir kampanya başlatmalıdır.

AB'ye yönelik tavsiyeler

- Bütün olarak AB ve özel olarak Komisyon, Türkiye'de azınlık haklarının korunması konusunda güçlü ve net bir genel yaklaşım geliştirmelidir. Bu yaklaşım, Avrupa Konseyi ve AGİT standartlarını kullanarak Avrupa hukuku ve standartlarına dayanan ve Türkiye'nin ulaşması gereken net noktaları belirlemelidir. Bu noktalar en düşük ortak paydayı değil, Avrupa'daki en iyi uygulamayı temel almalıdır. Özellikle de, Avrupa'da eş benzeri bulunmayan Fransa örneği kullanılmamalıdır.
- AB katılım süreci boyunca, Türkiye'deki tüm azınlıkların durumunun kapsamlı ve nesnel bir şekilde izlenmesini, ulaşılması gereken noktalara doğru ilerlemenin ölçülmesini desteklemelidir. Azınlıklar bu sürece tam olarak katılmalıdırlar.
- AB, azınlıkların hem Türkiye'deki hem de Brüksel'deki katılım sürecini ve buna yönelik incelemeleri anlamasına ve bunlara erişimine yardımcı olmalıdır.
- AB, Avrupa'nın diğer yerlerinde azınlık haklarına ilişkin en iyi uygulamalara dair azınlıklara ve hükümet yetkililerine bilgi sunmalıdır. Azınlıklar ve yetkililer için karşılıklı ve araştırma amaçlı ziyaretler düzenlenmelidir.
- Tüm AB üyeleri, AB'nin Türkiye'de azınlık hakları konusunda yürüttüğü çalışmaları tam anlamıyla desteklemeli ve buna katkıda bulunmalıdır.

Notlar

- 1 Bu açıklamalar kısmen şu çalışmaya dayanmaktadır: Kurban, D., "Unravelling a Trade-off: Reconciling Minority Rights and Full Citizenship in Turkey", *European Yearbook of Minority Issues*, Sayı 5, 2004/5, Leiden, Martinus Nijhoff, 2006, s. 343-53. Ayrıca bkz. Macmillan, M., *Peacemakers: The Paris Peace Conference of 1919 and its Attempt to End War*, Londra, John Murray, 2002.
- 2 Millet sistemi konusunda daha fazla bilgi için bkz. Oran, B., "Minority concept and rights in Turkey: The Lausanne Peace Treaty and current issues", Z. F., Kabasakal Arat (der.), *Human Rights in Turkey* içinde, Philadelphia, University of Philadelphia Press, 2007, 35-52.
- 3 Batı'da Yunan Ortodoks olarak bilinen topluluğa Türkiye'de Rum denmektedir.
- 4 Mahcupyan, E., "Türkiye'de Gayrimüslim Cemaatlerin Sorunları ve Vatandaş Olamama Durumu Üzerine", İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV), Haziran 2004/1, Nisan 2007'de erişilmiştir, http://www.tesev.org.tr/etkinlik/demokratikleme_cemaatler.php
- 5 İngilizler 1923 Antlaşması'nda azınlıklara (etnik azınlıklar da dahil) daha fazla koruma sağlamaya çalışmış, ancak 1919-20 Antlaşması'nın aksine, çok daha sınırlı bir azınlık korumasına razı gelmişlerdir.
- 6 Bkz. Gökaçtı, M.A., *Nüfus Mübadelesi: Kayıp Bir Kuşağın Hikayesi*, İstanbul, İletişim, 2005.
- 7 Doğu Trakya'da yaşayan Museviler toplu saldırılarla karşı karşıya kalmışlar, malları yağmalanmış ve bölgeden sürülmüşlerdir. Bkz. Aktar, A., *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, İstanbul, İletişim, 2000, 71-99.
- 8 "6-7 Eylül Olayları" olarak bilinen şiddet dolu toplu saldırılar İstanbul'daki gayrimüslim şahıslara ve bunların mallarına yönelik olarak gerçekleştirilmiştir. Asıl hedef, Yunanistan ile Türkiye arasında Kıbrıs konusunda yaşanan krizin tırmanışı nedeniyle Rum Ortodoks cemaatidir. Ancak Ermenilere ve Musevilere de saldırılmıştır. Bkz. Güven, D., *Cumhuriyet Dönemi Azınlık Stratejileri ve Politikaları Bağlamında 6-7 Eylül Olayları*, İstanbul, İletişim, 2006.
- 9 1941'deki askere alımlar İstanbul'daki gayrimüslimlerle sınırlı tutulmuş, ancak 1942'de yapılan çağrı ülkede yaşayan tüm gayrimüslimleri kapsamıştır. Bkz. Bali, R., *Devletin Yahudileri ve "Öteki" Yahudi*, İstanbul, İletişim, 2004, s. 299-319.
- 10 4305 sayılı ve 11 Kasım 1942 tarihli Varlık Vergisi Kanunu 12 Kasım 1942'de yürürlüğe girmiştir. Savaş dönemindeki mali krizi hafifletme amacı taşıdığı söylenilerek çıkartılan bu kanun, gayrimüslimlerin mallarına ve mülklerine el koyarak sınırdan çok daha yüksek oranda vergiye tabi tutulması ile ayrımcı bir vergi sistemi getirmiştir; vergilerini ödeyemeyen 1299 gayrimüslim çalışma kamplarına gönderilmiş ve burada 21 kişi hayatını kaybetmiştir. Bu uygulama Aralık 1943'te geri kalan gayrimüslimlerin kamplardan salıverilmesi ile fiilen ve 15 Mart 1944'te bu kanunun iptali ile hukuken sona erdirilmiştir. Bkz. Aktar, a.g.e.; Bali, R., *Bir Türkleştirme Serüveni: 1923-1945*, İstanbul, İletişim, 2005.
- 11 Kıbrıs konusundaki uyuşmazlığı kendi istediği biçimde çözemeyen Türk hükümeti, aralarında Türk vatandaşlarıyla evli olanların da bulunduğu, Yunan pasaportu taşıyan on binlerce İstanbul Rumunu, mallarına ve mülklerine el koyarak sınırışı etmiştir. Bkz. Demir, H. ve Aktar, R., *İstanbul'un Son Sürgünleri*, İstanbul, İletişim, 2004.
- 12 Diyanet konusunda daha fazla bilgi için bkz. Çakır, R. ve Bozan, İ., *Sivil, Şeffaf ve Demokratik bir Diyanet İşleri Başkanlığı Mümkün mü?*, İstanbul, TESEV, 2005.
- 13 Aktar, a.g.e., s. 58.
- 14 Kaya, A., "Cultural reification in Circassian diaspora: stereotypes, prejudices and ethnic relations", *JEMS*, Sayı 31, 2005, s. 135, 1932 Türk Tarih Tezi ve 1936 Güneş Dili Teorisine atıfta bulunmaktadır.
- 15 2510 sayılı ve 14 Haziran 1934 tarihli İskân Kanunu.
- 16 2525 sayılı ve 21 Haziran 1934 tarihli Soyadı Kanunu.
- 17 Pierse, C., *Cultural and Language Rights of the Kurds: A Study of the Treatment of Minorities under International Law in Turkey, Iraq, Iran and Syria in Light of International Human Rights Standards*, Londra, Kürt İnsan Hakları Projesi, 1997, s. 6.
- 18 McDowall, D., *A Modern History of the Kurds*, Londra, I.B. Tauris, 1996, s. 191.
- 19 Örneğin bkz. Oran, B., *Türkiye'de Azınlıklar: Kavramlar-Teori-Lozan- İç Mevzuat- Uygulama*, İstanbul, İletişim, 2005, s. 73.
- 20 "Sezer: Aleviler Azınlık Değildir", *Milliyet*, 4 Eylül 2006.
- 21 NTVMSNBC, 13 Nisan 2007, <http://www.ntv.com.tr/news/405466.asp>
- 22 Bu görüş, Kürt ve Alevi temsilciler tarafından yapılan açıklamalara ve kişisel gözlemlere dayanmaktadır.
- 23 Bir Süryani aktivist ile söyleşi, 22 Mart 2007.
- 24 *Study on the Rights of Persons Belonging to Ethnic, Religious and Linguistic Minorities*, Ayrımcılığın Önlenmesi ve Azınlıkların Korunması Alt Komisyonu Özel Raportörü F. Capotorti tarafından sunulmuştur, (UN Doc. E/CN.4/Sub.2/384/Rev.1, 1979).
- 25 Bütün ülkeler uluslararası hukukun gelişmekte olan standartlarına uygun hareket etmemektedir; Fransa kendi sınırları içerisinde azınlıkların varlığını kabul etmemektedir ve Yunanistan bu tanımayı dini azınlıklarla sınırlı tutmaktadır. Ancak bu ülkeler kural değil, birer istisna teşkil etmektedir.
- 26 Max van der Stoep, AGİT Azınlıklar Semineri açılışının ana teması, Varşova, 1994, <http://www.osce.org/hcnm/13022.html> adresinden ulaşılabilir.
- 27 İnsan Hakları Komitesi, 23 sayılı Genel Yorumu, 27. madde (50. oturum 1994), İnsan Hakları Sözleşmeleri Organları Tarafından Kabul Edilen Genel Yorumlarına ve Genel Tavsiyelere İlişkin Derleme, UN Doc. HRI/GEN/1/Rev.1/1994, 38
- 28 Ancak 27. maddeye çekince koymuştur.
- 29 Ancak 17. ve 30. maddelere çekince koymuştur.
- 30 Belçika, Fransa ve Yunanistan sözleşmeyi henüz onaylamamışlardır.
- 31 *Gorzelik - Polonya*, 2002.
- 32 AGİT, Radyo ve Televizyon Yayınlarında Azınlık Dillerinin Kullanımına İlişkin Kılavuz İlkeler, 10 Ekim 2003, http://www.osce.org/documents/hcnm/2003/10/2242_en.pdf adresinden ulaşılabilir
- 33 Başkanlık Kararları, Avrupa Konseyi zirvesi, Kopenhag, 21-22 Haziran 1993.
- 34 2000/78/EC sayılı ve 27 Kasım 2000 tarihli, istihdam ve işgücü alanında eşit muamele için genel bir çerçeve tesis eden Konsey Yönergesi, OJ 2000 L 303/16.
- 35 2000/43/EC sayılı ve 29 Haziran 2000 tarihli, ırksal veya etnik kökene bakılmaksızın kişiler arasında eşit muamele ilkesini uygulamaya geçiren Konsey Yönergesi, OJ 2000 L 180/22.
- 36 Türkiye ile Barış Antlaşması, Temmuz (Lozan Antlaşması).
- 37 37. madde.
- 38 Uzun bir süre boyunca, Türkiye bu yanlış yorumlamanın geçerliliği konusunda ulusal ve uluslararası toplumu ikna etmeyi başarmıştır. Örneğin Avrupa Komisyonu, eski yıllık ilerleme raporlarında, "1923 Lozan Antlaşması tarafından

- kapsanıyor olsun veya olmasın, gayrimüslimlerin somut taleplerinin” gerektiği gibi incelenmesi çağrısı yapmak suretiyle bu hukuka aykırı politikayı fiilen onaylamıştır (vurgu eklenmiştir). Avrupa Komisyonu, Türkiye’nin Katılım Yönünde İlerlemesine ilişkin 2000 Yılı Düzenli Raporu.
- 39 Avukat Erol Dora ile söyleşi, 22 Mart 2007.
- 40 MSHS’nin 27. maddesi; Çocuk Sözleşmesi’nin 17., 29. ve 30. maddeleri; ESKHS’nin 13. maddesinin 3. ve 4. fıkraları; ve AGİT belgeleri konusunda durum böyledir.
- 41 Özsoy, A.E., Koç, İ. ve Toros, A., “Türkiye’nin Etnik Yapısının Anadil Sorularına Göre Analizi”, *Nüfusbilim Dergisi*, Sayı: 14, 1992, s. 102.
- 42 A.g.e., s. 109.
- 43 Çerkezler aslında Adigedir, ancak ilk başta dışarıdan kişiler tarafından kendilerine yüklenen “Çerkez” ismini benimsemişlerdir. Bir Çerkez araştırmacı ile söyleşi, 26 Mart 2007.
- 44 Bir Federasyon yetkilisinden edinilen bilgi, 26 Mart 2007. Bir Çerkez araştırmacı bu sayının en fazla 2 milyon olduğunu düşünmektedir; söyleşi, 26 Mart 2007.
- 45 Bu bölümde yer alan bilgiler, aksi belirtilmedikçe, 26 Mart 2007 tarihinden bir Çerkez araştırmacı ve bir Çerkez aktivist ile söyleşilere dayanmaktadır.
- 46 Martin van Bruinessen 1975’te Kürtlerin nüfusa oranının yüzde 19 civarında olduğu tahmininde bulunmuştur; van Bruinessen, M., *Agha, Shaikh and State: The Social and Political Structures of Kurdistan*, Londra, Zed Books, 1992, s. 15. David McDowall 1996’da bu oranı yüzde 23 olarak belirtmiştir; McDowall, a.g.e., p. 3. Irkçılık ve Hoşgörüsüzlüğe karşı Avrupa Komisyonu (ECRI) bu sayıyı yüzde 10 ila 20 olarak belirtmektedir; ECRI, 1999 *Türkiye Raporu*, http://www.coe.int/t/E/human_rights/ecri.
- 47 Özsoy ve diğerleri, a.g.e., s. 106.
- 48 Yerinden edilmiş kişilerin insan hakları konusunda daha fazla bilgi için bkz. *Türkiye’de Yerinden Edilen Kişiler Sorunu: Geri Dönüş ve Zararların Tazmini İçin Eylem Kılavuzu*, İstanbul, Uluslararası Azınlık Hakları Grubu, Diyarbakır Barosu, Mezopotamya Kültür ve Dayanışma Derneği ve Toplum ve Hukuk Araştırmaları Vakfı, Aralık 2006, s. 16–18, http://www.minorityrights.org/admin/Download/pdf/Turkey_actionplan.pdf.
- 49 Bu bölümdeki bilgiler, Laz dilinde yayın yapan bir yayınevi olan Chiviyazıları yayın yönetmeni Özcan Sapan’la yapılan söyleşiyeye dayanmaktadır, 26 Mart 2007.
- 50 Aksi belirtilmiş olmadıkça, bu paragrafta yer alan bilgiler bir Roman aktivist ile yapılan söyleşiden alınmıştır, 21 Mart 2007.
- 51 Bu çalışma İstanbul Bilgi Üniversitesi tarafından yürütülmüştür, 2006 *İlerleme Raporu*, s. 22.
- 52 Van Bruinessen, M., “Kurds, Turks and the Alevi revival in Turkey”, 1996, http://www.let.uu.nl/~Martin.vanBruinessen/personal/publications/Alevi_revival.htm#_ftn1
- 53 A.g.e.
- 54 Toprak, B. ve Çarkoğlu, A., *Değişen Türkiye’de Din, Toplum ve Siyaset*, İstanbul, TESEV, 2006.
- 55 “‘Aleviyim’ Diyenlerin Sayısı 4,5 milyon”, *Milliyet*, 21 Mart 2007.
- 56 Avukat Erol Dora ile söyleşi, 22 Mart 2007.
- 57 A.g.s.
- 58 Bir Süryani araştırmacı ile söyleşi, 21 Mart 2007.
- 59 Bali, R., “Turkish Jewry Today”, *Changing Jewish Communities*, Sayı: 17, 2007, s. 1.
- 60 Musevi cemaatinin kurumsal görüşünü aktaran bir sözcüden alınan bilgi.
- 61 Türkiye Protestan Kiliseleri Birliği sözcüsü İsa Karataş’tan alınan bilgi.
- 62 Kotzamanis, V., “İstanbul Buluşması: Bugünü ve Yarını” adlı uluslararası bir konferansta yapılan sunum, 30 Haziran–2 Temmuz 2006, İstanbul. Kotzamanis bu rakamı İstanbul’daki saha çalışmasına dayandırmıştır.
- 63 Bir Rum Ortodoks rahiple söyleşi.
- 64 A.g.s.
- 65 A.g.s.
- 66 Yezidice, daha yaygın olarak tanınan Kırmançi lehçesine Yezidilerin verdiği addır. Kırmançi kelimesinin aşağılayıcı bir anlamı (“köle”) olduğunu ve İslamiyet’i benimseyen Yezidilere atfen kullanıldığını ileri sürmektedirler. Bu bölümdeki bilgiler, Almanya’da yaşayan bir Yezidi araştırmacı gazeteci olan Bexsi Günay’dan alınmıştır, 27 Mart 2007.
- 67 4. madde.
- 68 5, 6. ve 7. maddeler.
- 69 11. madde.
- 70 12. ve 13. madde.
- 71 14. madde
- 72 19. madde
- 73 20. madde.
- 74 13. madde.
- 75 32/2. paragraf.
- 76 8. madde.
- 77 10. madde.
- 78 9. madde.
- 79 AİHM, *Belçika’da Eğitim Alanında Dillerin Kullanımına İlişkin Yasaların Bazı Yönlerini Ele Alan Dava*, 23 Temmuz 1968.
- 80 AİHM, *Kıbrıs - Türkiye*, Başvuru No: 25781/94, 10 Mayıs 2001 (Rum azınlık için Rumca ilköğretim sağlanmasını öngören, ancak ortaöğretim seviyesinde bu eğitimi devam ettirmeyen Kuzey Kıbrıs mevzuatı ile ilgili).
- 81 Bu paragrafta yer alan bilgiler, Danışma Komitesi’nin Çerçeve Sözleşme’nin uygulanmasına ilişkin görüşlerine ve azınlık eğitimi konusundaki tematik raporlara dayanmaktadır.
- 82 42/9. madde ile, kanunla tespit edilen yabancı dillerin eğitim ve öğretimi bu yasağın dışında tutulmaktadır. Bu istisna, ilköğretim seviyesinden yüksek lisans öğretimi seviyesine dek, devlet tarafından onaylanan birtakım yabancı dillerde eğitim veren devlet okulları ve özel okullar için getirilmiştir.
- 83 134. madde.
- 84 40. madde.
- 85 41. madde.
- 86 Ç4771 sayılı Kanun, 3 Ağustos 2esmi Gazete Sayı: 2 9ğustos 2 11. madde.
- 87 A.g.k., 11. madde (c) fıkrası 2. bendi.
- 88 Ç4963 sayılı K, 30 Temmuz Resmi Gazete Sayı: 7ğustos 2 23. madde (a) fıkrası.
- 89 Türk Vatandaşlarının Günlük Yaşamlarında Geleneksel Olarak Kullandıkları Farklı Dil ve Lehçelerin Öğrenilmesi Hakkında Yönetmelik, Resmi Gazete Sayı: 25307, 5 Aralık 2003.
- 90 “Türk kültürü” dersleri tarih, coğrafya, Türk dili ve edebiyatı ve sosyoloji üzerinedir; bir Ermeni öğretmenle söyleşi, 23 Mart 2007.
- 91 Kanun “yabancılar” tarafından açılmış bulunan okulların Türk kültürü dersi öğretmenlerinin ve müdür başyardımcılarının “Türk asıllı ve Türkiye Cumhuriyeti uyruklu” olmasını şart koşturmaktadır, 8 Haziran 1965 tarihinde kabul edilmiş olan 625 sayılı Özel Öğretim Kurumları Kanunu, 24. madde.
- 92 Ermeni kökenli bir avukatla söyleşi, 26 Mart 2007.
- 93 Avukat Erol Dora ile söyleşi, 22 Mart 2007.
- 94 A.g.s.
- 95 “Son yıllardaki AB süreci sayesinde, Milli Eğitim Bakanlığı Ermeni okullarına karşı daha hoşgörülü davranmaktadır” (bir Ermeni öğretmenle söyleşi, 23 Mart 2007).
- 96 Velilerin beyanı yeterli değildir; “azınlık okulları kayıt komisyonları” resmî kayıtlar temelinde bir soruşturma yürütmekte ve velilerin doğru söyleyip söylemediğine karar vermektedir, a.g.s.
- 97 Bir avukatla söyleşi, 26 Mart 2007.
- 98 10/1. madde.
- 99 19. madde.
- 100 9/1. madde.
- 101 14. madde
- 102 AİHM, *Lentia ve diğerleri – Avusturya*, Başvuru No: 36/1992/381/455-459, 24 Kasım 1993, paragraf 32.
- 103 Paragraf 32.

104 7. madde.
105 Kısım I, 1/1. madde.
106 Kısım I, 4. madde.
107 9/1. madde.
108 9/4. madde.
109 9/3. madde.
110 9/3. madde.
111 8. madde.
112 9. madde.
113 Kısım II, 5. madde.
114 Kısım II, 7. madde.
115 Kısım II, 8. madde.
116 Kısım III, 9. madde.
117 Kısım III, 12. madde.
118 AGİT Ulusal Azınlıklar Yüksek Komiseri, AGİT'in Azınlık Dilleri ile İlgili Radyo-Televizyon Yayını ve Yasal Mevzuatı (2004), http://www.osce.org/publications/hcnm/2004/10/10605_13_en.pdf.
119 Yalnızca Güney Jutland'daki Almanca konuşan azınlık için.
120 39/4. madde.
121 Tlm4709 sayılı K, 3kim 2, R: .
122 A.g.k., Anayasa'nın 26. maddesini değiştiren 9. madde.
123 A.g.k., Anayasa'nın 28. maddesini değiştiren 10. madde.
124 Rve Televizyonların Kuruluş ve Yayınları H3984 sayılı K, 13isan , Resmi Gazete Sayı: 1911,isan 1, 4. madde (b) fıkrası.
125 A.g.k., 33. madde (a) ve (b) fıkraları.
126 Önderoğlu, E., "Anadolu'nun Sesi Radyosu'na 30 Gün Kapatma", *Bianet*, 17 Ekim 2006.
127 Örer, A., "Anadolu'nun Sesi Radyosu Sustu", *Bianet*, 13 şubat 2007.
128 Bu yönetmelik "Türk vatandaşlarının günlük yaşamlarında geleneksel olarak kullandıkları farklı dil ve lehçelerdeki yayın, Türkiye Radyo-Televizyon Kurumu tarafından yapılır" ifadesini taşıyarak, devlete ait ve onun kontrolündeki televizyon ile radyoya atıf yapmaktadır; a.g.m., /2. madde.
129 "Bu dil ve lehçelerde yetişkinler için haber, müzik ve kültürel alanda bir veya birkaç dil veya lehçede yayın yapılabilir. Bu dil ve lehçelerin öğretilmesine yönelik yayın yapılamaz"; a.g.m., /3 madde.
130 Y; a.g.m., /6
131 "Hangi dil ve lehçe ve/veya dil ve lehçelerde yayın yapılacağı, yayın alanı, izleyici-dinleyici profiline göre [Radyo Televizyon] Üst Kurul[u] tarafından değerlendirilir"; a.g.m., /1 madde.
132 A.g.m. madde.
133 A.g.m.8/ madde.
134 R, sayılı Kanunun uygulanmasına dair Y18 Aralık
135 "Taahhütname İmzalandı, Kürtçe Yayın Başlıyor," *Bianet*, 17 Mart 2006.
136 "Medya FM'in Kürtçe Yayını Çok Zahmetli," *Bianet*, 6 Nisan 2006.
137 "Kürtçe Yayında Sınırlar Kalkıyor," *Radikal*, 11 Haziran 2006.
138 "Anadilde Yayın Yönetmeliği Revize Edilsin," *Bianet*, 12 Haziran 2006.
139 8/1. madde.
140 8/2. madde.
141 Bkz. *Burghartz – İsviçre*, Başvuru No: 16213/90, 22 şubat 1994; *Ünal – Türkiye*, AİHM kararı, 16 Kasım 2004.
142 Paragraf 1.
143 Paragraf 2.
144 Paragraf 3.
145 11/1. madde.
146 11/2. madde.
147 11/3. madde.
148 5442 sayılı İu,10 Haziran 1, Resmi Gazete Sayı: , 2. madde (d) fıkrası 2. bendi.
149 Ç4928 sayılı Kanun, 15 Temmuz 2 1.
150 1587 sayılı N, 5 M 1.
151 4928 sayılı Kanun, 5. madde, Nüfus Kanunu'nun 16. maddesi 4. fıkrası 2. bendini değiştiren hüküm.
152 Söyleşi, 26 Mart 2007.

153 10/1. madde.
154 10/2. madde.
155 Paragraf 34.
156 A/Rng, , s. 13, http://www.osce.org/documents/hcnm/1999/03/239_en.pdf.
157 Paragraf 13.
158 Paragraf 14.
159 Paragraf 15.
160 AGİT Raporu, a.g.r., s. 1.
161 5/2. madde.
162 14/3. madde.
163 10/3. madde.
164 Paragraf 17.
165 36-40. maddeler.
166 1412 sayılı Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu, 4 Nisan 1929, Resmi Gazete Sayı: 1172, 20 Nisan 1929, 252. madde.
167 Kalaycıoğlu, E., "Çok Dilli Belediye Tek Dile Takıldı", *Agos*, 8 Haziran 2007.
168 Yavuz, R., "'Çok Dilli Belediyeciliğe' Çifte Soruşturma", *Radikal*, 10 Ocak 2007.
169 Danıştay 8. Dairesi, 22 Mayıs 2007.
170 A.g.k., paragraf 7.
171 Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulu, 27 Temmuz 2007.
172 Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, *Türkiye Göç ve Yerinden Olmuş Nüfus Araştırması*, 2006, s. 86.
173 "Değiştirilmeyen Yazgı!", *Toplumsal Demokrasi*, 7 Aralık 2006.
174 "71 Yaşındaki Kadına Kürtçe Dil Testi", *Toplumsal Demokrasi*, 20 Kasım 2006.
175 AİHM, Şerif – Yunanistan, Başvuru No: 38178/97, 14 Aralık 1999, paragraf 38.
176 A.g.d.
177 AİHM, Müslüman Cemaati Yüksek Din Konseyi – Bulgaristan, Başvuru No: 39023/97, 16 Aralık 2004.
178 AİHM, Bessarabia Metropolitan Kilisesi ve diğerleri – Moldova, Başvuru No: 45701/99, 13 Aralık 2001.
179 Kıbrıs hakkında Danışma Komitesi Görüşü (2002).
180 Finlandiya hakkında Danışma Komitesi Görüşü (2001) ve Danimarka hakkında Danışma Komitesi Görüşü (2001).
181 10. madde.
182 2. madde.
183 24. madde.
184 40. madde.
185 5006 sayılı Kanun, 3 Aralık 2003, 2. madde.
186 Türkiye Protestan Kiliseleri Birliği sözcüsü İsa Karataş'tan alınan bilgi.
187 Bu paragraftaki bilgiler bir Rum Ortodoks rahiple yapılan söyleşiden alınmıştır, 24 Mart 2007.
188 Heybeliada ruhban okuluna ilişkin daha fazla bilgi için, bkz. Macar, E. ve Gökaçtı, M.A., *Heybeliada Ruhban Okulu'nun Geleceği Üzerine Tartışmalar ve Öneriler*, İstanbul, TESEV, 2006.
189 Yargıtay 4. Dairesi, 26 Haziran 2007.
190 2005'te Diyanet'e tahsis edilen bütçe, ulusal bütçenin yüzde 0,7'sini oluşturan 112,24 milyon YTL (yaklaşık olarak 74,82 milyon ABD Doları) idi, Çakır ve Bozan, a.g.e., s. 105.
191 Hacı Bektas Veli Anadolu Kültür Vakfı Genel Başkanı ve Alevi Bektasî Federasyonu yönetim kurulu üyesi Ercan Geçmez ile söyleşi, 27 Ocak 2007, Ankara.
192 Sultanbeyli Asliye Ceza Mahkemesi 25 şubat 2007 tarihli kararı, E: 2006/317; K: 2007/3.
193 İlk duruşma 22 şubat 2007'de yapılmıştır; http://www.cemvakfi.org/haber_detay.asp?ID=180.
194 AİHM, Hasan ve Eylem Zengin - Türkiye, Başvuru No: 1448/04, 09 Ekim 2007
195 Avrupa Komisyonu son ilerleme raporunda, Türkiye'deki zorunlu din derslerini bir kez daha yalnızca Aleviler perspektifinden bakarak eleştirmiştir, Avrupa Komisyonu Türkiye'nin Katılım yönünde ilerlemesine ilişkin 2006 Düzenli Raporu, s. 16.
196 Ercan Geçmez'le görüşme, 27 Ocak 2007, Ankara.

- 197 10. madde.
198 19. madde.
199 Paragraf 9/1.
200 Paragraf 32.
201 7. madde.
202 AİHM, *Zana – Türkiye*, Başvuru No: 69/1996/688/880, 25 Kasım 1997, paragraf 51.
203 AİHM, *Sunday Times – Birleşik Krallık*, Başvuru No: 6538/74, 26 Nisan 1979.
204 AİHS'nin 10/2. maddesi ve MSHS'nin 19/3. maddesi.
205 AİHM, *Özgür Gündem – Türkiye*, Başvuru No: 23144/93, 16 Mart 2000; AİHM, *D Türkiye*, Başvuru No: 34685/97, 10 Kasım 2004.
206 Ceza Kanunu'nun basın özgürlüğü açısından etkilerine ilişkin bir analiz için, bkz. AGİT Medya Özgürlüğü Temsilcisi Miklos Haraszti, "Review of the Draft Turkish Penal Code: Freedom of Media Concerns," Mayıs 2005, http://www.osce.org/documents/rfm/2005/03/14223_en.pdf.
207 Türk Ceza Kanunu No: 5237, 26 Eylül 2004, Resmi Gazete Sayı: 25611, 12 Ekim 2004. 301. madde şu şekildedir: "(1) Türklüğü, Cumhuriyeti veya Türkiye Büyük Millet Meclisini alenen aşağılayan kişi, altı aydan üç yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır. 2) Türkiye Cumhuriyeti Hükümetini, Devletin yargı organlarını, askerî veya emniyet teşkilatını alenen aşağılayan kişi, altı aydan iki yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır. 3) Türklüğü aşağılayanın yabancı bir ülkede bir Türk vatandaşı tarafından işlenmesi hâlinde, verilecek ceza üçte bir oranında artırılır. 4) Eleştiri amacıyla yapılan düşünce açıklamaları suç oluşturmaz."
208 216. madde (1) "Halkın sosyal sınıf, ırk, din, mezhep veya bölge bakımından farklı özelliklere sahip bir kesimini, diğer bir kesimi aleyhine kin ve düşmanlığa alenen tahrik [etmeyi]" ve (2) "Halkın bir kesimini, sosyal sınıf, ırk, din, mezhep, cinsiyet veya bölge farklılığına dayanarak alenen [aşağılamayı]" yasaklamaktadır.
209 Romanlarından birindeki bir karakterin "Ermeni soykırımı" üzerine dile getirdiği ifadeler nedeniyle "Türklüğü aşağılamak" suçuyla yargılanan yazar Elif Şafak, ilk duruşmada beraat etmiştir.
210 Nobel ödüllü yazar Orhan Pamuk aleyhine, bir röportajında, Türkiye'de Kürtlerin ve Ermenilerin öldürülmesine dair sarf ettiği ifadeler nedeniyle açılan dava teknik bir nedenle düştü. Sırasıyla Başbakanlık İnsan Hakları Danışma Kurulu eski başkanı Profesör İbrahim Kaboğlu ve üyesi Profesör Baskın Oran aleyhine, azınlık haklarına ilişkin resmi politikaları eleştiren bir rapor yazıp yayımlayarak "devletin yargı organlarını alenen aşağıladıkları" için açılan dava da düştü. Bkz. Oran, B., "Azınlık Hakları ve Kültürel Haklar Raporu'nun Bütün Öyküsü", *Birikim*, Sayı: 188, 2004, s. 17-25. Ancak Yargıtay bu kararı 13 Eylül 2007 tarihinde bozdu; "Yargıtay'dan özgürlüğe fren", *Radikal*, 14 Eylül 2007.
211 Temmuz 2006 itibarıyla, en az 15 gazeteci, yayın yönetmeni ve yayıncı 301. madde kapsamında yargılanmıştır. Pen Amerika Merkezi, "Novelist Elif Şafak to be tried for 'Insulting Turkishness,' Indictments of Major Novelists Signal Erosion of Free Expression Gains in Turkey," Türkiye Arkaplan Brifingi 7/06, <http://www.pen.org/viewmedia.php/prmMID/694/prmID/172>.
212 301. maddeyi ihlal etmekle suçlanmış olan Profesör Kaboğlu ve Oran, 216. madde kapsamında da yargılandılar, ancak beraat ettiler. Keskin, A., "Kaboğlu ve Oran'a Beraat", *Radikal*, 11 Mayıs 2006. Ancak Yargıtay bu kararı, başka şeylerin yanı sıra, yazarların "Türkiye yalnızca gayrimüslim azınlıkları tanımıştır, oysa Türkiye'de etnik ve dilsel azınlıklar da bulunuyordu" şeklinde bir ifade kullanmış olmaları nedeniyle kararı bozmuştur. Mahkemeye göre ülkede, Lozan'da tanımlanmış olduğu biçimde gayrimüslimler dışında hiçbir azınlık bulunmamaktadır ve yeni bir azınlık tanımının yaratılması ve tatbiki devletin ve milletin bölünmezliğini tehlikeye atacaktır ve bu nedenle yazarlar 216. madde kapsamında mahkûm edilmelidir; Yargıtay Kararı, 13 Eylül 2007.
213 Örgütün veya amacının propagandasını yapmayı yasaklamak-tadır.
214 Başka şeylerin yanı sıra, toprak bütünlüğü ve milli güvenliğe ilişkin temel milli yararlar karşı işlenen suçlar. 305. maddenin gerekçesinde özel olarak dile getirilen bir suç da "tarihsel gerçeklere aykırı olarak Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Ermeni Soykırımı yapıldığına dair propaganda yapmak"tır.
215 "Rusya Vatandaşı şarkıcıya 'Bölücülükten' Dava", *Özgür Gündem*, 11 Ekim 2006.
216 Yavuz, a.g.m.
217 Diyarbakır Barosu ile birtakım insan hakları örgütleri tarafından yapılan ortak basın açıklaması; "TCK 220/8'den 150 Kişiyi Daha Dava Açıldı", *Bianet*, 21 Kasım 2006.
218 Terörle Mücadele Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair 5532 Sayılı Kanun, 29 Haziran 2006, Resmi Gazete Sayı: 26232, 18 Temmuz 2006.
219 1/1. madde.
220 2. madde.
221 3. madde.
222 5. madde.
223 6. madde.
224 5. madde.
225 5. madde.
226 6. madde.
227 5. madde.
228 21 Mayıs 2006'da, bu kanun tasarlanırken, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne gönderilen bir mektupta, Terörle Mücadele Esnasında İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Geliştirilmesi ve Korunması BM Özel Raporörü, terörizmin muğlak ve geniş tanımının azınlık haklarının şiddete başvurmada savunulmasını da suç sayma tehlikesi yarattığı uyarısında bulunmuştur. "Disregard of UN Warnings on Anti-Terror Act", *Bianet*, 5 Temmuz 2006.
229 Türkiye İnsan Hakları Vakfı, günlük insan hakları izleme raporları, 21 Ağustos 2007.
230 *Ülkede Özgür Gündem* genel yayın yönetmeni Yüksel Genç tarafından yapılan basın açıklaması, 20 Temmuz 2007.
231 AİHM, *Sidiropoulos ve diğerleri – Yunanistan*, Başvuru No: 26695/95, 1998.
232 İzlanda Devlet Raporu, 2001, paragraf 63.
233 Paragraf 32.2.
234 AİHM, *Stankov ve Ilinden Birleşik Makedonya Örgütü – Bulgaristan*, Başvuru No: 29221/95, 2001.
235 5253 sayılı Dernekler Kanunu, 4 Kasım 2004, Resmi Gazete Sayı: 25649, 23 Kasım 2004.
236 3/1. madde.
237 31. madde (derneklerin resmi kurumlarla yazışmalarında Türkçe kullanılmasını şart koşturmuştur.)
238 30. madde (b) fıkrası.
239 Keskin, A., "Şiddet Dışı Çözüm' Valiliğe Takıldı", *Radikal*, 22 Mayıs 2006.
240 Avrupa Komisyonu Türkiye'nin Katılım yönünde ilerlemesine ilişkin 2006 Düzenli Raporu, s. 15.
241 4771 sayılı Kanun, 5. madde.
242 25. madde, 2. madde ile birlikte.
243 5. madde (c) fıkrası.
244 AİHM, *Türkiye Birleşik Komünist Partisi ve diğerleri – Türkiye*, Başvuru No: 133/1996/752/951, 1998; AİHM, *Sosyalist Parti ve diğerleri – Türkiye*, Başvuru No: 20/1997/804/1007, 1998.
245 2/2. madde.
246 2/2. madde.
247 Rusya Federasyonu hakkında Danışma Komitesi Görüşü (2003).
248 Paragraf 35.
249 Paragraf 6.
250 Paragraf 9.
251 Paragraf 14.
252 Paragraf 19.

- 253 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu, 22 Nisan 1983, 81. madde (a) fıkrası.
- 254 81. madde (b) fıkrası.
- 255 81. madde (c) fıkrası.
- 256 Böylece “yabancı diller ile azınlık dilleri arasında ayırım yapılmaktadır ve özellikle, seçmenlerinin çoğu Türkçe konuşmayan Kürt yanlısı partilere karşı ayrımcılık yaratılmaktadır”; Kaya, N. ve Baldwin, C., *Minorities in Turkey: Submission to the European Union and the Government of Turkey*, Londra, MRG, Temmuz 2004, s. 14.
- 257 “HAK-PAR’a Kürtçe Yüzünden Ceza Yağdı”, *Radikal*, 12 şubat 2007.
- 258 Hakkında kapatılma davası açılmasının ardından parti kendini feshetti. Parti üyeleri Demokratik Toplum Partisi’ni kurdular.
- 259 “SDP ve DTP’nin Afişleri Yasaklandı”, *Bianet*, 13 Mart 2006.
- 260 “Mahkeme, ‘Newroz’lu Gazete İlanı İstemedi”, *Bianet*, 21 Mart 2006.
- 261 “Kürtçe ‘Sevgili Kızkardeşlerim’ Beraat Etti”, *Bianet*, 20 Aralık 2005.
- 262 “DTP Diyarbakır, Van İl Başkanları Tutuklandı”, *Bianet*, 23 şubat 2007.
- 263 *A.g.m.*
- 264 “Polis ve Adliyede DTP Trafiği Arttı”, *Radikal*, 5 Mart 2007.
- 265 “DTP: Saldırı Altındayız, Seyirci Kalmayın”, *Bianet*, 19 Mart 2007.
- 266 “Cıngır: Demokratik Seçim Sistemi Zorunluluk”, *Bianet*, 28 Aralık 2005.
- 267 “Dicleli: Kadın Kotası da Tartışılın”, *Bianet*, 22 Aralık 2005.
- 268 Avrupa Komisyonu Türkiye’nin Katılım yönünde ilerlemesine ilişkin 2006 Düzenli Raporu.
- 269 AİHM, *Mehmet Yumak ve Resul Sadak – Türkiye*, Başvuru No: 10226/03, 30 Ocak 2007.
- 270 Kostas Eftimiadis ile söyleşi, 21 Mart 2007.
- 271 1 No’lu Protokol’ün 1. maddesi.
- 272 Yerinden Olmuş Kişiler Sorunu ile Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesine Yönelik Tedbirler, Prensip Kararı, Bakanlar Kurulu, 17 Ağustos 2005.
- 273 Hacettepe araştırması, *a.g.m.* s. 61.
- 274 Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Boşaltılan Yerleşim Birimleri Nedeniyle Göç Eden Yurttaşlarımızın Sorunlarının Araştırılarak Alınması Gereken Tedbirlerin Tespit Edilmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırma Komisyonu Raporu, Türkiye Büyük Millet Meclisi, 1998.
- 275 Bkz. örn. Kurban, D., Yüksek, D., Çelik, A.B., Ünal, T. ve Aker, A.T., ‘Zorunlu Göç’ ile Yüzleşmek: Türkiye’de Yerinden Edilme Sonrası Vatandaşlığın İnşası, İstanbul, TESEV, 2007.
- 276 Türkiye’de yerinden edilme konusunda bilgi için bkz.: *Türkiye’de Yerinden Edilen Kişiler Sorunu: Geri Dönüş ve Zorunlu Tazmini İçin Eylem Kılavuzu*, İstanbul, Uluslararası Azınlık Hakları Grubu, Diyarbakır Barosu, Mezopotamya Kültür ve Dayanışma Derneği ve Toplum ve Hukuk Araştırmaları Vakfı, Aralık 2006. Raporun tam metni için: <http://www.minorityrights.org/?lid=1080>
- 277 Ahmet Özkan ve diğerleri – Türkiye (başvuru no: 21689/93, 6 Nisan 2004). Yerinden edilmiş kişilerin insan hakları konusunda daha fazla bilgi için bkz. *Türkiye’de Yerinden Edilen Kişiler Sorunu*, *a.g.m.*, s. 16-18.
- 278 Diğer hükümet girişimlerinin yanı sıra KDRP’ye ilişkin bir analiz için bkz. Kurban, D., Çelik, A.B., Yüksek, D., ‘Zorunlu Göç’ ile Yüzleşmek: Türkiye’de Yerinden Edilme Sonrası Vatandaşlığın İnşası, İstanbul, TESEV/NRC/IDMC, 2006
- 279 Hacettepe araştırması, *a.g.m.*, s. 90-91.
- 280 *A.g.m.*, s. 89-90.
- 281 *A.g.m.*, s. 93.
- 282 5233 sayılı Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılama Hakkında Kanun, 17 Temmuz 2004, Resmi Gazete Sayı: 25535, 27 Temmuz 2004.
- 283 Tazminat Yasası’nın kapsamıyla ve uygulanmasına ilişkin sorunlarla ilgili ayrıntılı bir analiz için bkz. Kurban ve diğerleri, *a.g.m.*, ‘Zorunlu Göç’ ile Yüzleşmek...

- 284 AİHM, *İçyer – Türkiye*, Başvuru No: 18888/02, 2006.
- 285 İçişleri Bakanlığı’ndan edinilen bilgiler, 28 Haziran 2007.
- 286 Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılama Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair 5562 sayılı Kanun, 13 Aralık 2006. Resmi Gazete Sayı: 26378, 16 Aralık 2006.
- 287 Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılama Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair 5666 sayılı Kanun, 24 Mayıs 2007. Resmi Gazete Sayı: 26450, 30 Mayıs 2007.
- 288 Yaygın olarak “1936 Beyannameleri” adıyla anılan ve 1936 yılında cemaat vakıfları tarafından devletin talimatı üzerine verilmiş olan bu listeler, 1960’larda, Yunanistan ile Türkiye arasında Kıbrıs konusunda husumetlerin baş göstermesiyle birlikte bürokratik kurumlar tarafından yeniden keşfedilmiştir. Bkz. Oran, *a.g.e.*, *Türkiye’de Azınlıklar...*
- 289 Danıştay’ın gerekçesi, Türk olmayanlar tarafından kurulan tüzel kişiliklerin Türkiye’de mülk edinme hakkı bulunmadığına dayanmıştır. Mahkeme, gayrimüslim vatandaşları “Türk olmayanlar” şeklinde adlandırarak, onları yabancılarla aynı oranda düşük yasal standartlara tabi tutmuş ve ayrımcı ve hukuka aykırı bir bürokratik uygulamaya yasal meşruiyet zeminini kazandırmıştır.
- 290 2672 sayılı Vakıflar Kanunu’nun 1. maddesi (d) fıkrası. Aslında bu hüküm, Medeni Kanun’un yürürlüğe girdiği 4 Kasım 1926 tarihinden önce var olan vakıflara ilişkin olarak getirilmiştir. Bu nedenle de, 1936 yılında Vakıflar Kanunu uyarınca vakıf statüsü kazanan cemaat vakıflarına uygulanması mümkün değildir.
- 291 VGM, Rum Ortodoks azınlığa ait 22 vakfa el koymuştur; Rum Ortodoks Kilisesi Metropolit Meliton’un “Lozan’dan Günümüze: Azınlık Vakıfları ve Sorunları” konferansında yaptığı sunum, TESEV, Demokratik Değişim Grubu, İstanbul, 26 Mayıs 2006.
- 292 *A.g.s.*, s. 5. Yürütme kurulu seçimlerine ilişkin daha fazla bilgi için bkz. Kurban, D., *Vakıflar Kanunu Tasarısı’nın Cemaat Vakıfları’nı İlgilendiren Hükümleri Üzerine TESEV Görüşleri*, İstanbul, TESEV, 2004.
- 293 Metropolit Meliton, *a.g.s.* s. 6.
- 294 Vakıflar Kanunu’nda üç kez değişiklik yapılmıştır: Ağustos 2002 (4771 sayılı Kanun), Ocak 2003 (4778 sayılı Kanun) ve Kasım 2006 (5555 sayılı Kanun).
- 295 Cemaat Vakıflarının Taşınmaz Mal Edinmeleri, Bunlar Üzerinde Tasarrufla Bulunmaları ve Tasarrufları Altında Bulunan Taşınmaz Malların Bu Vakıflar Adına Tescil Edilmesi Hakkında Yönetmelik, 4778 sayılı Kanun’un uygulanmasına yönelik, Resmi Gazete Sayı: 25003, 24 Ocak 2003.
- 296 5/2. madde.
- 297 2. madde.
- 298 Ek.
- 299 27 Mart 2007 itibarıyla, 21 cemaat vakfı, çoğu Rum Ortodoks vakıflarına ait olan toplam 1262 gayrimenkulün tescil ettirme talebinde bulunmuştur. Bunlardan 364’ü olumlu sonuçlanmış, 898’i ise söz konusu malların üçüncü şahıslara ait olduğu gerekçesiyle reddedilmiştir. VGM’den telefonla alınan bilgi, 27 Mart 2007.
- 300 27 Mart 2007 itibarıyla, VGM şu başvuruların hepsini tasdik etmiştir: altı vakfa ait olan 22 gayrimenkulün bağış yoluyla iktisabı, beş vakfa ait olan altı gayrimenkulün satın alınması ve beş vakfa ait olan sekiz gayrimenkulün satışı; *a.g.b.*
- 301 Cemaat Vakıfları Yönetim Kurulu Seçimlerinin Seçim Esas ve Usullerine İlişkin Yönetmelik, 2762 sayılı Kanunun uygulanmasına yönelik, Resmi Gazete Sayı: 25585, 16 Eylül 2004.
- 302 *A.g.m.*, 4. madde.
- 303 Metropolit Meliton, *a.g.s.*, s. 4.
- 304 Danıştay 10. Dairesi, 21 Haziran 2005.
- 305 Avrupa Komisyonu, Türkiye’nin Katılım yönünde ilerlemesine ilişkin 2006 Düzenli Raporu, s. 16.
- 306 5555 sayılı Vakıflar Kanunu, 9 Kasım 2006.
- 307 Geçici 7. madde (b) fıkrası.

- 308 Avrupa Komisyonu, Türkiye'nin Katılım yönünde ilerlemesine ilişkin 2006 Düzenli Raporu, s. 30.
- 309 Bir Ermeni vakfına ait Surp Pırgiç Hastanesi'nin üçüncü şahsa satışına yönelik olarak Hazine tarafından düzenlenen bir ihale, 2005 yılında, ulusal medyada ihale hakkında çıkan haberlerin kamuoyunda infiale yol açması üzerine hükümet tarafından iptal edilmiştir. "Azınlık Mülklerine Bürokratik Talan Sürüyor", *Agos*, 18 Ağustos 2006.
- 310 Burgazada'da Aya Yorgi Kapris Manastırı'na ait bir arazi, 1 Temmuz 2006 tarihinde Hazine tarafından bir üçüncü şahsa satılmıştır. "Azınlık Mülklerine Bürokratik Talan Sürüyor", *Agos*, 18 Ağustos 2006.
- 311 5555 sayılı Vakıflar Kanunu, 9 Kasım 2006, 7. madde; kanun ayrıca bu vakıfların gelecekte yönetici seçimi yapmasını da yasaklamaktadır.
- 312 Kanun 14 Kasım 2006 tarihinde Cumhurbaşkanı'na sunulmuş ve 29 Kasım 2006 tarihinde bir kez daha görüşülmesi için meclise geri gönderilmiştir.
- 313 Cumhurbaşkanı'nın veto etme gerekçelerinin tam metni için bkz. Cumhurbaşkanlığı resmi internet sitesi, http://www.cankaya.gov.tr/tr_html/ACIKLAMALAR/29.11.2006-3623.html.
- 314 Bu davalardan dördü Yedikule Surp Pırgiç Ermeni Hastanesi Vakfı tarafından açılmıştır: 19 Temmuz 1999 (Mahkeme tarafından Başvuru No: 50147/99 şeklinde kaydedilmiştir), 23 Ağustos 1999 (51207/99), 22 Mart 2002 (31441/02), ve 29 Temmuz 2002 (36165/02).
- 315 "Azınlık Vakıfları AİHM'ye Koşuyor", *Radikal*, 4 Ekim 2006.
- 316 AİHM, *Fener Rum Erkek Lisesi Vakfı – Türkiye*, Başvuru No: 34478/97, 9 Ocak 2007.
- 317 Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında 5366 sayılı Kanun, 16 Haziran 2005, Resmi Gazete Sayı: 25866, 5 Temmuz 2005.
- 318 Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında 5366 sayılı Kanunun Uygulama Yönetmeliği, Resmi Gazete Sayı: 26023, 14 Aralık 2005, 24. madde.
- 319 Bazı Yerlerin Kamulaştırılması Hakkında Karar, Bakanlar Kurulu Kararı No: 2006/11296, 19 Ekim 2006, Resmi Gazete Sayı: 26375, 13 Aralık 2006.
- 320 Ulaşılabilir Yaşam Derneği'nden (UYD) Hacer Foggo'dan edinilen bilgi, 20 Mart 2007.
- 321 13 Aralık 2006 tarihli başvuru İstanbul İdare Mahkemesi Başkanlığı'na sunulmuştur.
- 322 "Turkish Authorities Destroy Romani Neighbourhoods for Urban Development," Avrupa Roman Hakları Merkezi, <http://www.errc.org/cikk.php?cikk=2702&archiv=1>. Ayrıca, bir grup STK tarafından Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'a açık mektup yazılmıştır, 14 Eylül 2006, UYD'den Hacer Foggo'dan edinilen bilgi. (Erdoğan'a mektup)
- 323 UYD'den Hacer Foggo'dan edinilen bilgi, 20 Mart 2007.
- 324 Erdoğan'a mektup, *a.g.m.*
- 325 "Wave of Racially-Targeted Housing Destruction in Turkey," Avrupa Roman Hakları Merkezi, http://www.errc.org/Archivum_index.php.
- 326 "Evsiz Kalan Roman Çocuklar Okula da Alınmıyor", *Bianet*, 20 Eylül 2006.
- 327 UYD'den Hacer Foggo'dan edinilen bilgi, 20 Mart 2007.
- 328 *A.g.b.*
- 329 14. madde.
- 330 1
- 331 2/1. madde.
- 332 26. madde.
- 333 2. madde.
- 334 1. madde.
- 335 2. madde.
- 336 Sözleşmenin bütünü.
- 337 BM Bildirgesi, 2. madde.
- 338 4. madde.
- 339 21. madde.
- 340 1. madde.
- 341 39. ve 40. madde.
- 342 4857 sayılı İş Kanunu, 22 Mayıs 2003, Resmi Gazete Sayı: 25134, 10 Haziran 2003.
- 343 *A.g.k.*, 5. madde.
- 344 3/2. madde.
- 345 Bir Roman aktivist ile söyleşi, 21 Mart 2007.
- 346 *A.g.s.*
- 347 Kostas Eftimiadis ile söyleşi, 21 Mart 2007.
- 348 "Çocuğa Devletin Görevi Böyle mi Öğretilmeli?", *Radikal*, 5 şubat 2005.
- 349 Bir Ermeni öğretmenle söyleşi, 23 Mart 2007.
- 350 *Yabancı Uyraklı Gerçek Kişiler ile Yabancı Ülkelerde Kurulan Tüzel Kişiliğe Sahip Ticaret şirketlerinin Türkiye Cumhuriyet Sınırları İçerisinde Taşınmaz Edinmeleri Uygulamalarına İlişkin İnceleme Raporu*, Sayı: 2006/1 (2006), http://www.cankaya.gov.tr/tr_html/DDK/yte.htm#I (bundan böyle "Devlet Denetleme Raporu" olarak anılacaktır).
- 351 Avrupa Komisyonu, Türkiye'nin Katılım yönünde ilerlemesine ilişkin 2006 Düzenli Raporu, s. 16.
- 352 "Meclis'te Azınlıklara Karşı Ayrımcılık Var", *Bianet*, 25 Eylül 2006.
- 353 "Three killed at Turkish publisher", BBC News, 18 Nisan 2007, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/6568911.stm>
- 354 Bir Ermeni avukatla söyleşi, 12 Temmuz 2007.
- 355 Diyarbakır Kilisesi'ne mensup bir kişiyle söyleşi, 18 Temmuz 2007.
- 356 "Racist pogrom in Turkey", Avrupa Roman Hakları Merkezi, <http://www.errc.org/cikk.php?cikk=2700&archiv=1>.
- 357 "Evlerinden Edilen Ailelerin Suçu Kürt Olmak", *Bianet*, 23 Mayıs 2006.
- 358 "Konya'da Kürt İşçilere Sürgün", *Evrensel*, 31 Ağustos 2006.
- 359 Kafkas Dernekleri Federasyonu yöneticisi ile söyleşi, 26 Mart 2007.
- 360 Başta Musevi azınlık olmak üzere gayrimüslimler hakkında kitaplar yayımlayan bir araştırmacı olan Rıfat Bali ile söyleşi, 26 Mart 2007.
- 361 Musevi cemaatinin kurumsal görüşünü aktaran bir sözcü.
- 362 Laz dilinde yayın yapan bir yayınevi olan Chiviyazıları yayın yönetmeni Özcan Sapan ile söyleşi, 26 Mart 2007.

Katkıda bulunmak isterseniz

MRG, çalışmalarını daha ileriye taşımak için kurumların ve bireylerin cömert katkılarına güvenmektedir. Alınan tüm bağışlar doğrudan azınlıklar ve yerli halklarla ilgili projelerimize katkı sağlamaktadır.

Bizi desteklemenizin önemli yollardan biri de rapor dizilerimize abone olmaktır. Abonelere düzenli MRG raporları ve yıllık inceleme raporumuz gönderilmektedir. Ayrıca, yayın kataloğumuzdan ve internet sitemizden satın alınabilecek 100'ü aşkın yayın bulunmaktadır. Bunların yanı sıra, MRG yayınları, kütüphane programımız aracılığıyla azınlık ve yerli halkların örgütlerine ulaştırılmaktadır.

MRG'nin benzeri olmayan yayınları, tüm dünya üzerindeki azınlıkların ve yerli halkların haklarına ilişkin iyi araştırılmış, doğru ve tarafsız bilgi sunmaktadır. Uluslararası meseleler hakkında eleştirel analizler ve yeni bakış açıları sunmaktayız. Özel olarak hazırlanmış eğitim materyallerimiz, STK'lar ve diğer örgütler için uluslararası insan hakları belgeleri ve uluslararası organlara erişim hakkında temel kılavuzlar içermektedir. MRG yayınlarının pek çoğu çeşitli dillere çevrilmiştir.

MRG hakkında, bizi nasıl destekleyeceğiniz ve bizimle nasıl çalışabileceğiniz konusunda daha fazla bilgi edinmek isterseniz, lütfen internet sitemizi (www.minorityrights.org) ziyaret ediniz ve Londra büromuzla temasa geçiniz.

azınlıkların ve yerli halkların haklarını güvence altına almak için çalışmak

minority
rights
group
international

Bir eşitlik arayışı: Türkiye’de azınlıklar

Türkiye toprakları geniş bir etnik, dilsel ve dinsel çeşitliliğe ev sahipliği yapmakla birlikte –yalnızca Türklerin, Kürtlerin ve Ermenilerin değil, aynı zamanda, diğerlerinin yanı sıra, Aleviler, Yezidiler, Süryaniler, Lazlar, Caferiler, Romanlar, Rumlar, Kafkaslar ve Musevilerin de yurdudur– devletin tarihi, milliyetçilik adına azınlıklara yöneltilen sert bir baskıyla yazılmıştır.

Türkiye azınlıklarına ilişkin tek koruma, yalnızca gayrimüslim azınlıkları tanıyan, güncelliğini yitirmiş 1923 tarihli Lozan Antlaşması’yla sağlanan korumadır. Türkiye bu Antlaşma’yı, kabul edildiği tarihten itibaren, kapsamını Ermeni, Musevi ve Rumlarla sınırlandırmanın ötesinde ihlal etmektedir. Kapsam dışında bırakılan azınlıkların kendi dillerini kullanmaları ve dini haklarından yararlanmaları yasaklanmıştır, ya da bu azınlıklar Türkiye nüfusunu türdeşleştirmeyi ve azınlık dil, kültür ve dinlerini ortadan kaldırmayı amaçlayan politikalara maruz kalmaktadır.

Bu rapor, azınlıkların dilsel hakları; din, düşünce ve vicdan özgürlüğü; ifade özgürlüğü; toplanma ve örgütlenme özgürlüğü; siyasi katılım; mülkiyet hakkı ve ayrımcılık yasağı konusundaki uluslararası standartlar karşısında Türkiye’deki mevcut yasa ve uygulamaları ortaya koymaktadır. Türkiye’nin azınlıklara yönelik tavrının son 6 yılda iyiye doğru değişmiş olmasına karşın daha yapılması gereken çok şey olduğunu göstererek AB’ye katılım sürecinin etkisini değerlendirmektedir.

Türkiye reform yoluna devam mı edecek, yoksa asırlardır süregiden baskıcı geleneği mi tercih edecektir? Bir Ermeni gazetecinin öldürülmesini protesto etmek için Ocak 2007’de yüz binlerce Türk sokaklara dökülürken, bu rapor Türkiye tarihinde o an’ın, ülkenin asırlardır yaşamakta olan azınlık cemaatlerinin eşitliği uğruna, harcanıp gitmemesi gereken bir an’ın önemini vurgulamaktadır.